

**KAZAK TÜRKLERİNDE ERKEK VE KADIN GİYİM
KUŞAM ADLARI**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı**

Gulzhaina DİSEN BAYEVA

Nisan 2025

DENİZLİ

**KAZAK TÜRKLERİNDE ERKEK VE KADIN GİYİM
KUŞAM ADLARI**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans Programı**

Gulzhaina DİSENBAYEVA

Danışman: Prof. Dr. Nergis BİRAY

**Nisan 2025
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Gulzhaina DUISENBAYEVA

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Türk dünyasının ortak hafızasında zengin kültürel mirasını oluşturan erkek ve kadın giyim kuşam unsurları ile bu unsurların adlandırılma biçimlerinin, Kazak Türkleri ekseninde Türk halkının dil ve lehçelerindeki karşılıklarıyla birlikte derinlemesine incelenmesini hedeflemektedir. Türk dünyasının geniş coğrafyasında, Türk toplulukları arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, yalnızca tarihsel süreçlerin değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin ve kimlik oluşumlarının da anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Yine, giyim yalnızca bir örtünme aracı değil, aynı zamanda kimliği, sosyal statüyü, kültürel geçmişi ve hatta inanç sistemlerini yansıtan bir aynadır. Geçmişin izlerini taşıırken geleceğe aktarılan birer kültürel miras olan giyim kuşam unsurları, toplumların yaşam biçimi, coğrafi ve iklimsel şartları ile estetik anlayışları doğrultusunda şekillenmiştir. Türkistan'ın sert Kazak bozkırlarında süregelen yaşam, geleneksel giyim kuşam unsurlarının hem işlevselliğini hem de estetik anlamlarını belirlemiştir. Zorlu iklim koşulları, konargöçer yaşam tarzı, toplumsal statü ve inanç sistemleri, Kazak Türklerinin giysilerine anlam yükleyen en önemli unsurlar arasındadır. Erkeklerin savaşçı ruhunu yansıtan 'şapan/çapan'lardan kadınların zarafetini simgeleyen 'kiymeşek'e kadar her bir giyim unsuru, aslında bir kültürel anlatının parçasıdır.

İşte bu bağlamda, bu çalışma yalnızca Kazak Türklerinin giyim kuşam terminolojisini değil, aynı zamanda Türk dünyasının diğer topluluklarıyla olan ortak kültürel bağlarını da ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmanın temelinde kapsamlı literatür taramaları, arşiv belgeleri ve saha çalışmaları ile kazanılan bilgiler yer almaktadır. Hazırlanma sürecinde, belirtilen kaynaklardan elde edilen veriler titizlikle değerlendirilmiştir.

Kazak Türklerinin kültürüne dair bilgi birikimlerini paylaşan değerli hocalarıma, arşiv ve literatür düzeyinde eserler oluşturan dil ve halk kültürü uzmanlarına, Türk dünyasına gönül vermiş kültür koruyucularına ve bu süreçte beni destekleyen ve yol gösteren aileme ve sevdiklerime, Türkistan coğrafyasında çalışma göstermiş dilbilimcilere, arkeologlara, tarihçilere ve etimologlara ve danışman hocam Prof. Dr. Nergis BİRAY'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca, bu çalışmanın Türk dünyasının kültürel mirasını ve dilini araştıran öğretim görevlileri, uzmanlar ve bu alana ilgi duyan herkes için bir başvuru kaynağı olmasını temenni ederim.

Türk kültürünün bir parçası olan her giysi, binlerce yıllık birikimi ve ruhu taşır. Bozkırın esintisinde dalgalanan bir kaftan yalnızca bir kumaş parçası değil, bir milletin hafızasıdır. İşte bu çalışma, o hafızayı tazelemek, kaybolmaya yüz tutmuş bilgileri bir araya getirmek, gün yüzüne çıkarmak ve Türk dünyasının kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarmak adına atılmış bir adımdır.

ÖZET

KAZAK TÜRKLERİNDE ERKEK VE KADIN GİYİM KUŞAM ADLARI

Duisenbayeva, Gulzhaina

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Nergis BİRAY

Mart 2025, XI + 159 Sayfa.

Bu çalışma, Kazak Türkleri özelinde, tarihî ve çağdaş Türk yazı dilleri erkek ve kadın giyim kuşam adlarının karşılaştırmalı ve köken bilim çözümlemesine odaklanmaktadır. Arşiv kaynakları, akademik çalışmalar, sözlü tarih verileri, bilimsel kayıtlar, halk anlatıları ve modern dil verilerine dayanan araştırma, giysi adlarının kökenlerini, anlam değişmelerini ve yapı özelliklerini dizgeli bir şekilde incelemektedir. Karşılaştırmalı yöntem kullanılarak, farklı dönem ve bölgelerde erkek ve kadın giysilerine dair terimlerin dilsel gelişim süreçleri değerlendirilirken, köken bilimsel çözümleme bu terimlerin zaman içinde kültürel etkileşimlerle nasıl zenginleştiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, bölgesel farklılıklar, toplumsal cinsiyet rolleri ve kültürel aktarım süreçlerinin giyim terim bilimselliğinin oluşumunda belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, bu adların yalnızca işlevsel bir etiket olmanın ötesinde, toplumsal kimlik, törensel uygulamalar ve ortak kültürel belleğin daha derin yönlerini yansıttığı vurgulanmaktadır. Sözlü geleneklere dayalı tamamlayıcı araştırmalar ve akademik çalışmalarla desteklenen çözümleme, Türk yazı dillerindeki dilsel süreklilik ve yenilik arasındaki canlı etkileşimi daha da aydınlatmaktadır.

Çalışmanın sonuç kısmında, köken bakımından tezde ele alınan konuyla ilgili sözcüklerin kökenleri tespit edilerek yapılan etimolojilerinden hareketle Türkçenin türetme gücü konusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Genel olarak, bu araştırma, Kazak Türkleri bağlamında Türk halklarının giyim kuşamının terim bilimsel incelenmesinin daha geniş tarihî, kültürel ve dilbilimsel olguların anlaşılmasında kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Tarihî ve çağdaş görüneyi birleştiren çalışma, kültürler arası etkileşimlere dair değerli içgörüler sunmakta ve gelecekteki disiplinler arası araştırmalar için yöntem bilimsel bir kaynak yapıt oluşturmaktadır. Ayrıca, bulgular dilsel yenilikler yoluyla kültürel kalıtın dirençliliğini vurgulamakta ve Türk halkları arasındaki kimlik evrimine dair daha derin bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk yazı dilleri, Kazak Türklerinde giyim kuşam, köken bilgisi, anlam, yapı.

ABSTRACT

NAMES OF MEN'S AND WOMEN'S CLOTHING IN KAZAKH TURKS

Duisenbayeva, Gulzhaina

Master's Thesis

Department Of Contemporary Turkic Dialects and Literature's

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Nergis BİRAY

March 2025, 159 Pages.

This study focuses on the comparative and genealogical analysis of male and female clothing names in historical and contemporary Turkic written languages, with a special focus on Kazakh Turks. Based on archival sources, academic studies, oral history data, scientific records, folk narratives and modern language data, the research examines the origins, semantic evolution and structural features of clothing names in a sequential manner. Using a comparative methodology, the linguistic development of terms for men's and women's clothing in different periods and regions is assessed, while an origins analysis reveals how these terms have been enriched over time through cultural interactions. The findings show that regional differences, gender roles and cultural transmission processes play a decisive role in the formation of clothing terminology. It is also emphasised that these names are not merely functional labels, but reflect deeper aspects of social identity, ceremonial practices and shared cultural memory. The analysis, supported by complementary research based on oral traditions and academic studies, further illuminates the lively interaction between linguistic continuity and innovation in Turkic written languages.

In the concluding part of the study, the origins of the words related to the subject discussed in the thesis in terms of origin are determined and evaluations are made on the derivational power of Turkish based on their etymologies.

In general, this research shows that the terminological study of the clothing of Turkic peoples in the context of Kazakh Turks plays a critical role in understanding broader historical, cultural and linguistic phenomena. Combining historical and contemporary perspectives, the study offers valuable insights into cross-cultural interactions and constitutes a methodological reference work for future interdisciplinary research. Furthermore, the findings emphasise the resilience of cultural inheritance through linguistic innovations and offer a deeper insight into the evolution of identity among Turkic peoples.

Keywords: Contemporary Turkic written languages, Kazakh Turkic dress, etymology, meaning, structure.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
TABLolar DİZİNİ	vii
RESİMLER DİZİNİ	viii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK TÜRKLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

1.1. Tarihî Dönemler İçerisinde Kazak Türkleri.....	10
1.2. Kazak Türklerinde Giyim Kültürü	18
1.2.1. Erkek Giyim Kültürü	19

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEK VE KADIN GİYİM KUŞAM ADLARI

2.1. Erkek Giyim Kuşam Adları	22
2.1.1. Baş Giyimi	23
2.1.1.1. Börk.....	23
2.1.1.2. Dalbay	26
2.1.1.3. Jalbağay.....	27
2.1.1.4. Kuläpara	28
2.1.1.5. Qalpaq	28
2.1.1.6. Qulaqşın	30
2.1.1.7. Malaqay	31
2.1.1.8. Muraq	32
2.1.1.9. Tımaq	33
2.1.1.10. Taqiya.....	34
2.1.1.11. Tebetey	35
2.1.2. Dış Kıyafet ve Kaftanlar	36
2.1.2.1. Beşpent.....	36
2.1.2.2. Daqı	38
2.1.2.3. İşik.....	39
2.1.2.4. Jadağay	40
2.1.2.5. Jarğaq	40
2.1.2.6. Jaqı	41
2.1.2.7. Küpi.....	42
2.1.2.8. Kürte.....	42
2.1.2.9. Kebenek	43
2.1.2.10. Şapan	44
2.1.2.11. Şekpen	46
2.1.2.12. Ton	47
2.1.3. Üste Giyilen Giysi ve Pantolonlar	49

2.1.3.1. Jeyde.....	49
2.1.3.2. Kewdeşe / Köwdeşe.....	52
2.1.3.3. Dambal	52
2.1.3.4. Şalvar.....	54
2.1.3.5. Sim	56
2.1.4. Ayak Giyimi.....	56
2.1.4.1. Etik	57
2.1.4.2. Mäsi.....	60
2.1.4.3. Mıyık.....	60
2.1.4.4. Şarıq.....	61
2.1.4.5. Şulğaw	61
2.1.4.6. Ayak Giyimi ile İlgili Başka Kelimeler:	62
2.1.5. Süs ve Süslenme.....	63
2.1.5.1. Belbav	63
2.1.5.2. Kemer.....	66
2.2 Kadın Giyim Kuşam Adları	67
2.2.1. Baş Giyimi	68
2.2.1.1. Börük.....	68
2.2.1.2. Jawlıq	68
2.2.1.3. Qasaba	70
2.2.1.4. Qarqara.....	71
2.2.1.5. Kiymeşek	72
2.2.1.6. Oramal.....	73
2.2.1.7. Şaşqap	73
2.2.1.8. Şäli.....	74
2.2.1.9. Sävkele	75
2.2.1.10. Şılawış	77
2.2.1.11. Taqiya.....	77
2.2.2. Dış Kıyafet ve Kürkler	77
2.2.2.1. Beşpent.....	78
2.2.2.2. Kamzol	78
2.2.2.3. Kägekey	79
2.2.2.4. Küpi.....	80
2.2.2.5. Şapan	81
2.2.2.6. Ton	81
2.2.3. Üste Giyilen Kıyafetler	81
2.2.3.1. Kewdeşe / Köwdeşe.....	81
2.2.3.2. Köylek.....	82
2.2.3.3. Beldemşe.....	84
2.2.4. Ayak Giyimi.....	87
2.2.4.1. Etik	87
2.2.4.2. Başmaq.....	90
2.2.4.3. Kebis	91
2.2.5. Süs ve Süslenme.....	92
2.2.5.1. Süs ve Süslenmeler	92
2.2.5.1.1. Başa Takılan Süslerin Türleri	93
2.2.5.1.1.1. Şekelik.....	93
2.2.5.1.1.2. Sırğa	93
2.2.5.1.2. Saç Takısı Türleri.....	96
2.2.5.1.2.1. Şaşbav	96

2.2.5.1.2.2. Şaştenge	97
2.2.5.1.2.3. Şolpı	98
2.2.5.1.3. Kolye ve Boyun Takı Türleri	99
2.2.5.1.3.1. Alqa	99
2.2.5.1.3.2. Aykel	101
2.2.5.1.3.3. Qargı	101
2.2.5.1.3.4. Monşaq	102
2.2.5.1.4. Kol ve Parmaklara Takılan Süs Türleri	105
2.2.5.1.4.1. Bilezik	105
2.2.5.1.4.2. Saqiyna	107
2.2.5.1.5. Giyimlere Takılan Süsler	110
2.2.5.1.5.1. Qapsırma	111
2.2.5.1.5.2. Tüyme	113
2.2.5.1.5.3. Tüyreviş	115
2.2.5.1.6. Giyim Aksesuarlarını Tamamlayan Eşyalar	116
2.2.5.1.6.1. Boqşa	117
2.2.5.1.6.2. Çanta	118
2.2.5.1.6.3. Dorba	118
2.2.5.1.6.4. Qoldorba	119
2.2.5.1.6.5. Qoramsaq	119
2.2.5.1.6.6. Qorjın	120
2.2.5.1.6.7. Sanaş	120
2.2.5.1.6.8. Şontay	121
2.2.5.1.6.9. Sömke	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK GİYİM KÜLTÜRÜNDE MODA VE DEĞİŞEN EĞİLİMLER

3.1. Erkek Giyim Modası	126
3.2. Kadın Giyim Modası	127

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GİYİM KUŞAMLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

4.1. Basit Yapılı Sözcükler	129
4.2. Türemiş Yapılı Sözcükler	129
4.3. Birleşik Yapılı Sözcükler	132

BEŞİNCİ BÖLÜM

GİYİM KUŞAM VE SÜSLE ALAKALI SÖZVARLIĞI

5.1. Kazak Türklerindeki Giyim Kuşam ve Takı Terimleri	133
SONUÇ	151
KAYNAKLAR	154
ÖZ GEÇMİŞ	159

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Türkçe kökenli basit yapılı sözcükler.....	129
Tablo 2. Yabancı kökenli basit yapılı sözcükler.....	129

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Ula Kurganı Dış Kıyafet	18
Resim 2. Pazırık Kurganlarının Bulunan Giyim ve Kuşam ile İlgili Buluntular	19
Resim 3. Dalbay	26
Resim 4. Jalbağay	27
Resim 5. Aq Qalpaq	28
Resim 6. Qulaqşın	30
Resim 7. Malaqay	31
Resim 8. Muraq	32
Resim 9. Tımaq	33
Resim 10. Tebetey	35
Resim 11. Beşpent	36
Resim 12. Daqı	38
Resim 13. Tilki işik	39
Resim 14. Jargaq ton	40
Resim 15. Küpi	42
Resim 16. Şapan	44
Resim 17. Şekpen	46
Resim 18. Qamqa ton	47
Resim 19. Jeyde	49
Resim 20. Şalvar	54
Resim 21. Mıkşıma etik	57
Resim 22. Beldik	63
Resim 23. Kemer beldik	66
Resim 24. Börük	68
Resim 25. Jawlıq	68
Resim 26. Qarqara	71
Resim 27. Kiymeşek	72
Resim 28. Şaşqap	74
Resim 29. Sävkele	75
Resim 30. Beşpent	78
Resim 31. Kamzol	78
Resim 32. Kägekey	79

Resim 33. Şapan.....	81
Resim 34. Kewdeş/köwdeş.....	82
Resim 35. Köylek.....	82
Resim 36. Etik.....	87
Resim 37. Kebis	91
Resim 38. Şekelik	93
Resim 39. Sırğa	93
Resim 40. Şaşbav	96
Resim 41. Şolpı	98
Resim 42. Qargı	101
Resim 43. Öñirjiyek	104
Resim 44. Bilezik.....	105
Resim 45. Yüzük.....	108
Resim 46. Qapsırma.....	111
Resim 47. Tüyme	113
Resim 48. Tüyreviş	115
Resim 49. Qoldorba	119

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Tez çalışmasında kullanılan bazı harfler	Ses Değeri
<i>Ā</i>	uzun /a/
<i>Ä</i>	İnce ve açık bir ‘e’ sesi /æ/
<i>Å</i>	yuvarlak /a/
<i>Ǻ</i>	/ɪ/ ile /e/ arası
<i>Aa</i>	uzun /a/ sesi
<i>Ê</i>	ince ve uzun /e/ sesi
<i>É</i>	kapalı /e/
<i>Ə</i>	/e/ ünlüsünden daha açık ve geniş ünlü
<i>Ch</i>	Ç
<i>Sh</i>	Ş
<i>Ġ</i>	kalın /g/
<i>Ĳ</i>	/ɪ/ ve /i/ sesi arası
<i>Ĳ</i>	kapalı /ɪ /
<i>Ñ</i>	artdamak /n/
<i>Ng</i>	/ŋ/
<i>o'</i>	/o/ ve /ö/ arası bir ses
<i>Oo</i>	uzun /u/
<i>ķ</i>	kalın /k/
<i>Q</i>	gırtlaktan, kalın bir /k/
<i>Üü</i>	dilin ortasında ve dudaklar yuvarlaklaşarak çıkarılır
<i>Ŧ</i>	yumuşak /ğ/ veya /g/ arası
<i>Ŷ</i>	/u/
<i>Ÿ</i>	/ü/ sesinin daha yuvarlak
<i>Y</i>	/uw/ veya /üw/

KISALTMALAR

Alt	Altay Türkçesi
Az	Azerbaycan Türkçesi
Ar	Arapça
Br	Brahmi metinleri
Bşk	Başkurt Türkçesi
CC	Codex Cumanicus
Clau	Clauson Sir Gerard
Çağ. T	Çağatay Türkçesi
Çuv	Çuvaş Türkçesi
DLT	Divanü Lügati't-Türk Tercümesi
DTS	Drevnetyurskiy Slovar
ET	Eski Türkçe
E.Uyg	Eski Uygur Türkçesi
ESTY	Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov
Far	Farsça
Gag	Gagavuz Türkçesi
Hak	Hakas Türkçesi
Har	Harezmi Türkçesi
hlk	Halk
Kar.T	Karahanlı Türkçesi
KBlk	Karaçay - Balkar Türkçesi
Kıp. T	Kıpçak Türkçesi
Krg	Kırgız Türkçesi
Kklp	Karakalpak Türkçesi
Kom	Kuman Türkçesi, Kıpçak Türkçesi
Kum	Kumuk Türkçesi
KB	Kutadgu Bilig
Moğ	Moğolca Türkçesi
Nog	Nogay Türkçesi
Osm	Osmanlı Türkçesi
Özb	Özbek Türkçesi
Rus	Rusça
Şor	Şor Türkçesi
Tkm	Türkmen Türkçesi
Tat	Tatar Türkçesi
Tr	Türkçe
Tuv	Tuva Türkçesi
TT	Türkiye Türkçesi
QEKUMADJ	Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atavlarınıñ Dästürli Jüyesi
vd	ve diğerleri
Yak	Yakut (Saha) Türkçesi
Y.Uyg	Yeni Uygur Türkçesi

GİRİŞ

Türk dünyasında giyim kuşam, yalnızca bir ihtiyaç veya estetik unsur olarak değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin, kültürel sürekliliğin ve tarihsel gelişimin bir yansıması olarak büyük bir önem taşır. Giyim, tarih boyunca coğrafi şartlar, ekonomik durumlar, toplumsal normlar ve inanç sistemleriyle şekillenmiş; her Türk topluluğu kendine has unsurlar geliştirmiştir. Bu bağlamda, Kazak Türklerinin erkek ve kadın giyim kuşam adlarını ele almak, Türk dünyasının ortak kültürel hafızasını anlamak adına büyük bir değer taşır.

Büyük Türkistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarında şekillenen giyim kültürü, tarih boyunca göçer yaşam tarzının getirdiği pratikliği, dayanıklılığı ve zarafeti bir arada sunmuştur. Erkeklerin ve kadınların giydiği giysiler, hem iklim şartlarına uygun hem de sosyal statüyü yansıtan unsurlar içermektedir. Kazak giyim kuşamı, Türk dünyasının diğer bölgelerindeki geleneksel kıyafetlerle benzerlik gösterse de kendine özgü kesimleri, motifleri ve adlarıyla ayırt edilir.

Bu çalışmada, Kazak erkek ve kadın giyim kuşam adlarının kökeni, biçimsel özellikleri ve işlevleri ele alınarak, Türk dünyasının ve diğer kültürlerin genel giyim kültürüyle olan bağlantıları incelenmektedir. Aynı zamanda, tarihî süreçte bu giyimlerin nasıl evrildiği ve günümüzde nasıl yaşatıldığı da değerlendirilmektedir. Kazak Türklerinin geleneksel giysileri, sadece bir nostalji unsuru değil, aynı zamanda modern moda akımlarına ilham veren kültürel miras parçalarıdır.

Türk dünyasında giyim kuşam kültürü, tarih öncesi dönemlerden itibaren büyük bir çeşitlilik ve zenginlik göstermiştir. Büyük Türkistan bozkırlarında yaşam süren eski Türk toplulukları, hem iklim koşullarına uygun hem de savaşçı kimliklerini yansıtan giysiler geliştirmişlerdir. Bu giysiler işlevselliği ve estetiği bir araya getiren, dayanıklı kumaşlardan yapılan ve çoğunlukla deri, keçe, yün gibi doğal malzemelerden üretilen parçalardan oluşmuştur.

Tarihî kaynaklarda, Kazakların Hunlar, Göktürkler ve Kıpçaklar gibi eski Türk topluluklarıyla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Kazak giyim kuşamı, binlerce yıllık bir geçmişin izlerini taşımaktadır. Özellikle Orta Çağ'da, Altın Orda Devleti ve Kazak Hanlığı dönemlerinde, Kazak giyim kültürü büyük bir gelişim göstermiştir. Bu tarihsel gelişim, sadece Kazak Türklerine özgü olmayıp, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler ve diğer Türk topluluklarıyla da ortak özellikler taşımaktadır. Ancak Büyük Türkistan bozkırlarında Kazak bölgelerinin sert iklimi ve özgün sosyal

yapısı, burada giyim kuşamın farklı biçimlerde evrimleşmesine neden olmuştur. Kazak erkek ve kadın giysileri, günümüzde de geleneksel ve modern unsurların birleşimiyle, Türk dünyasının kültürel mirasının yaşatılmasına katkı sunmaktadır.

Bu araştırma, Kazak Türklerinin geleneksel erkek ve kadın giyim kuşam adlarını incelemek amacıyla tarihî, etnografik ve dilbilimsel yöntemleri bir araya getiren çok yönlü bir yaklaşımla yürütülecektir. Araştırma sürecinde aşağıdaki metodolojik çerçeve izlenmiştir:

Bu araştırmamızda öncelikle metin taraması ve dokümantasyon araştırması yapılmıştır. Konuyla ilgili kaynaklar taranarak giyim terimleri derlenmiş ve sözlük hâline getirilerek çalışmanın malzemesi oluşturulmuştur.

İ. Zaharova ile R. Hodjayeve'nin "*Kazakhskie Natsional'nye Odezhdy kontsa XIX — nachala XX veka*" (XIX. Yüzyıl ile XX. Yüzyılın Başındaki Kazak Millî Giysileri) adlı eserinde Kazakistan'ın batısı, kuzeyi ve güneyinde giyim gelişimi ve değişimini incelenmiş, Kazak milli giysilerini analiz edilmiştir.

Lobaçeva, Sazonova, "*Traditsionnaya Odezhda Narodov Sredney Azii i Kazakhstana*" (Orta Asya ve Kazakistan Halklarının Geleneksel Kıyafetleri) eserinde kıyafetlerin haritalandırılması, giyim ve kuşam unsurlarının ilk meselelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu haritalamanın hazırlanmasında, bölgesel etnografik araştırmalarda elde edilen veriler, fotoğraf ve resimler ile müze envanter belgelerinden derlenen malzemelerden yararlanılmış ve tarihî etnografik literatür incelenmiştir. Çalışmada, Kazak halkının geleneksel kıyafetlerinin bölgesel özellikleri ele alınmıştır. Ayrıca, araştırmada zaman zaman komşu halkların etkileri de vurgulanmıştır.¹

Abramzon, S. M. "*Kirgizyi ikh Etnogeneticheskie i Istoriko-Kul'turnye Svyazi*" (Kırgızlar ve Onların Etnogenetik ve Tarihsel-Kültürel Bağları) adlı eserinde Kırgızların kadim kökeni, zorlu ve karmaşık tarihî kaderleri, eşsiz kültürleri ile Orta Asya medeniyetlerinin başarılarını sentezleyen bir yapıya sahip olduğunu söyleyerek Kırgızların giyim kuşamı ve yemekleri hakkında bilgi aktarmaktadır. Kırgızların etnografik çalışmasının 19. yüzyılda, özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başladığını belirtmektedir.²

¹ Lobaçeva N, Sazonova, M, (1989). "*Traditsionnaya odezhda narodov Sredney Azii i Kazakhstana*" (Orta Asya ve Kazakistan Halklarının Geleneksel Kıyafetleri), Nauka, Moskova.

² Abramzon, S.M.(1990)."*Kirgizyi ikh Etnogeneticheskie i Istoriko-Kul'turnye Svyazi*" (Kırgızlar ve Onların Etnogenetik ve Tarihsel-Kültürel Bağları), Kırgızistan Yayınevi, Frunze.

Kazakistan etnografyası alanının bilim adamları, araştırmacıları: P. N. Rıçkov, A. I. Levşin, V. V. Radlov, N. A. Aristov, Ç. Valihanov, A. H. Margulan, H. A. Argınbayev, U. Janibekov, M. S. Mukanov, K. Akişev, H. Argınbaev, T. Basenov vd. Özellikle etnograf Çokan Valihanov, kısa hayatında Kazakistan ve Orta Asya halklarının tarihi, coğrafyası, etnografyası, folkloru ve sosyo-politik inşasıyla değerli eserler bıraktılar. Doğu Türk ülkelerinde yaşayan birçok halkın (Kırgız, Türkmen, Özbek, Çinli, vb.) özelliklerini ve her birinin karakteristik gelenek ve göreneklerini büyük bir ustalıkla gösterdiler.

Ömirbekova, M. “*Qazaq Ultıq Kiyiminiñ Etnomädieni Leksikası*” (Kazak Ulusal Kıyafetlerinin Etnokültürel Kelime Hazinesi) adlı eserine göre Kazak halkının günlük yaşamıyla bağlantılı olarak gelişen etno-kültürel kavramların incelenmesi, giysilerdeki süs eşyaları ve giysilerin Kazak etnografik versiyonu ancak 1922-1926 yıllarında her bölge için açılan müzelerde toplanmaya başlandı. Başlıklar, dış giysiler, zıbınlar, pantolonlar, kemerler ve ayakkabılar da dâhil olmak üzere giysilerin tarihçesi ve isimleri açıkça etiketlenmiştir.

N. Alimbay’ın “*Qazaqtıñ Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atavlarınıñ Dästürli Jııyesı*” (Kazakların Etnografik Kategorileri, Kavramları ve Adlandırmalarının Geleneksel Sistemi) adlı ansiklopedisi, Kazak (göçer) ortamında toplum, insan ve doğal çevre arasındaki sektörler arası ilişkilerin öznelere, nesnelere yansıtan etnografik kategorileri, kavramları ve isimleri, ayrıca bir dizi uygulamanın yollarını ve mekanizmalarını içermektedir. Ansiklopedi on binden fazla etnografik kategori ve kavram ismi içermektedir.

Khinayat ve Suzhikova’nın “*Qazaq Halqınıñ Ultıq Kiyimderi*” (Kazak Halkının Millî Kıyafetleri) adlı yayın Kazak ulusal giysi türlerini sistemli bir şekilde sunmaktadır. Bu eser, giysi üretim yöntemlerini, biçimlerini ve dikim tekniklerini ele alırken, aynı zamanda kullanılan eşyalar, geleneksel işlemler, sanatsal tasarımlar ve dekorasyon unsurlarını da kapsamaktadır. Kitap, mesleki kıyafetleri (avcı, çoban, ibadet edenler ve çeşitli ritüellerle ilişkili kıyafetler gibi) ve bu kıyafetlerle ilgili ritüelleri de incelemektedir.

Kaydavulkızı Galya’nın “*Kiyeli Kiymeşek*” (Kiyeli Kiymeşek) adlı fotoğraf albümü Kiymeşeg’in sadece geleneksel bir başörtüsü değil, aynı zamanda kadınların ruhani koruyucusu ve kültürümüzün önemli bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Kitapta ayrıca kiymeşeg’in tarihî anlamı ve ulusal değerlerdeki rolü ele alınmaktadır.

Elde edilen sözcüklerin tarihî dönemlerde kullanılıp kullanılmadığını tespit edebilmek için bu dönemlere ait sözlükler tespit edilmiştir. Hem tarihî hem de günümüz Türk yazı dillerinin etimolojik ve dilbilimsel sözlüklerinin neler olması gerektiği konusunda bir ön çalışma yapılmıştır.

Tespit edilen terimlerin kökenlerini tespit etmek, gelişmelerini araştırmak için etimolojik sözlükler temin edilmiştir. Dil bilimsel incelemeler, biçim bilgisi ve yapı konusundaki çalışmalara kaynaklık etmesi için dil bilgisi kitapları ve cümle bilgisi/söz dizimi üzerine yayımlanmış eserlerin belirlenmesi gerçekleştirilmiştir. Terimlerin kökenlerinin tespiti ve anlam açısından tespitler için günümüz Türk yazı dillerinin sözlükleri temin edilmiştir. Giyim terimlerinin belirli bir toplumun kültürel ve toplumsal yapısıyla bağlantıları, moda, giyim ve dil arasındaki ilişki gibi konuları sosyolojik ve kültürel açıdan ele alan eserler tespit edilerek değerlendirmelerde kullanılmıştır. Kültürel aktarımı anlamak konusunda da bu tür eserlerin tespiti önem arz etmektedir.

Tezde ele alınan terimlerin resimlerle gösterilmesinin uygun olacağı düşünülerek görsel kaynaklar tespit edilmiştir.

Tezin konusuyla ilgili olan ve daha önce yapılmış tezler ve yayımlanmış eserlerden de faydalanmak için, onlarda kullanılan metotları da görmek amacıyla bu çalışmalar da tespit edilmiştir.

Tarihî ve günümüz Türk yazı dillerindeki giyim terimleri sosyoloji, tarih ve dilbilim alanları gibi disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınarak incelenmektedir. Bu metotlardan hareketle, giyim terimlerinin kökeni, anlam değişimleri ve kültürel bağlamları hakkında derinlemesine bilgi edinilerek incelenmiştir.

İlk olarak, Kazakların geleneksel giyim kültürü üzerine yapılan akademik çalışmalar, tarihî kaynaklar ve etnografik araştırmalar oluşturmaktadır. Türkistan ve Kazak tarihçileri, halk bilimcileri ve dilbilimciler tarafından kaleme alınmış eserler, bu çalışmanın temel kaynaklarını oluşturacaktır. Özellikle XIX. ve XX. yüzyıl Kazak Türklerinin giyim kuşamını anlatan arşiv belgeleri, seyahatnameler ve halk anlatıları detaylı şekilde değerlendirilmiştir.

Tez Çalışma Süreci Veri Değerlendirme Aşamaları:

a. Konu ile alakalı özel çalışmaların incelenmesi

Çalışmanın önemli bir bölümünü, geleneksel giyim kuşam kültürüne hâkim kişilerin yaptığı çalışmalar oluşturacaktır. Ayrıca, geleneksel giysilerle eserlerinden alınan ve akademik ve diğer çalışmalarda geçen geleneksel Kazak giysilerinin yapımların teknikleri ve malzeme kullanımı hakkında bilgiler de belirtilecektir.

b. Dil bilimsel ve etimolojik analiz

Giyim kuşam adlarının kökenlerini incelemek amacıyla, Kazak Türkçesinde kullanılan kelimelerin etimolojisi incelenmektedir. Bu bağlamda, Eski Türkçe, Orta Türkçe ve modern Kazak Türkçesi arasındaki değişimler karşılaştırılmakta, bu kelimelerin diğer Türk halkları ile olan ortak noktaları değerlendirilmektedir. Kelimelerin tarihî süreçte nasıl evrildiği ve günümüzde nasıl kullanıldığı tespit edilmektedir.

c. Görsel ve Maddi Kültür Analizi

Araştırma kapsamında Kazakistan'daki müze ve özel koleksiyonlarda yahut yayımlarında bulunan geleneksel giysi örnekleri incelenmektedir. Tarihî fotoğraflar, müze envanter yayınları ve sanatsal tasvirler, geleneksel kıyafetlerin kesimleri, süslemeleri ve kullanım alanları hakkında önemli veriler sunulmaktadır.

ç. Karşılaştırmalı İnceleme

Kazak Türklerinin geleneksel kıyafetleri, diğer Türk halklarının giyim kültürüyle karşılaştırılarak benzerlikler ve farklılıklar tespit edilecektir. Özellikle Türkistan ve Türkiye coğrafyalarındaki Türk halkları ile olan ortak unsurlar incelenerek Kazak giyim kültürünün özgün, farklı ya da ortak yönleri vurgulanmaktadır.

d. Modernleşme ve Değişim Süreci

Son olarak, Kazak giyim kuşam kültürünün modernleşme sürecindeki değişimi incelenmektedir. Sovyet dönemi, bağımsızlık sonrası kültürel canlanma ve günümüz moda akımları çerçevesinde geleneksel giysilerin nasıl dönüştüğü ele alınacaktır. Moda tasarımcıları ve kültürel miras uzmanlarının araştırmaları ve yayımlanmış eserleri, bu değişimin günümüz Kazak toplumundaki yansımalarını anlamamızda önemli bir etken olacaktır.

Bu metodolojik çerçeve, Kazak Türklerinin geleneksel erkek ve kadın giysilerini tarihî bağlamda incelemekle kalmayıp, kültürel mirasın korunması ve geleceğe taşınması açısından da önemli veriler sunmayı hedeflemektedir.

Kazak giysileri, göçer yaşam tarzı ve sert iklim koşullarına uygun şekilde işlevsel ve statü belirleyici unsurlarla şekillenmiştir. Erkek giyiminde dayanıklılık ve hareket özgürlüğü ön plandayken, kadın giyiminde zarafet ve süslemeler önemli yer tutar.

Erkeklerin dış giyiminde şapan (kaftan benzeri, geniş kesimli dış giysi) ve ton (soğuktan koruyan kürk ceket) yaygındır. Alt giyiminde ata binmeye uygun şalvar ve bele sarılan beldik kuşak kullanılır. Başlıklarda ise kışın bōrik (kürk başlık), günlük hayatta taqiya (işlemeli takke) tercih edilir. Ayakkabılarda etik (kürklü bot) ve şarıq (hafif günlük ayakkabı) bozkır şartlarına uygundur.

Kadınların üst giyiminde köylek (uzun elbise) üzerine süslemeli kamzol (kolsuz kadife yelek) giyilir. Başlıklarda evli kadınlar kiymeşek (uzun başörtü), genç kızlar börük (hafif şapka), gelinler ise oramal takar. Takılarda bilezik, sırğa (küpe) ve süslemeli kolyeler hem estetik hem de koruyucu anlam taşır. Ayakkabılarda da kebis (nakışlı deri ayakkabı) ve başmaq (yumuşak deri terlik) yaygındır.

Geleneksel Kazak kıyafetleri, yalnızca günlük yaşamın bir parçası değil, aynı zamanda toplumsal kimliği ve statüyü yansıtan önemli semboller olmuştur.

Kazak giyim kültüründe bazı kelimeler ve kıyafet türleri, zamanla kullanım dışı kalmış veya unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak eski kaynaklarda yer alan bu kelimeler, Türk giyim kuşam tarihini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bunlarla ilgili kısaca şu bilgileri vermek mümkündür:

Qaptan: Kazak Kültüründe Unutulmuş Bir Giysi.

Eski Kazak giyiminde geçen ancak günümüzde yaygın olmayan kıyafetlerden biri kaftandır. Kächeş Qayırgan'a göre *qaptan*, "1. Zırh gibi giyilen kaptırma. 2. Qap ton (kaftan)" anlamlarına gelmektedir.³ Bu sözcük, Türk kültüründe yaygın olarak kullanılan 'kaftan' sözcüğüne benzetilmektedir.

Bahaeddin Ögel'in kitabında '*kaftan*' sözcüğünün Farsça kökenli olduğu belirtilirken, Ahmet Vefik Paşa, sözcüğün Farsçadaki '*haftan*' kelimesinin aslen Türkçe '*kaftan*'dan türediğini iddia eder.⁴ Divânü Lügati't-Türk'te '*qafīān*' (DLT, 2005:391); Kıpçak Türkçesinde '*kabtan*' (Toparlı vd., 2007: 121); Kıpçakskoye Slovar'da '*kaftan*' (Garkavets, 2010: III, 648) sözcükleri yer almaktadır.

Ancak *qaptan* sözünün günümüzdeki çağdaş Türk yazı dillerinin bazılarında görüldüğünü belirtmek gerekir. Kelime Azerbaycan, Gagauz, Özbek, Tatar, Karakalpak Türkçelerinde '*kaftan*' biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Kazak kültüründe kaftan benzeri uzun giysiler, özellikle geçmişte hanlar, beyler ve savaşçılar tarafından kullanılmıştır.

Kiymeşek sözcüğü bugün Kazak Türklerinde sadece Nevruz Bayramı gibi törenlerde kullanılmakta olan Kazak kadınlarının değerli başörtüsüdür. Kazak kültüründe kadınların başörtüsü olarak kullandığı kiymeşek, özellikle yaşlı kadınlar tarafından takılan, ona kutsallık da atfedilen değerli bir örtüdür. Ancak kelimenin kökeni hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır.

³ <https://sozdikqor.kz>.

⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1985. s. 5.

Bahaeddin Ögel'in eserinde yer alan '*bürüncek*' veya '*bürüncük*'⁵ sözcüğü, bu başörtüsünün eski Türkler tarafından kullanılan bir benzeri olabilir. Divânü Lügati't-Türk'te de *bürünçük* 'kadın peçesi veya yaşmak' (DLT, 2005: 214) anlamına gelmektedir. Karahanlı Türkçesinde *bürünçäk* 'kadın başörtüsü' (Ünlü, 2012: 163); Kıpçak Türkçesinde *bürünçek/bürünçük* 'kadın başörtüsü, peçe' (Toparlı vd., 2007: 40); Çağatay Türkçesinde *bürünçek* 'kadınların kullandığı ince örtü, tülbent' (Ünlü, 2013: 182) sözcükleri yer almaktadır. Günümüzdeki lehçelerde de bu kelimeye rastlanmaktadır: Gagavuz Türkçesinde *bürüncük* 'buruncuk, ipek', Türkmen Türkçesinde *büreneck* 'bürümcük, kadınların başlarına örttüğü başörtüsü', Kırgız Türkçesinde *bürkönçük* peçe, nikap' adlarıyla kullanılmaktadır.

Bu bağlamda, Kazakların kiymeşek kelimesinin, eski Türklerde kullanılan *bürüncek/bürüncük* kelimesiyle ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Şılawış ve Sorguç adlı kadın başörtüsü de unutulmuş sözcükler arasındadır. Bahaeddin Ögel (1985), '*sorguç*' sözcüğünün Eski Türkçede kadın başörtüsü anlamına gelen '*saraguç*' sözcüğünden türediğini belirtir. Kazak geleneksel giyiminde bu sözcüğe benzer bir başörtüsü olan '*şılawış*' bulunmaktadır. Şılawış, kiymeşek'in dışından bağlanan, büyük başörtüsüdür.

Qaptan, kiymeşek, şılawış ve sorguç gibi kıyafet adları, Kazak giyim kültürünün derin köklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Günümüzde yaygın kullanılmayan bu kelimeler, Türk dünyasının ortak kültürel mirasının bir parçasıdır ve Türk giyim kuşam tarihindeki çeşitliliği gözler önüne sermektedir.

Kazak giyim kuşam kültürü, köklü tarihi, estetik anlayışı ve toplumsal yapıyı yansıtan önemli bir mirastır. Günümüzde modernleşme ile birlikte değişimler yaşansa da geleneksel kıyafetler Kazak kimliğinin ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir. Kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için bu giyim geleneklerinin yaşatılması büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türk dünyasının bir parçası olan Kazak Türklerinin erkek ve kadın giyim kuşam kültürünün tarihî gelişimi, toplumsal rolü ve günümüzdeki yansımaları ele alınmıştır. Geleneksel giysiler yalnızca birer giysi değil, aynı zamanda bir halkın tarihini, sanatını ve değerlerini yansıtan kültürel sembollerdir.

Sonuç olarak, Kazak Türklerinin giyim kuşam adları üzerine yapılan literatür incelemeleri, bu terimlerin sadece dilsel birer unsur olmanın ötesinde, toplumsal ve

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1985. s. 190.

kültürel kimliğin inşasında önemli bir yer tuttuğunu da göstermektedir. Öncelikle etimolojik açıdan yapılan bu çalışma, görsel kaynaklara ulaştığımızda konunun sosyolojik bir boyutunun olduğunu anlamamızı da sağlamıştır. Gerek etimolojik gerekse sosyolojik boyutunu ele alarak yaptığımız inceleme ve çözümlemelerde bu adların tarihî sürecini ve evrimini anlamada en büyük katkıyı akademik veriler ve müze ve benzeri kurumların yayınları sağlamıştır. Tarihî süreçte giysilerde veya Kazak modasındaki değişimlerin etimolojik ve kısmen sosyolojik yanını incelediğimiz bu çalışmada birçok değerli sonuçla karşılaştık. Bunların dışında bir eksiği de belirtmekte fayda görüyorum. Gelecekte yapılacak çalışmaların, özellikle dijital arşivler ve görsel veri tabanları kullanılarak daha geniş bakış açıları sunması beklenmektedir. Böylece Kazak Türklerinin zengin kültürel mirasının daha derinlemesine incelenebilmesi mümkün olacaktır. Tarihî süreçte giysilerin ya da Kazak modasının değişimini sanal medyada ya da akademik kurumlarda dijital görsel ve arşivler oluşturanlara da birçok akademik çalışmada inceleme ve çözümlemesinde faydası olacağını düşünerek teşekkür ediyorum.

Türk dünyasının engin bozkırlarından esen rüzgâr, tarih boyunca milletimizin ruhunu şekillendiren kültürel değerleri de beraberinde taşımıştır. Kazak Türkleri de bu köklü medeniyetin ayrılmaz bir parçası olarak, geçmişin izlerini geleceğe taşıyan en önemli halklardan biri olmuştur. Binlerce yıllık tarih boyunca, savaş meydanlarından düğün şenliklerine, günlük yaşamdan büyük devletlerin kurulmasına kadar her an ve her sahnede, Kazak Türkleri kendi kimliklerini koruyarak var olmuşlardır. Bu kimliği belirleyen unsurlar arasında giyim kuşam da yalnızca bir ihtiyaç değil, milletin hafızasına kazınmış bir kültürel miras olarak yerini almıştır.

Giyim kuşam, sadece bir bireyin dış görünüşü değil, aynı zamanda bir toplumun değerlerinin, yaşam biçiminin ve tarihsel süreçlerinin bir yansımasıdır. Türkistan bozkırlarında Kazak Türklerinde, her desenin, her dokunun, her rengin bir anlamı vardır. At sırtında geçen hayatın gerektirdiği dayanıklılık, doğayla iç içe bir yaşamın getirdiği uyum, savaşçılık ruhunu taşıyan cesaret, işlenen her motifin, seçilen her kumaşın ardında kendini gösterir. Bu kültürel zenginlik, Kazak Türkleri ile Türk Dünyası arasındaki güçlü bağın en somut göstergelerinden biridir.

Türk boylarının farklı coğrafyalara yayılması, onları birbirinden koparmamış, aksine ortak değerleri daha da belirgin hâle getirmiştir. Her biri kendi topraklarında özgün dokular geliştirse de, aslında hepsi aynı kökten beslenmiştir. Bugün Türkiye’de, Türkistan’da, Kafkasya’da ve Balkanlar’da görülen benzerlikler, Türk milletinin tarih boyunca kopmayan bağlarının ve paylaşılan ortak ruhun göstergesidir. Kazak Türkleri de

bu büyük ailenin asil bir parçası olarak, giyim kuşam kültürü aracılığıyla geçmişini bugüne taşımıştır ve gelecek kuşaklara aktaracak köprüleri kurmaya devam etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK TÜRKLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Kazak Türkleri, kökleri eski Türk boylarına dayanan ve özellikle 15. yüzyılda şekillenen bir halktır. Orta Asya bozkırlarında yaşayan Kazak Türkleri, Altın Orda Devleti'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan hanlıklar döneminde, 1465 yılında Kerey ve Canıbek hanların önderliğinde Kazak Hanlığını kurarak siyasi varlıklarını güçlendirdiler.⁶

16. ve 17. yüzyıllarda genişleyen Kazak Hanlığı, Moğol kökenli Çungarlarla, Çarlık Rusya'sıyla ve Hokand Hanlığı gibi komşu devletlerle mücadele etti. 18. yüzyılda Rusya'nın Kazak bozkırlarına ilerlemesiyle Kazak hanlıkları zamanla Rus himayesine girdi. 19. yüzyılda tamamen Rus kontrolüne geçen Kazak toprakları, Sovyetler Birliği döneminde büyük siyasi ve toplumsal değişimlere uğradı. 1930'larda kolektifleştirme politikaları ve kıtlık nedeniyle milyonlarca Kazak Türkü hayatını kaybetti veya göç etmek zorunda kaldı.⁷

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Kazakistan Cumhuriyeti, modern Kazak Türklerinin merkezi haline geldi. Bugün Kazaklar, Orta Asya'nın en büyük ve en gelişmiş devletlerinden biri olan Kazakistan'da siyasi, ekonomik ve kültürel kimliklerini koruyarak varlıklarını sürdürmektedir.⁸

1.1. Tarihî Dönemler İçerisinde Kazak Türkleri

Kazak Türklerinin tarihi, çok sayıda farklı dönemden geçmiştir. Bu tarihî süreçler, Orta Asya'nın değişen siyasi yapıları ve Kazakların çevresindeki büyük güçlerle olan ilişkileriyle şekillenmiştir. Kazak Türklerinin tarihî gelişiminde başlıca şu dönemler öne çıkmaktadır:

1. Göçer Türklerin Erken Dönemi (MÖ 6. yüzyıl - 13. yüzyıl)

Kazak Türklerinin ataları, Orta Asya bozkırlarında konargöçer yaşam tarzını benimsemiş, eski Türk boylarıyla özdeşleşmiştir. Göktürkler, Uygurlar ve Peçenekler gibi eski Türk toplulukları, Kazakların kültürel ve dilsel yapısının temelini atmışlardır. Bu

⁶ Sabri Hizmetli, "Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dün, bugün", *Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Dergisi*, ISTEM 17, Aralık 2011, s. 23-43.

⁷ Muhittin Kavık, "XVIII. yüzyılda Kazak-Kalmuk-Cungar Mücadeleleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 2020, s. 77-86.

⁸ Ayşegül Aydıngün, "Sovyet Sonrası Kazakistan'da Toplumsal ve Siyasal Dönüşüm: Kısa Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Dergisi*, 1/53, Eskişehir 2013, s. 1009-1016.

dönemde Kazaklar, Orta Asya'nın büyük devletleriyle etkileşimde bulunmuş, kültürel ve ticari bağlar kurmuşlardır.

2. Altın Orda ve Moğol İmparatorluğu Dönemi (13. yüzyıl - 16. yüzyıl)

Kazaklar, Altın Orda ve Moğol İmparatorluğu dönemlerinde Orta Asya'nın önemli halklarından biri olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. 13. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşuyla birlikte, Kazaklar da bu geniş imparatorluğun egemenliği altına girmiştir. Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han, Orta Asya'yı fethederek çok geniş bir toprak parçasını kontrol altına almış ve Kazaklar da bu dönemde Moğol İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Bu süreçte, Kazak halkı, Moğolların yönetimi altında sosyal ve kültürel etkileşimler yaşamıştır.⁹

Cengiz Han'ın ölümünden sonra, Moğol İmparatorluğu üç ana merkeze bölünmüştür. Altın Orda, Moğol İmparatorluğu'nun batı topraklarını kapsayan ve Kazakistan'ın da bulunduğu bölgedir. 13. yüzyılın ortalarında kurulan Altın Orda Devleti, Kazaklar için önemli bir dönem olmuştur. Kazaklar, Altın Orda'nın egemenliği altında çeşitli iç yönetsel ve sosyal yapılar geliştirmişlerdir. Altın Orda'nın egemenliği sırasında, Kazak halkı, Moğol yönetiminin baskısı altında yaşamış ve yerel kültürel unsurlarını koruyarak, aynı zamanda Moğol kültüründen de etkilenmiştir. Bu dönemdeki sosyal yapıyı, etnik ve politik yapılanmayı anlamak için Altın Orda'nın etki alanındaki Kazak toplumunun yapısını incelemek önemlidir.

15. yüzyılın ortalarında Altın Orda'nın zayıflaması, Kazaklar'ın bağımsızlık mücadelesini tetiklemiştir. Özellikle Altın Orda'nın çökmeye başlaması ve yönetsel karışıklıklar, Kazak boylarının bağımsızlıklarını ilan etmelerine ve Kazak Hanlığı'nın temellerinin atılmasına yol açmıştır. Bu süreç, Kazakların kendi siyasi yapılarını kurmalarına ve daha sonra 1465'te Kazak Hanlığı'nı kurmalarına zemin hazırlamıştır.

3. Kazak Hanlığı Dönemi (16. yüzyıl - 19. yüzyıl)

1465 yılında Kerey ve Canıbek Han önderliğinde kurulan Kazak Hanlığı, Kazak Türklerinin siyasi anlamda bağımsızlıklarını kazandıkları bir dönemi işaret eder. Kazak Hanlığı, Türkistan'ın geniş ve tarihî olarak önemli bir bölgesinde yer alan, Türk-Moğol halklarının göçer yaşam biçimiyle şekillenmiş, siyasi, kültürel, ekonomik ve dinî yönleriyle derin izler bırakmış bir Türk devletidir. 16. yüzyılda kurulan Kazak Hanlığı, siyasi, coğrafi, iklimsel, ekonomik ve kültürel faktörlerin birleşimiyle kendine özgü bir yapı oluşturmuş, hem Orta Asya'nın yerel halklarıyla hem de dış dünyayla birçok

⁹ Begali Kassimov, "Ceditçilik", *Gazi Türkiyat Dergisi*, 1/6, 2010, s. 335-361.

etkileşimde bulunmuştur. Bu bağlamda, Kazak Hanlığı'nın yapısını ve tarihini anlamak için, hem hanlığın kurumsal yapısını hem de toplumsal ve kültürel dinamiklerini ele almak gerekir. Kazak Hanlığı'nın giyim kuşam kültürü, hem içsel sosyal yapıyı hem de dışsal çevreyi yansıtan önemli bir öge olarak bu faktörlerle doğrudan ilişkilidir.

Kazak Hanlığı'nın siyasi yapısı, Türk-Moğol geleneklerine dayalı bir hükümet biçimiyle şekillenmiştir. Kazaklar, başlangıçta Özbek Hanlığı'ndan ayrılan bir grup olarak ortaya çıkmışlardır. 15. yüzyılda, Özbek Hanlığı'nın gücünün zayıflamasıyla, Kerey ve Canıbek gibi liderlerin önderliğinde, Kazak boyları birleşerek Kazak Hanlığı'nı kurmuşlardır. Bu iki lider, Kazaklar için önemli figürlerdir, çünkü bağımsızlıklarını kazanmak için mücadele etmişler ve hanlığın temellerini atmışlardır, bu sayede modern Kazak toplumunun ataları olmuşlardır.

Kazak Hanlığı'nın yönetim yapısı, tipik olarak konar göçer bir toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Göktürklerdeki gibi Kazaklar da çok sayıda boydan oluşan bir halktı ve her boyun kendi iç yönetimi vardı. Ancak, tüm boyları birleştiren merkezi bir lider, Kazak Hanı, tüm hanlığın genel yönetiminden sorumluydu. Hanlık, federatif bir yapıya sahipti ve boylar arasındaki özerklik, Kazakların geleneksel yaşam tarzını sürdürebilmeleri için önemliydi. Bu yapıya “boylar federasyonu” da denir ve Kazakların farklı kültürel ve toplumsal kimliklerinin bir arada var olmasına olanak tanımıştır.

Kazak Hanlığı, özellikle Orta Asya'nın büyük imparatorluklarının egemenliği altındaki bir bölge olarak, dışa dönük bir şekilde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Kazaklar, İç Asya'daki farklı hanlıklar ve güçlerle, özellikle de Timurlular ve Çungarlarla mücadele etmişlerdir. Kazak Hanlığı'nın varlığı, Orta Asya'daki diğer Türk ve Moğol devletleriyle denge kurarak sürmüştür.¹⁰

Kazak-Çungar mücadelesi, 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın başlarına kadar Kazak Hanlığı ile Çungar (Dzungar) Hanlığı arasında süren önemli çatışmalardır. Çungarlar, Moğol kökenli bir halk olarak Orta Asya'da güçlü bir askeri güç oluşturmuş, Kazak topraklarını ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Kazaklar ise, bağımsızlıklarını kazanmış bir halk olarak, topraklarını savunmak için direnmişlerdir. Bu mücadele, 1670'lerden 1720'lere kadar devam etmiştir. Çungarların Kazaklara karşı yaptıkları saldırılar, toprak egemenliği mücadelesine dönüşmüş ve büyük savaşlara sahne olmuştur. Kazaklar, başlangıçta Çungarlara karşı bazı zaferler kazanmış, ancak 1720'lerdeki son

¹⁰ Osman Yorulmaz, “Kazaklar ve Kazak Hanlığı”, *Türk Dünyası Ansiklopedisi*, 2025, s.1-18.

büyük çatışmada, içsel bölünmeler ve Çungarların askeri gücü nedeniyle Kazaklar zorluklar yaşamıştır. Kazaklar ve Çungarlar arasındaki bu mücadele, Kazakların topraklarını savunma çabalarıyla şekillenmiş, ancak Çungarların üstünlüğü arttıkça Kazaklar zayıflamıştır. 18. yüzyılın başlarında, Çungarların bölgedeki etkisi devam etse de, Rus İmparatorluğu'nun müdahalesiyle Çungarların gücü azalmıştır. Sonraki süreçte Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'a yönelik genişleme çabaları, Kazak Hanlığı'nı büyük bir tehdit altına sokmuş ve 18. yüzyılda Rusya ile yapılan antlaşmalar, Kazakların bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açmıştır. Bu süreç, Kazak kültüründe önemli değişimlere neden olmuş, ancak Kazak halkı, geleneklerini koruma ve yeniden bağımsızlık mücadelesi verme çabalarını sürdürmüştür. 1822'de Rus İmparatorluğu, Türkistan'ın kuzeyindeki Kazak bozkırlarını idari olarak kendi yönetimi altına alarak Kazak Hanlığı'nın fiili olarak sona erdi. Bu tarihten sonra Kazaklar, daha doğrudan Rusya'nın egemenliğine girdi. Kenesarı Han, 1841'de Kazakların bağımsızlık mücadelesini başlatmak üzere isyanını ilan etti. Kazakların birleşmesini ve Ruslara karşı direnişi örgütlemeye başladı. Ancak Kenesarı Han, 1847 yılında Ruslar tarafından yakalanarak öldürüldü. Kenesarı Han'ın ölümü, Kazak halkının bağımsızlık mücadelesinin sonu olarak kabul edilse de, Kazak Türklerinin bağımsızlık mücadelesinin simgesi olmuştur. Kazak Hanlığı, büyük ölçüde bugünkü Kazakistan sınırları içerisinde yer alıyordu ve bu bölge, bozkırlarla kaplı geniş düzlüklerden oluşuyordu. Kazak Hanlığı'nın coğrafi yapısı, göçebe yaşam tarzını zorunlu kılmıştır. Türkistan bozkırları, hayvancılıkla geçinen Kazaklar için, geniş otlaklar ve serbestçe hareket edebilme imkânı sağlamıştır. Bu coğrafi özellikler, Kazakların giyim kuşamlarını doğrudan etkilemiş, dayanıklı, pratik ve çevresel koşullara uygun giyimlerin tercih edilmesini sağlamıştır.

İklim, Kazakların yaşam tarzı üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Kazakistan'ın iç bölgeleri, kara iklimine sahip olup, kış aylarında çok soğuk ve sert geçerken, yazları ise sıcak ve kuru olabilmektedir. Bu iklimsel özellikler, Kazakların giyim tercihlerinde önemli bir rol oynamıştır. Kış aylarında soğuk havadan korunmak için yün, kürk ve deri gibi ısı yalıtımı sağlayan malzemeler kullanılmıştır. Yaz aylarında ise, hafif ve nefes alabilen kumaşlar tercih edilmiştir. Kazak giyimi, bu iklimsel değişimlere adapte olmuş ve giyim, sadece estetik bir mesele değil, aynı zamanda hayatta kalma ve konfor sağlama amacı gütmüştür.

Kazak Hanlığı'nın ekonomisi, büyük ölçüde hayvancılıkla ilgiliydi. Kazaklar, koyun, keçi, sığır, at gibi hayvanları yetiştirir ve bu hayvanların ürünlerinden (et, süt, yün, deri gibi) geçimlerini sağlarlardı. Bu nedenle, hayvancılık, Kazakların giyim kültürünü

de şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Kazaklar, hayvancılıkla ilgili günlük işlerini kolaylaştıracak şekilde pratik ve dayanıklı giysiler giyerlerdi. Örneğin, deri çizmeler, soğuk bozkır iklimine karşı koruma sağlarken, yün kumaşlardan yapılan giysiler de sıcak tutardı.

Ayrıca, Kazaklar, ticaretle de uğraşırlardı. Hem hayvancılıkla elde ettikleri ürünleri hem de el sanatlarını, özellikle tekstil ve deri ürünlerini ticaret yoluyla değiş tokuş ederlerdi. Kazakların giyimlerinde kullanılan kumaşlar, zaman zaman geleneksel üretimlerin dışında, dışarıdan gelen etkilerle de şekillenmişti. Kazaklar, Çin, İran, Osmanlı ve Rusya gibi komşu bölgelerle ticaret yaparak bu kültürlerin etkilerini giyim kuşamlarına entegre etmişlerdir.

Kazak halkının kültürü, geleneksel göçebe yaşam biçimleriyle şekillenmiştir. Kazaklar, tarihsel olarak özgürlüklerine düşkün, savaşçı bir halk olarak bilinirlerdi. Kazak kültüründe kahramanlık, misafirperverlik, aile bağları ve özgürlük gibi değerler ön planda yer alır. Kazakların giyim kuşamı da bu kültürel değerlerin bir yansıması olarak, hem pratik hem de estetik bir biçim almıştır. Kazak giyimi, dışarıya karşı bir kimlik gösterisi olarak da işlev görmüş, toplumda bir kişinin statüsünü ve sosyal konumunu belirlemede de önemli bir araç olmuştur.

Kazaklar, sözlü edebiyat ve müzik alanında da oldukça zengin bir geleneğe sahipti. Destanlar, halk hikâyeleri ve şarkılar, Kazakların tarihî geçmişini, savaşçı kimliklerini ve kültürel değerlerini anlatan önemli unsurlardı. Bu kültürel öğeler, Kazakların giyim tarzında da izlerini bırakmıştır. Kazak giyiminde kullanılan renkler ve desenler, belirli toplumsal statülerle ilişkilendirilebilecek anlamlar taşırdı. Zengin kumaşlar, ipliklerle işlenmiş altın ve gümüş süslü kıyafetler, genellikle yüksek statülü kişilerin, örneğin hanların veya zengin tüccarların giydiği giysilerdi.

Kazaklar, İslam'ı kabul ettikten sonra dinî inançlarının günlük yaşamlarına büyük bir etkisi olmuştur. İslam'ın giyim anlayışı, özellikle kadınların giyimine yönelik bazı değişikliklere yol açmıştır. İslam, özellikle kadınların tesettürlü olmasını ve vücut hatlarının belirgin olmamasını öngörür. Kazak kadınları, geleneksel olarak başlarını örtmüşlerdir ve bu örtüler, dinî bir simge olmanın yanı sıra, aynı zamanda sosyal statülerini de belirtir. Kazak kadınları, günlük yaşamda genellikle uzun ve örtülü elbiseler giyer, başlarına örtü takarlardı.

Bununla birlikte, Kazak giyim kültüründe İslam'ın etkisi, diğer geleneksel Kazak öğeleriyle harmanlanarak özgün bir biçim almıştır. Kazak halkı, geleneksel giyimlerinde İslam'ın öğretilerini benimserken, aynı zamanda eski göçer inançlarını ve kültürlerini de

korumaya devam etmiştir. Bu birleşim, Kazakların kendilerine özgü dinî ve kültürel kimliklerini oluşturmuştur.¹¹

4. Rus İmparatorluğu'nun Egemenliği (18. yüzyıl - 20. yüzyıl)

18. Yüzyıldan itibaren Rus İmparatorluğu, Orta Asya'ya yönelik yayılmacı politikaları doğrultusunda Kazak topraklarına ilerlemeye başlamıştır. Bu süreç, hem stratejik çıkarlar hem de iç bölge güvenliğini sağlama amacıyla yürütülmüştür. Türkistan bozkırları ve Kazaklar, Rusya açısından Çin ile sınır olan bölgelerde bir tampon bölge işlevi görmekteydi.

Kazakların Rus egemenliğine giriş süreci, Çar I. Petro dönemine (1682–1725) kadar uzanır. Petro'nun Orta Asya politikasında Kazak bozkırları, güney ticaret yollarını kontrol altına almak için kilit bir konumdaydı. 1731 yılında Küçük Cüz'ün hanı Abulkayır Han, Rusya'ya bağlılık yemini ederek resmen Rus himayesini kabul etmiştir. Bu durum, Kazak topraklarının kademeli olarak Rus hâkimiyetine girmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Daha sonraki yıllarda, 1740'ta Orta Cüz ve 1798'de Büyük Cüz de benzer şekilde Rusya'ya tabi olmuştur.¹² Ancak Kazak halkı bu sürece tamamen pasif kalmamış, yer yer ciddi direnişler göstermiştir. 1837–1847 yılları arasında Süyinbay Batır önderliğinde gerçekleşen ayaklanmalar, halkın sömürgeleştirmeye karşı duyduğu hoşnutsuzluğun bir göstergesidir. Benzer şekilde, Kenesarı Kasımov'un (Kenesarı Han) liderliğinde 1841–1847 arasında yürütülen isyan hareketi, Ruslara karşı en kapsamlı direnişlerden biri olmuştur. Kenesarı Han, Kazakların bağımsızlık haklarını savunarak merkezi bir Kazak devleti kurmayı hedeflemiştir. Ancak bu hareket de Rus askeri gücü karşısında bastırılmıştır. Siyasi boyutun yanı sıra, Rus egemenliği Kazakların geleneksel göçebe yaşam tarzını da ciddi biçimde değiştirmiştir. Rus yönetimi, bozkırlarda yerleşik tarım kolonileri kurmuş, göçebe ekonomiyi sınırlandırmış ve toprakların mülkiyet sistemini değiştirmiştir.¹³ Kazak halkı, geleneksel mer'a haklarını yitirerek vergi yükümlülükleri altına girmiştir. Bu durum ekonomik bağımlılığı artırmış ve yoksulluğu derinleştirmiştir. Kültürel olarak da Rus etkisi belirginleşmiştir. 19. yüzyılda açılan Rus okulları aracılığıyla, Kazak gençliği Rusça öğrenmeye ve Rus kültürünü benimsemeye başlamıştır. Bu süreç, Kazak aydınlanmasının temelini oluşturmakla birlikte, geleneksel İslamî eğitim kurumlarını ve Kazak dilini geri plana itmiştir.

¹¹ Suat Beylur, *Kazakistan: Tarih, Toplum, Ekonomi, Siyaset*, Bışkek 2021, s. 269.

¹² Kalkan, "age." s. 48-50.

¹³ Kalkan, "age." s. 61.

20. Yüzyıla gelindiğinde, Kazak toprakları fiilen Rusya'nın bir parçası hâline gelmişti. Ancak 1917 devrimi ile kısa süreli bağımsızlığı tadan Kazaklar 1920 yılında Bolşevikler tarafından işgale uğradı ve 1922 yılında SSCB'nin egemenliğine girdi.

5. Sovyet Dönemi (1920-1991)

1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile birlikte Çarlık rejimi sona ermiş ve Sovyetler Birliği kurulmuştur. Bu gelişme, Orta Asya'daki tüm Türk halkları gibi Kazaklar için de yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Devrimin ardından kurulan Sovyet iktidarı, bölgede merkeziyetçi, sosyalist ve ateist bir yönetim modeli benimsedi. Kazaklar, bu yeni yönetimle birlikte önce Alaş Orda adlı kısa ömürlü bir özerk hükümet aracılığıyla kendi kaderlerini tayin etmeye çalışsalar da, 1920'de Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Sovyet sistemine tamamen entegre edildiler. 1920'li ve 1930'lu yıllar, Sovyetler Birliği'nin özellikle kırsal bölgelerde yoğun bir şekilde uygulamaya koyduğu kolektifleştirme ve sanayileşme politikalarının damgasını vurduğu yıllar olmuştur. Bu dönemde Kazakistan'da devasa toprak reformları gerçekleştirilmiş ve Kazakların geleneksel göçebe yaşam tarzı zorla sona erdirilmiştir. Göçebelikten yerleşik hayata geçiş süreci, planlı bir biçimde ve çoğu zaman şiddet yoluyla yürütülmüş; Sovyet yetkilileri tarafından hayvancılıkla geçinen Kazakların sürüleri ellerinden alınmış ve kolhozlara (kolektif çiftlikler) katılmaya zorlanmışlardır.¹⁴ Bu politikaların en yıkıcı sonucu, 1931–1933 yılları arasında yaşanan büyük kıtlık (Goloshchekin'in politikaları sonucunda oluşan Asharshylyk) döneminde görülmüştür. Sovyetlerin uyguladığı kolektivizasyon, tarım ürünlerinin zorla el konulması ve hayvan sürülerinin devlet kontrolüne alınması gibi uygulamalar, Kazak halkının gıda kaynaklarının büyük ölçüde yok olmasına neden olmuştur. Bu dönemde yaklaşık 1,5 ila 2 milyon Kazak'ın hayatını kaybettiği, yüz binlercesinin ise Çin, Özbekistan ve İran gibi komşu ülkelere göç etmek zorunda kaldığı bilinmektedir.¹⁵ Sovyetler, aynı zamanda etnik kimliklerin bastırılmasını ve tek tip Sovyet vatandaşlığı anlayışını benimsemişti. Bu doğrultuda Kazak dili ve kültürü büyük ölçüde baskı altına alınmış, eğitim kurumlarında Rusça zorunlu hâle getirilmiş, dinî yapılar kapatılmış ve imamlar tutuklanmıştır. İslam dini, “gerici bir unsur” olarak değerlendirilmiş ve camiler kapatılmıştır. Sovyet rejimi, dini kimliği zayıflatmak için Kazak halkının geleneksel

¹⁴ Ainur Arkhymatayeva, “Kazak Topraklarında Sömürge ve Stalinist Sovyet Rejiminin Politikası”, Ankara, 2023 s. 13-14.

¹⁵ Ainur Arkhymatayeva, a.g.e., s. 24-26.

değerlerine ve sosyal yapısına da sistematik şekilde müdahale etmiştir.¹⁶ Sanayileşme politikaları kapsamında, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Kazakistan'a büyük çapta sanayi tesisleri kurulmuş, Rus ve diğer Slav kökenli nüfus Kazak bozkırlarına yerleştirilmiştir. Bu, demografik yapının ciddi biçimde değişmesine neden olmuş, Kazaklar kendi topraklarında azınlık hâline gelmiştir. 1959 sayımına göre, Kazaklar nüfusun yalnızca %30'unu oluşturmaktaydı Sovyetler Birliği'nin son dönemlerine kadar Kazakistan'da, hem ekonomik kalkınma hem de ulusal kimlik konusunda baskılar devam etmiştir.¹⁷

Sovyetler döneminde yaşanan bu ağır yapısal dönüşümler, Kazak halkının toplumsal hafızasında derin izler bırakmış, ulusal kimlik bilincinin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. 1986'daki Jeltoqsan (Aralık) Olayı, bu uzun süren baskılara karşı Kazak gençliğinin tepkisi olarak ortaya çıkmış ve bağımsızlık mücadelesinin ilk güçlü sembollerinden biri olmuştur.

6. Bağımsızlık Dönemi (1991 - ...)

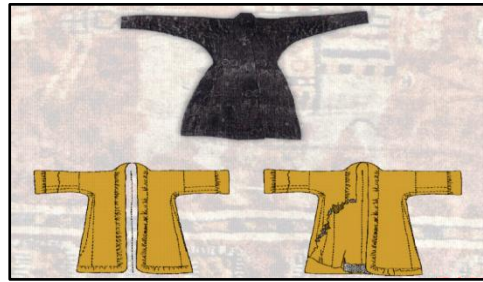
1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Kazakistan, bağımsızlığını ilan eden son Sovyet cumhuriyetlerinden biri olmuştur. 16 Aralık 1991'de Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı resmen ilan edilmiş ve Nursultan Nazarbayev ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. Bu dönem, Kazak Türkleri için yalnızca siyasi bağımsızlık anlamına gelmemiş, aynı zamanda tarihî, kültürel ve toplumsal hafızanın yeniden inşası sürecini de başlatmıştır. Bağımsızlıkla birlikte Kazakistan, yeni bir ulus-devlet inşa sürecine girmiştir. Bu süreçte, Kazak dilinin resmî dil olarak güçlendirilmesi, Latin alfabesine geçiş planları ve Kazak kültürel değerlerinin yeniden ön plana çıkarılması gibi kimlik politikaları dikkat çekmiştir. Özellikle eğitim, medya ve kamu yönetiminde Kazakça'nın kullanımının yaygınlaştırılması, ulusal kimliğin güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Kültürel alandaki bu canlanmaya paralel olarak, Kazakistan ekonomik olarak da büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Pazar ekonomisine geçiş sürecinde yapılan özelleştirmeler, yabancı yatırımcıların çekilmesi ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi sayesinde ülke ekonomisi ciddi bir büyüme kaydetmiştir. Özellikle petrol, doğal gaz ve uranyum kaynaklarının işlenmesiyle Kazakistan, Orta Asya'nın en güçlü ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Siyasi alanda ise Kazakistan, istikrarlı bir otoriter liderlikle yönetilmiş; Nursultan Nazarbayev'in 2019

¹⁶ Ainur Arkhymatayeva, a.g.e., s. 33-38.

¹⁷ Ainur Arkhymatayeva, a.g.e., s. 47.

yılına kadar süren iktidarı boyunca “güçlü lider, istikrarlı devlet” anlayışı benimsenmiştir. Bu dönemde anayasa değişiklikleri, yeni başkent Astana’nın (2019-2022 adıyla Nur-Sultan) inşa edilmesi ve çok partili sistemin şeklen varlığını sürdürmesi, ülkenin siyasi yapılanmasının temel taşları olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan, hem Türk dünyası ile ilişkilerini hem de uluslararası platformdaki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Türk Konseyi (günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı) gibi yapılarla Türk cumhuriyetleri arasında işbirliğini artırmaya yönelik politikalar benimsenmiştir. Ayrıca Kazakistan, hem Rusya hem de Çin ile stratejik ilişkiler kurarak çok yönlü dış politika anlayışını benimsemiştir. Toplumsal düzeyde ise Sovyet döneminin etkilerinin silinmesi süreci hâlen devam etmektedir. Yeni nesil Kazak gençliği, hem modern dünyaya entegre olma hem de tarihî kimliğini yeniden keşfetme sürecini bir arada yaşamaktadır. Ulusal bayramlar, geleneksel kıyafetler, halk müziği, edebiyat ve folklor gibi unsurlar, yeniden toplumun önemli birer kültürel taşıyıcısı haline gelmiştir. Bu bağlamda, geleneksel Kazak giyimi de kültürel kimliğin bir simgesi olarak önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle özel günlerde ve kutlamalarda tercih edilen geleneksel giysiler, sadece bir estetik unsur değil; aynı zamanda geçmişle bağ kurma ve kültürel sürekliliği yaşatma aracıdır.

Bağımsız Kazakistan, güçlü tarihî mirası, stratejik coğrafi konumu ve zengin doğal kaynaklarıyla, hem Orta Asya’nın hem de Türk dünyasının kilit ülkelerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bu süreç, Kazak Türklerinin siyasi bağımsızlıkları için verdikleri mücadelenin bir devamı niteliğinde olup, aynı zamanda kimlik ve kültür inşasının da yeni bir aşamasıdır.

Resim 1. Ula Kurganı Dış Kıyafet
(Ömirbekova, 'Kazak ulusal kıyafetlerinin etnokültürel kelime hazinesi' kitabından)

1.2. Kazak Türklerinde Giyim Kültürü

Kazak Türklerinin giyim kültürü, tarihî olarak göçer yaşam tarzını yansıtmaktadır ve çevresel faktörler, toplumsal statüler, dinî inançlar ve geleneksel normlarla şekillenmiştir. Kazak halkı, iklim koşullarına, yaşam tarzlarına ve sosyal yapılarına göre

farklı giyim öğeleri kullanmıştır. Hem erkekler hem de kadınlar için giyim, hem işlevsel hem de estetik bir anlam taşır.

Kazak ulusal kıyafeti, Türkistan topraklarında yaşayan Türk soylu halklarla yakından ilişkilidir. Göçebe kıyafetleri, Andronovo, Saka ve Göktürk dönemlerine kadar uzanmaktadır.

Ömirbekova'ya (2015) göre, Bronz Çağı'nda (MÖ 3000-1000) Andronovo halkının giyimi tunik biçiminde dikilmiştir. 1865 yılında Altay Dağları'ndaki Katanda ve Berel kurganlarında yapılan kazılar sırasında, V.V. Radlov ilk kez Saka kıyafetlerini keşfetmiştir. Moğolistan topraklarındaki Noin-Ula'da Kazak giyim tarzına benzer Toñga, kürk pantolonlar ve başlıklar bulunmuştur.

Türkistan topraklarındaki ilk kültürlerden Andronovo ile Saka, Hun, Göktürkler ve Uygurlar gibi uygarlıklar taş heykellerde sık sık kıyafet örneklerini tasvir etmişlerdir.

Bozkır halkı için başlıklar çok önem taşır. Ömirbekova'nın (2015) dışı deriyle kaplanan Saka kadınlarının başlığı Pazırık'ta bulunmuştur. Sağ ve sol kulağında 18 ve 13 cm'lik dairesel bir delik ve tepe kısmında örgüsünün dışarı çıktığı bir delik açılmıştır. Bu başlığı giyen, saçlarını güzel bir şekilde ören Saka kadını çok şık görünüyordu.

Resim 2. Pazırık Kurganlarının Bulunan Giyim ve Kuşam ile İlgili Buluntular
Kaynak: Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi.

1.2.1. Erkek Giyim Kültürü

Kazak erkeklerinin giyim kültürü, geleneksel olarak hem pratik hem de estetik unsurlar içerir. Erkekler için giyim, bozkırda hayatta kalmalarını sağlayacak şekilde tasarlanmış ve genellikle dayanıklı, doğal malzemelerden yapılmıştır.

Başlık (Taqiya veya Qalpaq): Kazak erkekleri, başlarını örtmek için genellikle qalpaq kullanır. Qalpaq, yün veya deriden yapılan, sıcak tutan, yuvarlak bir şapkadır. Bazı

bölgelerde ise, taqiya adı verilen başlıklar kullanılır. Qalpaq, Kazak erkeklerinin sosyal statüsünü belirten bir sembol olabilir.¹⁸

Gömlek ve Ceketler: Erkekler geleneksel olarak yün veya pamuklu kumaşlardan yapılmış uzun kollu gömlekler giyerler. Üst giysileri genellikle kabanlar veya ceketler olup, bozkırın soğuk iklimine dayanıklı olacak şekilde yapılır.

Pantolonlar ve Çizmeler: Kazak erkeklerinin giydiği pantolonlar, genellikle rahat ve hareket kolaylığı sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Çizmeler, bozkırda gezerken rahatlık sağlamak için önemli bir parça olup, deri ya da yün malzemelerden yapılır.

Kemerler: Erkeklerin kullandığı diğer geleneksel aksesuar, bu, genellikle vücuda oturan, giyimde düzen sağlayan bir aksesuar olup, bazen soylular arasında değerli taşlarla süslenir.

1.2.2. Kadın Giyim Kültürü

Kazak kadınları için giyim, toplumsal statülerini, güzellik anlayışlarını ve kültürel miraslarını yansıtan önemli bir unsurdur. Kadın giyimi, geleneksel olarak süslü ve detaylıdır, ancak aynı zamanda işlevseldir.

Başlık (Börük ve Kiymeşek): Kazak kadınları da başlarını örtmek için geleneksel başlıklar kullanır. Kiymeşek, genellikle kadınların başlığıdır. Börük, kadınların soğuk havadan korunmak için başlarına taktığı başlıktır.

Elbiseler (Ton ve Beldemşe): Kazak kadınlarının giydiği kışlık kürkler, çok katmanlı ve genellikle süslüdür. Tonlar, özellikle kış aylarında kadınların giydiği bir diğer önemli giysidir. Beldemşe ise geniş, rahat etektir, kadınların geleneksel kıyafetlerinde önemli bir yer tutar. Bu giysiler, kadınların günlük hayatta rahat hareket etmelerini sağlar.

Kazak Elbiselerinin İşlemeleri: Kadın giysilerinin en dikkat çeken özelliği, ince işçilikle yapılan nakışlar ve işlemelerdir. Bu süslemeler, kadınların giydiği elbiselerin güzellik anlayışını ve estetik değerlerini ortaya koyar. Geleneksel Kazak elbiselerinde genellikle altın ve gümüş ipliklerle yapılan işlemeler bulunur.

Takılar: Kazak kadınları, giyimlerinin tamamlayıcısı olarak takılar kullanırlar. Kolyeler, bilezikler, kulak yüzükleri gibi takılar, kadının sosyal statüsünü ve güzelliğini vurgular. Ayrıca, geleneksel takılar bazen özgün bir anlam taşır ve çeşitli törensel amaçlar için kullanılır.

¹⁸ Montanay, E. ve Akhmetbekova, A. “Kazak kültüründe geleneksel baş giyimi”, Millî Folklor Dergisi, 18 (139), 2023, s.141–156.

Çizmeler ve Ayakkabılar: Kadınların kullandığı çizmeler, erkeklerinkilerle benzer şekilde dayanıklı ve soğuk iklim koşullarına uygun olur. Deriden yapılan çizmeler genellikle süslüdür ve kadının geleneksel kıyafetini tamamlar.

Kazak kadın giyimi, estetik ve fonksiyonellik açısından büyük bir zenginlik taşır. Her iki cinsiyetin giyim kültürü, Kazak halkının tarihsel ve kültürel mirasını, çevresel koşullarla olan uyumlarını ve sosyal yapılarındaki farklılıkları yansıtır. Giyim, Kazak toplumu için hem pratik bir gereksinim hem de önemli bir kültürel ifade biçimidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEK VE KADIN GİYİM KUŞAM ADLARI

2.1. Erkek Giyim Kuşam Adları

Erkek giysileri, en pahalı hayvan derisinden yapılır. Bu giysiler, hayvanın derisine göre adlandırılır.

Eski zamanlardan beri dedelerimiz, farklı dönemlerde ve zor zamanlarda yaşamasına rağmen giyimden hiçbir zaman ödün vermemiştir. Dış giyim ve üste giyilen giysiler, bizi geçmişten bugüne derin düşüncelere sevk etmektedir. Zor zamanlara rağmen giydikleri kıyafetler ve taşıdıkları tarzlar oldukça şaşırtıcıdır. Geleneği korumak ve nesilden nesile aktarmak amacıyla büyük çaba gösterdiklerini anlamak mümkündür.

Kazak halkı, giyim içerisinde başlığa ciddi önem vermektedir. Kazak halkında baş giyiminin birçok çeşidi vardır. Hangi türde olursa olsun, evde erkeğin baş giyimine sadece annesi ve eşi dokunabilir. Baş giyimini herkesin eline vermeyen ve kolayca değiştirmeyen erkekler, bu batıl inanç doğrultusunda değer kazanmaktadır. Baş giyime tekme atmamalı, havaya fırlatmamalı ve ters giymemelidir. Her zaman temiz ve düzenli tutulmalı, kapı çerçevesine değil evin baş başköşesine asılmalıdır. Çünkü tüm iyi şeyler insanın alnına yazılır; bu nedenle Kazak kültüründe baş giyiminin özel bir yeri vardır.

Kazak halkının millî baş giyimleri arasında hayvan derisinden yapılan börik, keçeden yapılan qalpaq, yılın soğuk mevsimlerinde giyilen tumaq gibi türler bulunmaktadır.

Soğuk havalarda hayvan derisinden yapılan ton, kışlık dış giysi olan içik, yünlü kısmı dışına dikilmiş daqı giyilir. Sıcak havalarda ise kadife kumaştan yapılan şapan, şekpen, kaftan gibi giysiler tercih edilirdi.

Erkekler tarafından ince kumaştan dikilen, kolu ve yakası bulunan erkek jeydesi (gömlek) çok tercih edilen bir giysidir.

Kazaklar, evin kutu anlamında kullanılan bir başka giysi türü olan şalvarları yaygın olarak kullanmıştır. Şalvarlar erkekler tarafından çok tercih edilmiştir. Bayram, şölen, düğün ve törenlerde giyilen süslü türleri ve günlük hayatta kullanılmak amacıyla yapılan türleri de mevcuttur.

Kazak giyimlerinin içinde önemli türlerden biri de belbav'lardır (bel bağı, kemer). Bu kemerler deri, kadife, ipek ve yünden yapılmaktadır.

2.1.1. Baş Giyimi

Kazak Türklerinde erkek baş giyimi, hem günlük yaşamda hem de özel günlerde önemli bir yere sahiptir. Genellikle hayvan derisi, keçe veya kumaştan yapılan başlıklar, toplum içinde erkeğin statüsünü (derecesini, yerini) ve yaşını yansıtır.

Kazak Türklerinde erkek başlıkları için kullanılan sözcükler ve türleri şu şekildedir: Börik, qalpaq, dalbay, jalbağay, qulaqşın, malaqay, tımaq, hafif ince baş giyimleri taqiya, tebetey.

2.1.1.1. Börik

Kuzu veya diğer hayvan derilerinden yapılan, özellikle soğuk havalarda kullanılan bir başlıktır.

börik (Tr.) 1. Kulağı örtmeyen, kürkle ve ince yün veya ipek malzemeyle kaplı mevsimlik bir baş giyimidir. Baş giyim adına '*börik*' denmesinde '*börü*' nün (kurt) Kazak kültüründe kutsal bir hayvan olarak saygı görmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Günümüzde Kafkasyalılar da kurt derilerinden dikilmiş baş giyimi kullanarak folklorik (geleneksel) danslarını oynamaktadırlar. Bu oyunun Kazakların Kökpar oyununa benzediğini söyleyebiliriz (QEKUMADJ, 2011: I, 537). 2. Kuzu derisinden veya diğer hayvan derisinden yapılmış ve kumaşla kaplı kulağı örtmeyen bir baş giyim. Börik, '*kışlık börik*' ve '*yazlık börik*' diye ikiye ayrılır. Börik'ü hem erkekler hem de kızlar giyer (Quralulu, 1997: 74).

börik (Tr.<börk): Kuzu derisi ve hayvan derisinden kenar yapılıp, kumaşla kaplanarak dikilen kulaksız baş giyimi.

buyra börik (Tr.): Kıvrıkcık yünlü deriden yapılan baş giyimi.

döñgelek börik: Tepesi keçeden ya da pamuktan, sıgırılıp, astar, dış kapatılıp dikilir.

eltiri börik (Tr.): Kuzu derisinden yapılan börkün bir çeşidi.¹⁹

janat börik (Tr.): Rakun derisinden dikilen baş giyimi.

kämşat börik (Tr.): Kunduz derisinden dikilen kadınların baş giyimi.

kiyiz börik (Tr.): Keçeden yapılan bir baş giyimi çeşidi.

qunduz börik: Kunduz derisinden yapılan börk.

kamşat börik: Su Samuru derisinden yapılan kadın baş giyimi.

¹⁹ eltiri: Doğduktan iki üç gün sonrasında kesilen kuzunun derisi.

qazaqı bōrik (Tr. <qazaq+ı bōrk): İçi ve dışı kumaşla, peluş gibi pahalı kumaşlarla kaplanmış, kunduz, tilki derisi, sansar gibi değerli hayvan derilerinden yapılıp 6-8 parçalı olarak dikilen bōrkün çeşidi.

qalmarjan bōrik (Ar. qal<hal + Ar. mercan + Tr. bōrk): Değerli süslü bōrk.

qama bōrik (Tr.): Kunduz derisinden dikilen baş giyimi.

qamqa bōrik (Tr.): Dışı ipek kumaşla kaplanan bōrk.

qamşat bōrik (Tr.): Kunduz bōrk.

qaraköl bōrik (Tr. qara + köl + bōrk): Kuzu derisinden dikilen baş giyimi.

qasqır bōrik (Tr.): Kurt derisinden dikilen baş giyimi.

qiymaş bōrik (Tr. <qiy-maş bōrk): Tepesi dik yapılan Kazak bōrkünün bir türü.

qoqan bōrik (Tr.): Geçmişte Hokand Hanlığı halklarının giydiği bōrk.

qoqiyma bōrik (Tr.): Tepesi sivri, üçgen dikilen bōrk. Qoqiyma, kabarık anlamına gelmektedir.

qoyan bōrik (Tr.): Tavşan derisinden dikilen bōrk.

qunduz bōrik (Tr.): Kunduz derisinden dikilen baş giyimi.

qurayış bōrik (Tr. ?): Kenarsız, dört köşe, dik tepeli olarak kuzu derisinden yapılan, çoğunlukla askerlerin giydiği baş giyimi.

qarqara bōrik: Tepesi koni gibi üçgen, Kunduz puşpağı. Kenarları tilki, su samuru gibi hayvan derisi ile bezeklenir. Tepesine tüy ya da çeşitli hayvan derisinden süs, dekor eklenir. Bu tür bōrkü kızlar ve gelinler giyer (Ömirbekova, 2015: 72-74).

nar (örkeş) bōrik (Fars. + Tr.): Tepesi devenin hörgücü gibi sivriltiyle dikilen bōrk.

Noğay bōrik (Tr.): Noğayların giydiği tipte dikilen bōrk.

oqalı bōrik (Tr. <oqa+lı bōrk): Sırma, gümüş, altınla işlenmiş, süsü olan bōrk.

puşpaq bōrik (Far. ? + T.): Derisi hayvanların ayak derisinden yapılan bōrk.

señseñ bōrik (Tr.): Yünü kuzu derisinden yapılan bōrk.

suwsar bōrik (Tr.): Sansar derisinden yapılan bōrk.

suwır bōrik (Tr.): Dağ sıçanı derisinden yapılan bōrik. Dağ sıçanı bōrkü.

Törtkül bōrik (Tr. <tört+kül bōrk): Tepesi dümdüz, dört köşeli bōrk

türme bōrik (Tr. <tür-me bōrk): Tepesi ipekle kaplanan, kenarları yukarı kıvrılan bōrk.

tilki bōrik: Tilki derisinden yapılan bōrk.

ükili bōrik (Tr. <üki+li bōrk): Tepesine tüy takılan bōrk.

şoqpıt bōrik (Tr.): Eskimiş bōrk.

şoşaq bōrik (Tr.): Tepesi üçgen gibi dikilen bir bōrk çeşidi.

susar bōrik: Sansar derisinden yapılan bōrk.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürkçe dönemi sözlük ve eserlerinde bu sözcüğe rastlanmamıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde sözcük *bōrk* şeklinde görülmekte ve “başlık, takke, kamuflaj başlığı” gibi anlamlar için kullanılmaktadır (Wilkens, 2021: 193). Sözcük, DTS’de de *bōrk* “şapka” şeklinde görülmektedir (1969: 118).

Karahanlı Türkçesi döneminde ise sözcük DLT’de “bōrk” şeklinde ve “başlık” (2005: 202) anlamıyla verilmiştir. Ayrıca sözcüğün Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-Hakayık’ta da “bōrk” şeklinde geçtiği görülmektedir (Clauson, 1972: 362). Ünlü’nün sözlüğünde de Karahanlı Türkçesinde kullanılışı *bōrk* şeklinde görülmekte olup anlam “şapka, başlık” (2012: 148) olarak gösterilmiştir. Gülensoy OT. için “bōrk” şeklinde gösterdiği sözcüğün anlamını “başlık, külah” (DLT, KB.) olarak verir.

Harezmi Türkçesi döneminde de sözcük “bōrk” şeklinde görülmektedir (Clauson, 1972: 362).

Kıpçak Türkçesinde sözcük genel olarak “bōrk” şeklinde ve “bōrk, şapka, başlık” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Toparlı vd., 2007: 36). CC’de de sözcük “bōrk” şeklinde geçmiş ve “genellikle hayvan postundan yapılan başlık, bōrk” anlamı verilmiştir (CC I, 449).

Çağatay Türkçesi döneminde de sözcüğün “bōrk” şeklinde ve “başlık, bōrk” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 168).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde *bōrik* sözcüğünün daha geniş alanda kullanıldığı görülmektedir. Gülensoy sözcüğü ‘*bōrk: başlık, külah*’ şeklinde vermektedir (2007: I, 176). Günümüz Türk Lehçeleri sözlüklerinden elde edilen veriyi şu şekilde sıralamak mümkündür:

Türkiye Türkçesindeki sözcüklerin etimolojilerini ele alan sözlükte *bōrk* “genellikle hayvan postundan yapılan başlık” (Gülensoy, 2007: I, 169) anlamıyla verilmektedir.

Az. *bōrk* “külah, yuvarlak ve kürksüz başlık, kalpak” (Altaylı, 1994: I, 150).

Tkm. *bōruk* (I) “takke” (Ölmez vd., 1995: 84).

Özb. *bork* “şapka” (Abdurahimov, 2019: 44).

Y.Uyg. *börk* “doppa” (Abdulla vd., 2021: 177).

Tat. *bürêk* “börk, başlık” (Ganiyev vd., 1997: 65).

Krg. *börk* “hayvan derisinden yapılan başlık, börk” (Arıkoğlu vd., 2017: 405).

Bşk. *bürek* “şapka” (Ahmerov vd., 1964: 949).

Nog. *bo'rk* “şapka” (Baskakov vd., 1956: 700).

Kklp: *börük* “her türlü hayvanların derisinden yapılan erkek baş giyimi” (Abdinazimov vd., 2023: II, 201).

Kum. *börk* “şapka” (Bammatov vd., 1997: 1684).

KBlk. *börk* “şapka” (Suyunçev vd., 1965: 710).

Alt. *börük* “börk, şapka” (Baskakov vd., 1999: 44).

Hak. *pörük* “börk, şapka” (Arıkoğlu, 2005: 177).

Tuv. *bört* “şapka” (Tenişev vd., 1968: 118).

Şor. *pörük* “börk, kalpak, başlık” (Nikolaevna vd., 1995: 83).

Saha (Yakut) Türkçesinde *börük* sözcüğü için ‘*bergehe*’ sözcüğünün kullandığını görmekteyiz: *bergehe* “şapka” (Vasiliev, 1995: 252).

2.1.1.2. Dalbay

Genellikle keçe veya kumaştan yapılan bu başlık, hafif ve rahat olmasıyla bilinir. Qalpaq ile benzerlik gösterse de, dalbay daha sade ve günlük kullanıma uygun bir başlıktır.

Resim 3. Dalbay
Kaynak: QEKUMADJ, 2011: I, 601.

dalbay ~ *dalbağay* ~ *jalbağay* (Moğ.): Tumağ gibi erkeklerin mevsimlik baş giyimidir. Geleneksel olarak dalbağayı ince ak keçeden ya da kalın kumaştan astarlayarak dikerler. Dış ve astarı pamuktan, geniş bir biçimde biçilen dalbağay baş giyimin dışından

giyilir. Yağmurlu, rüzgârlı günlerde omuzu kapattığı için işçilere rahatlık sağlayan bir baş giyim türüdür (QEKUMADJ, 2011: I, 601).

dalbay (2) (Moğ.): Güneşten ya da sineklerden korunmak için giyilen ‘*tımaq*’ gibi hafif baş giyimi.

2.1.1.3. Jalbağay

Resim 4. *Jalbağay*
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: II, 191.

Hafif ve geniş kenarlı bir başlık olup, genellikle açık hava işlerinde güneşten korunmak için kullanılır.

jalbağay (Moğ.): Deriden, kumaştan, ince ak keçeden olan ve dış görünüşü tımaq gibi dikilen yağmurluk şeklindeki baş giyimi.

Jalbağay’ın ana özelliği, her iki yan ve arka kenarın birbirine dikilerek omuzları ve sırtı örtmesidir (QEKUMADJ, 2012: II, 191).

jalbağay (Moğ.): Güneşten veya sinekten korumak için yapılan baş giyim.

Sözcüğün tarihî Türk lehçelerinde kullanımına rastlanmamıştır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Tatar Türkçesi ile Karakalpak Türkçesinde kullanımına rastlanan sözcük için elde edilen veriler şöyledir:

Tat. *cilbegey* “dügmesiz ve bağısız elbise” (Ganiyev vd., 1997: 484).

Kkpl. *jelbegey* “dış giyim (palto, ton, şapan) kol kısmı olmayan, düğme takılmayan ve ömuzu örten giysi” (Abdinazimov vd., 2023: III, 347).

2.1.1.4. Kuläpara

Kalın kumaştan yapılmış bir başlık.

kuläpara (Far. <külä(h) pâre): 1. Su geçirmemesi için tımağın dışına giyilen baş giyim (Quralulu, 1997: 79). 2. Erkeklerin mevsimlik baş giyimi. Kuläpara, çeşitli hava koşullarında (yağmur, rüzgâr, güneşin sıcaklığı vb.) enseyi, boynu ve kulakları korumak için tımaq'ın dışına giyilir. (QEKUMADJ, 2012: III, 269). 3. Farsça *külâh* pare için 'kadınların giydikleri geniş baş giyimi' (Mamyrbekova, 2017: 275).

kuläpara (Fars. < külä(h) + pâre): Su geçirmediği için tımaq'ın dışına giyilen baş giyimi.

Tarihî Türk lehçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sadece Başkurt Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir.

Bşk. *kölapara* "kürk şapkanın üzerine takılan başlık gibi kumaş şapka" (Dilmokhanmetov vd., 2002: 151).

2.1.1.5. Qalpaq

Resim 5. Aq Qalpaq
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 401.

Keçeden yapılan hafif ve sık bir başlıktır, genellikle törenlerde ve günlük hayatta kullanılır.

qalpaq(Tr. <?*kap+gak+lık > kapaklık>*kapalık>*kapalak>*kalapak>kalpak)²⁰: Keçeden yapılmış bir erkek başlığıdır. Genellikle ince beyaz keçeden yapılır. Qalpaq keçesini basmak için beyaz kuzu yünü yıkanır; katran ve kıllardan temizlenir. Temiz yünler hasırın üzerine yayılıp dürülerek kaynatılır, suyla yıkanır ve kurutulur. Kuruyan yün bir qalpaq büyüklüğünde kesilip basılır. Basılı keçe dört parça olarak biçilir ve

²⁰ Gülensoy, etimolojik sözlüğünde böyle vermiştir. bk. C.II, s. 455.

parçalar birleştirilir. Parçaları birleştiren dikişin üzerinden ip bastırılıp paralel dikişler atılır. Qalpaq'ın tepesinden sarkan püskül ve onun ucuna bir saçak takılır. İçi astarlanır, astarı kara ve kırmızı kadife, fitilli kadife veya peluş ile pervazlanır. Bazen altın iplerle çeşitli işlemler de yapılır. Qalpaq'ın 'ayır qalpaq/çatallı qalpaq', 'aq qalpaq' gibi çeşitleri vardır. Qalpaq'ın siperlik kenarlarında kıvrılmış bir yarık varsa buna 'ayır qalpaq', sivri olmayanına ise 'aq qalpaq' denir (QEKUMADJ, 2012: III, 401).

qalpaq (Tr.): Dört kubbe biçimli, etek kısmı kıvrılan, keçeden dikilen, erkeklerin millî baş giyim türü.

ayır qalpaq (Tr.): Eteğinin iki tarafı delik delik olan, keçeden yapılmış erkek baş giyimi; millî baş giyimi.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürkçe dönemine ait eserlerde bu sözcük görülmemiştir. Levitskaya. sözcüğü "qalpaq" şeklinde ve "şapka" anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (ESTY., 1997: V, 234).

Çağatay Türkçesi döneminde de sözcüğün "kalbag, kalpag" şeklinde ve "kalpak, külah" anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 568, 570).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde *qalpaq* sözcüğünün daha geniş alanda kullanıldığını görmekteyiz:

TT. *kalpak* "kürk veya kumaştan yapılmış başlık" (Gülensoy, 2007: I, 451).

Az. *galpag* "posttan, keçeden yapılan başlık, kalpak" (Altaylı, 1994: I, 446).

Gag. *kalpak* "kalpak" (Baskakov vd., 1991: 130).

Özb. *qalpoq* "kalpak" (Abdurahimov, 2019: 173).

Y.Uyg. *qalpaq* "kalpak" (Abdulla vd., 2021:567).

Tat. *kalpak* "kalpak, başlık" (Ganiyev vd., 1997: 132).

Krg. *kalpak* "kalpak, beyaz keçeden yapılan başlık" (Arıkoğlu vd., 2017: 1051).

Nog. *kalpak* "baş giyim" (Baskakov vd., 1956: 256).

Kklp. *kalpak* "kalpak" (Baskakov vd., 1967: 349).

Kum. *kalpak* (2) "kalpak" (Bammatov vd., 1997: 488).

KBlk. *kalpak* (II) "kalpak" (Suyunçev vd., 1965: 230).

Hak. *kolpák* "kalpak" (Baskakov vd., 1953: 82).

Yak. *halpäk* “şapka” (Pekarsky, 1959: 3268).

Çuv. *kalpak* “kalpak, şapka” (Bayram, 2007: 111).

Moğ. *halban* “1. Kalpak, baş giyim kalpağakalpağa benzeyen baş gitimi; 2. Erkeklerin kürklü, kadifeli baş giyimi (Rassadin vd., 2017).

Başkurt Türkçesinde *qalpak* sözcüğü yerine *başlık* sözcüğü kullanılmaktadır: Bşk. *başlık* (II) “kalpak, şapka, başlık” (Zeynullina, 1996: 127).

Türkmençe: *galpak* ‘küçük çocukların saçları kesildikten sonra başlarında arta kalan saç’ (Ölmez vd., 1995: 221). Tuva Türkçesinin sözlüğünde *kalbak* ‘geniş, genişlemiş’, *halbañ* 1. Kulak (şapka); 2. Kulak memesi (Tenişev vd., 1968: 221, 465).

2.1.1.6. Qulaqşın

Resim 6. *Qulaqşın*
Kaynak: QEKUMADJ, 2013: IV, 60.

Kışın soğuktan korunmak için tasarlanmış, kulakları da örten sıcak bir başlıktır.

qulaqşın (Tr. <qulaq+şın): Kışlık baş giyimi türü. Qulaqşın, dış görünüşüyle kışlık baş giyimi türü olan Malaqay’a benzemektedir. Ama Malaqay’ın, Qulaqşın’a göre tepesi yüksek ve sivri uçlu olur. Çoğunlukla hayvan derisinden dikilen özel tımaq’tan farklılığı ise kürek kemiğine kadar inen, büyük, ensesi uzun olmayan ve genelde erkekler ve gençlerin giydiği baş giyimi olmasıdır. Kışın giydikleri için çoğunlukla kuzu ve puşpak²¹ derilerinden dikilir. Qulaqşın’ın iki ucunu birleştirecek bağ takılır (QEKUMADJ, 2013: IV, 60).

qulaqşın (Tr.): Kulağı kapatan ve sıcak tutan baş giyimi, malaqay.

Tarihi Türk lehçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamaktadır.

²¹ Puşpak: Hayvanın ayak bileği derisi.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün kullanıldığı görülmektedir.

Tkm. *gulakçın* “kulaklıklılı şapka” (Ölmez vd., 1995: 306).

Özb. *quloqchin* “kulaklıklılı kalpak” (Abdurahimov, 2019: 190).

Y.Uyg. *qulaqchin* (qulaqcha) “kulakçın” (Abdulla, 2021: 663).

Tat. *kolakçın* “başlıkta kulağı örten kısım” (Ganiyev vd., 1997: 158).

Krg. *kulakçın* “1. Kulaklı şapkanın kulağı kapatan kısmı. 2. hlk. Kulaklı şapka” (Arıkoğlu vd., 2017: 1388).

Bşk. *kolaksın* “kulaklıklılı şapka” (Ahmerov vd., 1964: 904).

Kklp. *qulaqşın* “kulakçın” (Baskakov vd., 1967: 1064).

Gülensoy, kulak sözcüğünü “ET., OT. *kulak* ~ *kulhak* ~ *kulkaç* (Uyg., DLT.) ~ *kulgaç* (Uyg., Çağ.) ~ *kulağ* (Çağ.) ~ *kulkaç* (Br.) <*kul- “işitmek” + -gaç/-kaç” şeklinde tahlil etmektedir (Gülensoy, 2007: I, 566).

2.1.1.7. Malaqay

Resim 7. Malaqay
Kaynak: <https://articlekz.com/article>.

Kuzu veya tilki derisinden yapılan, içi kürklü ve kulakları kapatan bir kışlık şapka çeşididir.

malaqay (Far.): 1. Kışın giyilen, sıcak tutan baş giyimi, *qulaqşın* (Quralulu, 1997: 82). 2. Bir kış başlığıdır. Malaqay’ın yüksek bir tepesi vardır, bu nedenle dış görünümü mevsimsel Kulâpara benzer. Kışlık baş giyimi *qulaqşın*’dan temel farkı da budur (QEKUMADJ, 2013: IV, 305).

malaqay (Rus?): İç tarafına sert materyal yerleştirilip, alın derisi dışına bakan, arka tarafı kısa, alın tarafına deri bastırılan, kışın giyilen baş giyimi, *qulaqşın*.

Tarihî Türk lehçelerinde örneği bulunamamıştır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Malaqay sözcüğünün Güneydoğu, Kuzeybatı ve Kuzeydoğu lehçelerinde yaygın kullanıldığını görmekteyiz.

Y.Uyg. *malihay* “kulaklı şapka” (Necip, 1968: 698).

Krg. *malakay* “yünlü tarafı içe doğru dikilmiş deri başlık” (Arıkoğlu vd., 2017: 1485).

Rifkat Ahmetyanov Tatarca etimolojik kitabında *malahay* ‘kulaklıklılı sivri bir kürk şapka’ anlamını vererek, Farsçadaki *bahlay* kökünden geldiğini belirtmektedir.²²

Bşk. *malahay* “şapka” (Ahmerov vd., 1964: 354).

Kklp. *malaqay* “şapka” (Baskakov vd., 1967: 1099).

Alt. *malakay* “kulaklı şapka” (Chumakaev vd., 2018: 459).

Tuv. *halbañnyg* “malakay” (Tenişev vd., 1968: 465).

Çuv. *mulahhai* “malaqay” (Andreev vd., 1985:144).

2.1.1.8. Muraq

Resim 8. Muraq
Kaynak: <https://e-history.kz>.

Üzerinde çeşitli süslemeler bulunan ve genellikle soylular veya din adamları tarafından giyilen özel bir başlıktır.

muraq (Ar.?) 1. Geçmişte hanlar ve sultanlar ve sonrasında (19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) vezirler tarafından da giyilen süslü, özel değerli qalpaq çeşidi (QEKUMADJ, 2013: IV, 396). 2. Kadife ve parça kumaştan altın ve gümüş sırmalı bir

²² detaylı bilgi için bk. Tatar dilinin etimolojik sözlüğü.

tür ipek kumaş ile kaplanıp, tepesi saçaklı, kenarları geniş kıvrılan erkek baş giyimi. Dört parçadan oluşur. Parça ve süsler, tepesinden başlayıp kenarlarında, şakağa kadar işlenir, altın iple nakışlanır, değerli taşlarla süslenir (Ömirbekova, 2015: 77).

Tarihî Türk lehçelerinde örneği bulunamamıştır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sadece bir Türk yazı dilinde daha kullanıldığı görülmektedir.

Kklp. *muraq* “asilzadelerin baş giyimi” (beyaz ya da yeşil renk karışımlı kalpak). (Abdinazimov, 2023: V, 197).

2.1.1.9. Tımaq

Resim 9. Tımaq
Kaynak: <https://articlekz.com/article>.

Kışın soğuktan korunmak için giyilen, kalın ve sıcak tutan bir başlıktır.

Tımaq/tumaq (Tr. <tımak<tumak<tuvak<tug-ak): Yılın soğuk mevsimlerinde giyilen, sığır ya da diğer hayvanların derisinden dikilmiş baş giyimi. Tepesi yüksek, alın tarafı dışarı kıvrılan, iki kulak ile kürek kemiğine kadar enseyi kapatan baş giyimi (QEKUMADJ, 2014: V, 552). Tımaq’ın *kedey tımaq* “fakir kalpak”, *jekey tımaq*,²³ *susvar tumaq*,²⁴ *jaba salma tımaq*,²⁵ *jalayır tımaq*,²⁶ *eltiri tımaq*,²⁷ *bota tımaq*²⁸ vs. gibi türleri var.

jigit tımaq (Tr. Jigit + tımaq (<tug+ak): Tilki derisinden yapılan küçük kulaklı baş giyimi.

²³ Jekey tımaq: Yaz ve sonbahar aylarında giyilen, hem şık hem de hafif bir deri başlık türüdür.

²⁴ Susvar tımaq: Sansar derisinden yapılan başlık.

²⁵ Jaba salma tımaq: Tilki veya altı aylık kuzu derisinden dikilen, büyük kulaklı, geniş başlı, alçak tepeli bir başlık.

²⁶ Jalayır tımaq: Kazakların ulu cüzünün Jalayır boyundan olanların başlığı.

²⁷ Eltiri tımaq: Kuzu kürkünden, derisinden yapılan başlık.

²⁸ Bota tımaq: Yavru devenin derisinden hazırlanan başlık.

Ahmet Karataş makalesinde *tumaq* sözcüğünü şu şekilde açıklamaktadır: “duvağ/toway/tuvağ” (/d/ ötre ile, /v/ [üstün] ile, elif sükûn ile). Kazanın kapağı, duvak; gelinin ağzını örten örtü, duvak” Bu bilgiye göre ‘*tumak*’ sözcüğünün ‘*duvak*’ sözcüğü ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.²⁹

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde:

Özb. *Tumoq* “tumağ” (Abdurahimov, 2019: 248).

Y.Uyg. *tumaq* “kürklü şapka” (Necip, 1968: 339).

Krg. *Tumak* “deriden yapılan kulaklı şapka” (Arıkoğlu vd., 2017: 2085).

Kklp. *Tumaq* “bir tür başlık, malakay” (Abdinazimov vd., 2023: VII, 219).

Hak. *Tumah* (2) “kadın şapkası” (Arıkoğlu, 2005: 247).

2.1.1.10. Taqiya

Hafif, yuvarlak ve küçük bir başlık olup, genellikle ibadet veya günlük kullanım için tercih edilir.

taqiya (Ar. tâkiya): Astarlı dikilmiş yuvarlak, hafif bir baş giyimidir. Geleneksel ortamda *taqiya* çoğunlukla erkekler ve kızlar tarafından, bazen de küçük oğlan çocukları tarafından giyilir (QEKUMADJ, 2014: V, 331).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Ahmet Bican Ercilasun’un sözlüğünde *takke*’nin diğer Türk halklarındaki karşılığı şu şekilde verilmiştir: Türkiye Türkçesi: *takke*, Azerbaycan Türkçesi: *aragçın*, *tagga*, Başkurt Türkçesi: *töbätäy*, *takiya*, Kırgız Türkçesi: *topu*, *takiya*, Özbek Türkçesi: *döppi*, *takyä*, Tatar Türkçesi: *töbätäy*, *takiya*, Türkmen Türkçesi: *tahya*, Uygur Türkçesi: *doppa*, *takiya*.³⁰

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde *taqiya* sözcüğünün yaygın kullanıldığını görmekteyiz:

TT. *takke* (Ar. tâkiye) “1. İnce kumaştan dikilmiş veya ipten örülmüş, çoğunlukla yarım küre biçiminde başlık.”³¹

Tkm. *tahya* “takke” (Ölmez vd., 1995: 613).

Gag. *take* “takke” (Baskakov vd., 1991: 237).

Y.Uyg. *taqia* “takke” (Necip, 1968: 279).

²⁹ Ahmet Karataş, “Çağatayca Sözlüklerde Yer Alan Giyim Kuşam ile İlgili Sözlük Birimler”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2023, s.1904.

³⁰ Ercilasun A. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s. 842.

³¹ <https://sozluk.gov.tr>.

Tat. *takiya* “takye, takke” (Ganiyev vd., 1997: 294).

Krg. *takiya* “takke, Kırgızlarda kızların giydikleri süslü başlık. Kırgızlarda kadınların eleçek adlı başlığın altına giydikleri beyaz takke” (Arıkoğlu vd., 2017: 1909).

Bşk. *takiya* “takke” (Ahmerov vd., 1964: 873).

Kklp. *takiya* “takke” (Baskakov vd., 1967: 1029).

Kum. *takiya* “takke” (Bammatov vd., 1997: 1551).

Alt. *takayak* “takke” (Baskakov vd., 1964: 771).

Hak. *tağayah* “takkeye benzer şapka” (Arıkoğlu, 2005: 220).

Çuv. *tahya* “sivri tepeli, boncuklar ve gümüş sikkelerle süslenmiş eski bir kız başlığı” (Andreev vd., 1985: 501).

2.1.1.11. Tebetey

Resim 10. Tebetey
Kaynak: Suslova, S. 'Tatar Kostümleri'

Tepeye giyilen baş giysidir.

tebetey (Tr.): “Tımaq veya börk içine giyilen, erkeklerin yuvarlak biçimdeki takkesi” (Quralulu, 1997: 84).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Özb. *do'ppi* “tübetey” (Abdurahimov, 2019: 56).

Tat. *tübetey* “tepe giyimi, takke” (Ganiyev vd., 1997: 351).

Krg. *kızıl tebetey tar.* “1. Özel olarak han ve beylerin giydiği başlık. 2. mec. Han, bey”, *tebetey* “erkek için tilki, kunduz vb. derisinden yapılan başlık” (Arıkoğlu vd., 2017: 1241, 1964).

Bşk. *tubetey* “tübetey” (Ahmerov vd., 1964: 873).

Nog. *tebeteyke* “tübetey” (Baskakov, 1956: 637).

Alt. *tebetey* “takke” (Baskakov vd., 1999:172).

Tuv. *dovurzak* “tübetey” (Tenişev vd., 1968: 166).

Yak. *tubetieyke* “tübeteyka”³²

Çuv. *tüpettey* “tübetey” (Tatar Türklerine ait bir takke türü) (Bayram, 2007: 368).

2.1.2. Dış Kıyafet ve Kaftanlar

Kazak Türklerinin geleneksel erkek dış kıyafetleri, göçer yaşam tarzına, sert iklim koşullarına ve sosyal statüye bağlı olarak şekillenmiştir. Kazak erkekleri, günlük yaşamda pratik, rahat ve dayanıklı giysiler tercih ederken, özel günlerde süslü ve gösterişli kaftanlar giymişlerdir.

Kazakların kışlık kaftanları kalın ve hayvan derisinden dikilmiş, soğuğa dayanıklı giysilerdir. Kışlık kaftanlar olarak “ışık, ton, daqı ve küpi” sayılabilir. Ton, sonbahar ya da kışın kesilen koyun derisinden dikilir. Daqı, fırtına ve ayaz günlerinde bekçiler ya da kızakla yola çıkan insanlar tarafından giyilen bir giysidir.

Kazaklar arasında en yaygın giysilerden biri şapandır. Günlük hayatta çok kullanışlı olduğu için sade, dayanıklı kumaştan yapılır. Kazaklarda “şapan jabuv” geleneği vardır, özellikle onurlandırılmış kişilere, şölen iyilerine saygı anlamında konuklar ya da arkadaşları üstlerine örtülür. Kazaklar arasında Şapan’ın çok üstte olduğunu gösterir.

2.1.2.1. Beşpent

Resim 11. Beşpent
Kaynak: QEKUMADJ, 2011: 1, 498.

Beşpent, hafif ve genellikle kısa bir üst giysi türüdür.

³² <https://sakhatyla.ru>

beşpent ~ *beşmet* ~ *meşpet* (Far. <peş + bent): Eteği dizden hafif yukarı olan, astarlı, yakalı veya düz yakalı hafif dış giyim, elbisenin dışına giyilir. Beşpent hem ince hem de kalın olabilir. Beşpentin şu türleri var: *jibek beşpent* (ipek beşpent), *künğir beşpent* (mat renkli beşpent), *şiy barqıt beşpent* (kadife beşpent), *küpi beşpent* (kalın kürkten yapılan beşpent), vb. Dış giyim olarak kullanıldığı için eteği, kolu süslü ve bezekli (QEKUMADJ, 2011: I, 498).

beşpent (Far.): Dik yakalı, yünsüz, uzunluğu dize kadar, astarlı dikilen dış giyim.

jün beşpent (Tr. <yün + Far. beşpent (<peş + bend)): Astarına yün konulup dikilen dış giyim çeşidi.

qınamalı beşpent (< Tr. qına-ma+lı Far. beşpent (<peş + bend)): Bel tarafı toka ile dikilen astarlı dış giyim.

mayıt beşpent (Far.): Çuhadan dikilen astarlı dış giyim.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı görülmeyen sözcüğün sadece kökenini ve hangi lehçelerde kullanıldığını E.V. Sevortyan açıklamıştır: *beşmet* “1. Erkek dış giyim. 2. Kışlık giyim. 3. Kaftan” (ESTY, 1978: II, 123).

Niyazova’nın (2010) makalesinde “En yaygın temel dış giyim türlerinden biridir.” şeklinde açıklanmıştır. Ödünç bir sözcük olduğu düşünülmektedir Farsça *peshi ‘bänd’* “önden bağlanmış giysi” < *pesh* “ön” + *bänd* “bağ” sözcüğünden alıntıdır.

Mugtasimova’nın (2014) fikrinde 20. yüzyıla kadar Kazan Tatarları, Başkurtlar ve Mişerler için vazgeçilmez ve yaygın bir giysiydi. Rus dilinde bu kelime XVII. yüzyılda kullanılmaya başlanmış, Rus dili aracılığıyla Belarus ve Ukrayna dillerine girmiştir. Rus dilinde *‘beşmet’* şeklinde olup kısa yarım ceket olarak bilinmektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sözcük özellikle Kuzey Türkleri arasında kullanılmaktadır.

Tkm. *beşmet* “beşpent” (Dubova, 2016: 477).

Y.Uyg. *pəşmət* “beşpent” (Mogtasimova, 2014:150).

Tat. *beşmət* “beşpent” (Ganiyev vd., 1998: 268).

Krg. *beşmant* “dize kadar uzanan üst giyim, kaftan” (Arıkoğlu vd., 2017: 318).

Baş. *başmət* “hem erkek hem de kadın giysisi olarak kabul edilir. Beşmet, siyah açık kahverengi kumaştan, daha sık olarak da çuha veya satenden dikilir” (Chernykh, 2017: 261).

Kklp. *beşpent* “beşpent” (Baskakov vd., 1967: 53).

Kum. *kaptal* “beşpent” (Bammatov vd., 1997: 61).

KBlk. *kaptal* “beşpent” (Suyunçev vd., 1965: 42).

Çuv. *beşmet* “beşpent” (Andreev vd., 1985: 55).

2.1.2.2. Daqı

Daqı kürkü dışarı bakacak şekilde dikilen, ayaz ve fırtınada, soğuk günlerde giyilen dış giysidir.

daqı ~ *daqa* (Tr.): Kalın deriden yapılmış, yünlü kısmı dışına dikilmiş, kışlık dış giyim. Göçer yaşama ve doğal çevreye uygun, ayazı sert, şiddetli fırtınaları olan ülkelerin

Resim 12. *Daqı*
Kaynak: QEKUMADJ, 2011: I, 601.

insanlarının giydiği bir giysidir. Yünü dışına yapılır, ancak içi kumaşla hem kaplanır hem kaplanmaz. (QEKUMADJ, 2011: I, 601).

daqa (Tr.): At yavrusu derisi ve ondan dikilmiş değerli dış giyim.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinin çoğunda *daqa/daqı* sözcüğünün fonetik farklılıklarıyla kullanıldığı görülmektedir.

Krg. *daakı* (2) “tüyü dışa getirilerek qulun³³ kürkünden yapılan gocuk” (Arıkoğlu vd., 2017: 753).

Kklp. *doha* “yünü dışına ve içine dikilmiş kürk” (Baskakov vd., 1967: 207).

Kum. *doho* “doha” (Bammatov vd., 1997: 270).

KBlk. *tıyın ton* “doha” (Suyunçev vd., 1965: 152).

Alt. *jakı, nekey* “doha” (Baskakov vd., 1964: 147).

³³ *qulun*: süt emen tay, 1 yaşına kadar olan tay.

Hak. *çahu* “kürk, deri gocuk” (Arıkoğlu, 2005: 29).

Tuv. *çagı* “doha” (Tenişev vd., 1968: 506).

Yak. *sağınnyaqc* “doha” (Gotovtseva, 2016).

Çuv. *doha* “doha” (Andreev vd., 1985: 93).

Moğol. *dah* “yünlü kaban” (Sarnai vd., 2008: 439).

2.1.2.3. İşik

Resim 13. Tilki işik
Kaynak: <https://kazmuseum.kz>.

İşik, hayvanların derisinden yapılan kürk.

işik (Tr.) (~*işik*): Deriden yapılmış astarlanmış bir kışlık dış giysi türüdür. Kullanılan hayvan derisine bağlı olarak farklı çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar arasında *qasqır işik* (kurt derisinden yapılan işik), *suwsar işik* (samur derisinden işik), *tülki işik* (tilki derisinden işik), *orman işik* (tilkinin sırt derisinden yapılan işik), *qundız işik* (kunduz derisinden işik), *eltiri işik* (yavru koyun derisinden yapılan işik), *señseñ işik* (büyümüş kuzunun kırılmamış derisinden yapılan işik), *janat işik* (rakun derisinden işik) ve *tañ işik* (ceylan derisinden yapılan işik) gibi. Bunların yanı sıra başka türleri de bulunmaktadır (QEKUMADJ, 2014: V, 774).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürkçe ve Uyгурca dönemlerine ait eserlerde görülmeyen sözcük, DTS’de *içük* “kürk” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 203) anlamıyla verilirken, Karahanlı Türkçesinde DLT’de *içük* şeklinde görülmekte “samur ya da sincap kürkü” (DLT, 2005: 285) anlamıyla verilmektedir.

Kıpçak Türkçesinde sözcük “içik” olarak karşımıza çıkar. Anlamı “kürk” (CC II, 718) olarak verilmiştir. Clauson’da da sözcük “içük” olarak ve “kürk” anlamıyla geçmektedir (1972: 24).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Türkmen, Kırgız, Karakalpak lehçelerinde *işik* sözcüğüne rastlıyoruz:

Tkm. *eşik* “giysi, elbise” (Ölmez vd., 1995: 206).

Krg. *içik* “kürklü gocuk” (Arıkoğlu vd., 2017: 971).

Kklp. *işik* “kürk” (Baskakov vd., 1967: 1109).

Clauson, etimolojik sözlüğünde Özbekçe’de “içik”, Hakasça’da “içük” şekillerini göstermekte ve anlam olarak “deri kürk” açıklamasını vermektedir (1972: 24).

2.1.2.4. Jadağay

Jadağay, astarsız dış giysi, şapan.

jadağay (Moğ.): 1. Şapanın (Ceket) hafif türü. Jadağay yakalı veya yakasız, astarlı ve astarsız dikilebilir. Astarlı yünlü hafif bir jadağay, soğuk havada, serin havada giyilen işçilerin günlük kıyafetleri olarak kabul edilir (QEKUMADJ, 2012: II, 142). 2. Astarsız dikilen, hafif şapan, dış giyimi. Kadın jadağayı, siyah peluşla kaplı ve çizgili kumaşla kaplı bir kadın dış giyimidir (Ömirbekova, 2015: 106).

jadağay (Tr.): Astarsız olarak dikilen, hafif şapan, dış giyim.

Sözcüğün tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde kullanıldığı örneğe rastlanmamıştır.

2.1.2.5. Jarğaq

Resim 14. Jarğaq ton
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: II, 231.

Jarğak, uzun kollu ve bol kesimli bir dış giysi, ata binmeye uygun olması nedeniyle biniciler arasında yaygın olarak kullanılmıştır.

jarğaq (Tr.): Keçi, tay, buzağı gibi hayvanların özenle ve özel bir şekilde tabaklanmış, çok yumuşak derilerinin ve bunlardan üretilmiş eşyalarının genel adı. Jarğaq ton, buzağı, oğlak, tilki gibi derisinden faydalanılan bütün hayvan yavrularının derisinden

tabaklanmış, iç kısımdan dış tarafa doğru dikilmiş bir kürk türünün adıdır. Jarğaq türleri, Kazakların pahalı, süslemeli, moda olan en değerli kıyafetlerinden biri olarak kabul edilir (QEKUMADJ, 2012: II, 231).

jarğaq (Tr. < *jar-ğaq): Rengi aynı olan kulun derisinden tüyleri dış kısmına getirilerek dikilen dış giyim.

qara jarğaq (Tr. < qara jar-ğaq): Kulun derisinden yapılan giyim.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde sadece Hakas Türkçesinde bu sözcüğe rastlanmaktadır:

Hak. *çarğah* “deri ceket” (Arıkoğlu, 2005: 32).

2.1.2.6. Jaqı

Jaqu, qulun³⁴ derisinden yapılan dış giysidir.

jaqu (Tr.): At derisinden tüylü kısmı dışarı gelecek şekilde dikilmiş dış giysidir.

Kesilen atın yaşına bağlı olarak qulun jaqu, tay jaqu, qunan³⁵ jaqu gibi türleri vardır.

Geleneksel ortamda genellikle tay derisinden dikilen ‘*tay jaqu*’ kullanılmaktadır (QEKUMADJ, 2012: II, 187).

jaqu (Tr.): Kulun derisinden dikilen, içine dışına bakarak yapılan dış giyim.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Drevnetyurskiy Slovar’da sözcük “*jaqu*” şeklinde geçmiş ve “pelerin, trençkot” anlamı verilmiştir (DTS, 1969: 225).

Levitskaya’da sözcük “*yağqu*” şeklinde geçmiş ve “1. Pelerin, trençkot, kürk” anlamı verilmiştir (ESTY, 1989: IV, 60).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dilleri içerisinde Güney Sibirya lehçelerinde ‘*jakı*’ sözcüğü kullanılmaktadır:

Alt. *caka* “(2) kürk, gocuk” (Baskakov vd., 1999: 49).

Hak. *çahı* (I) “kürk, deri gocuk” (Arıkoğlu, 2005: 29).

Tuv. *çagı* “doha” (Tenişev vd., 1968: 506).

³⁴ *qulun*: Süt emen tay, 1 yaşına kadar olan tay.

³⁵ *qunan*: Üç yaşına giren erkek at.

2.1.2.7. Küpi

Resim 15. Küpi
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 296.

Küpi, kalın kumaştan yapılan ve vücudu sıcak tutan bir kaftan türüdür. Göçer toplumlarda kış aylarında tercih edilen bir giysidir.

küpi (Tr.): Devenin ya da koyunun yumuşak yününden yapılp, yünü içe gelecek şekilde uzunlamasına dikilen, dışı farklı kumaşlarla kaplanmış bir dış giysidir. Küpi, bol kesimli olup etekleri ayak bileklerine kadar uzanır. Kürkten farkı, rüzgâr estiğinde küpi'nin rüzgarı daha çok geçirmesidir. Kazakların küpisi, ünlü bilim insanı S. Rudenko'nun görüşüne göre, 2000 yılı aşkın bir geçmişe sahip, eski bir giysi türüdür. Kadınların küpisi genellikle açık renkli kumaşlardan yapılır; yakası nakışlanır, kollarına samur eklenir ve güzelce dikilir (QEKUMADJ, 2012: III, 296).

küpi (Tr.): 1. Kumaşla dışı kaplanan dış giyimi. 2. İçine yapağı, yün koyup dikilen dış giyimi. 3. Hafif dış giyimi, yakası olan, eteği uzun ince şapan, yağmurluk.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk lehçelerinde Kazak Türkçesi dışında sadece Hakas Türkçesinde sözcüğün kullanıldığı görülmektedir.

Hak. *küppe* // *küpe ton* “kadınların giydiği bir tür kürk” (Naskali vd., 2017: 281).

2.1.2.8. Kürte

Kürte astarlı dikilen kışlık dış giyimi.

kürte ~ *kürteşe* (Rus. <kurtka>): Eteği kısa ve hafif bir dış giysidir. Kürtenin içine bazen yün veya pamuk, bazen de yün ya da kalın kumaşlı pamuk konularak dikilir. Kürte deri veya kumaştan üretilir. Ayrıca, iç kısmı kuzu derisinden ya da keçe, dış kısmı ise kumaştan olacak şekilde yünle dikilebilir (QEKUMADJ, 2012: III, 300).

kürte (Rus. <kurtka>): Deriden ya da bir tür kumaştan astarı dikilen kışlık dış giyim.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Kullanımı sınırlıdır:

Krg. *kurtka* (Rus. II) “mont” (Arıkoğlu vd., 2017: 1407).

Bşk. *körtökey, körtöy* “derisi sıyrılıp dikilen kamzol” (Dilmokhanmetov vd., 2002: 155).

Kklp. *gurte, gurteşe* “ceket” (Baskakov vd., 1967: 383).

2.1.2.9. Kebenek

Kebenek, çobanların yağmurda giydiği, vücudu örten dış giysilerden biridir.

kebenek (Tr. <*kap+a-n-(a)k): Çobanların soğuktan, yağmurdan ve kardan korunmak için giydiği, ince keçeden yapılmış bir dış giysidir (Ömirbekova, 2015: 109).

kebenek (Tr. <*kap+a-n-ak): Çobanları soğuktan, yağmurdan ve ayazdan korumak için ince keçeden dikilen dış giyim, yağmurluk. *Kebenek-keçe, yağmurluk*.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürk ve Uygur dönemlerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamaktadır. ESTY’de sözcük *kepenek* şeklinde olup “yensiz yağmurluk, çoban keçesi” (Levitskaya vd., 1997: V, 48) anlamında verilmektedir.

Çağatay Türkçesi döneminde sözcüğün “*kepenek*” şeklinde ve “yağmurluk krş. keypenek” anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 611).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: Kullanımı

Yaygın bir kullanıma sahip değildir.

TT. *kepenek* (1) “Çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük”. <*kap+a-n-(a)k (Gülensoy, 2007: I, 493).

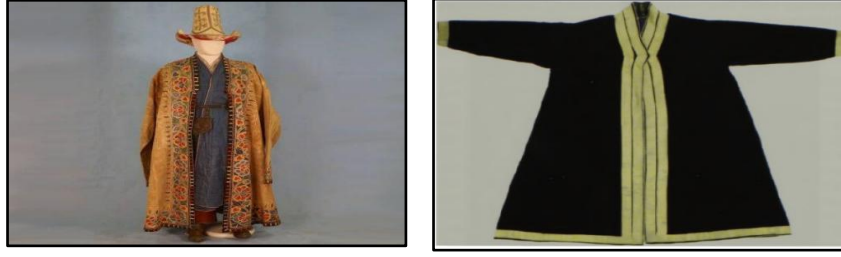
Y.Uyg. *kepenek* “çobanların üstlerine arttıkları kolsuz ceket” (Abdulla, 2021: 608).

Krg. *çiydan* esk. “kepenek”, *kementay* “keçeden yapılan üst giyim” (Arıkoğlu vd., 2017: 727, 1168).

Hak. *kögenek* “elbise, gömlek” (Arıkoğlu, 2005: 118).

Tuv. *hevenek* “keçe ceket, kurma, pelerin” (Tenişev vd., 1968: 472).

2.1.2.10. Şapan

Resim 16. Şapan
Kaynak: QEKUMADJ, 2014: V, 663.

Şapan, genellikle pamuk veya yün karışımlı kumaştan yapılan, hafif ve rahat bir dış giysidir. Hem günlük hayatta hem de resmi törenlerde kullanılmıştır.

şapan (Tr.): Kumaştan astarlanarak, bazen içine koyun ya da devenin yünü yerleştirilip dikilen bir dış giysi türüdür. Geleneksel Kazak toplumunda şapan, dikiminde kullanılan kumaşına, modeline ve işçiliğine göre farklı isimlerle anılır. Bunlar arasında *püliš şapan* (peluş çapan), *barqıt şapan* (kadife çapan), *şuğa şapan* (yünlü kumaştan çapan), *qaba şapan* (kalın çapan), *sırmalı şapan* (astarlı çapan), *kümpey şapan* (geniş ve bol çapan), *şolaq şapan* (kısa çapan), *qaptal şapan* (kenarlı çapan) ve *qiymalı şapan* (parçalı çapan) bulunur. Ayrıca, çapanın yakasına göre de *qayırma yakalı şapan* (katlanmış yakalı çapan), *orama jäne tik jağalı* (katlamalı ve dik yakalı çapan) olarak adlandırılır (QEKUMADJ, 2014: V, 663).

şapan (Tr. < çapan): Astarına yün ya da pamuk koyulan, dışı çuha, kadife gibi kumaşlarla kaplanan, içi astarlı değerli giysi.

Kazak Türklerinde çapanın oldukça fazla çeşidinden bahsetmek mümkündür:

maqtalı şapan (Ar. + Tr. <maқта+lı çapan): Pamuk konularak dikilmiş kışlık giyim.

zeren şapan (Far. zeren + Tr. çapan): Altın, gümüş gibi tellerle yapıp, dokuma kumaştan dikilen süslü çapan.

sal şapan (Tr. <sal şapan): Çok değerli kumaştan dikilip, süslenen pahalı dış giyim.

kümpey şapan: Arasına ince ince doğranmış deve yünü kalın bir şekilde yerleştirildiği için, dikiş aralıkları yüksek, yani şişkin duran çapandır (QEKUMADJ, 2014: V, 663).

qaptal şapan: 1. Astara pamuk ve yün konulmadığı için, sağlam kumaşlardan yapılır ve diğer çapan türlerine göre daha incedir (QEKUMADJ, 2014: V, 663). 2.

Beşpent, kamzol, şalvar, içlik ve ton gibi giysilerin üzerine giyilen, geniş kesimli büyük bir şapandır (QEKUMADJ, 2012: III, 447).

qaba şapan: Kalın bir çapandır. Kaba çapanın dış kısmı çok kalın olmayan dış giyim kumaşından yapılır. Dış kısmı ile astarı arasına ince bir şekilde pamuk ya da koyun yünü yerleştirilir. (QEKUMADJ, 2012: III, 335).

Genç kızlar ve kadınlar, çapanları sade ve dayanıklı kumaşlardan dikmeleri yanı sıra, değerli sayılan renkli ve tüylü masatı³⁶ kumaşından da dikerlerdi (QEKUMADJ, 2014: V, 664).

Dışarı çıkarken ya da misafirlğe giderken, özellikle soğuk mevsimlerde, kadınların giydiği pamuk doldurulmuş üst giyimi. *Misak* (yelek), *yalak* (yäläk) (güney Özbekleri) ya da *çapon* (çapân) (kuzey Özbekleri). *Misak* ve *yalak* tunik benzeri bir giysidir. Düz kumaş arkadan öne doğru atılır ve yere kadar uzanırdı (Lobacheva vd., 1989: 94).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürkçe ve Uygurca dönemlerinde rastlanmayan sözcüğün sadece Çağatay Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir. Çağatay Türkçesinde *çapan* şeklinde görülen sözcüğün anlamı “giysi, cepken, eski, yamalı kaftan, çul” (Ünlü, 2013: 227) olarak verilmektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinde sözcüğün daha yaygın alanda kullanıldığı görülmektedir.

Tkm. *çapan* “halat” (Baskakov vd., 1968: 722).

Özb. *chopon* “çapan, halat” (Abdurahimov, 2019: 328).

Y.Uyg. *chapan* “ceket” (Abdulla, 2021: 199).

Tat. *çapan* “kaftan” (Ganiyev vd., 1997: 391).

Krg. *çapan* “kalın ve uzun yakasız üst giysisi” (Arıkoğlu vd., 2017: 684).

Bşk. *sapan* “halat” (Ahmerov vd., 1964: 918).

Kklp. *şapan* “halat” (Baskakov vd., 1967: 1074).

Şor. *şabır* “keten bezinden yapılmış gömlek, entari” (Nikolaevna vd., 1995: 99).

³⁶ Masat/masatı: Yumuşak, tüylü ve pahalı bir kumaş türüdür.

Çuv. *çappan* “çapan” (Bayram, 2007: 431).

2.1.2.11. Şekpen

Resim 17. Şekpen
Kaynak: almatymuseums.kz.

Şekpen, 1-2 yaşındaki koyun ya da deve yününden aynı zamanda yaz aylarında üzerinden su geçmemesi için giyilen geniş yakalı dış giysidir.

şekpen (Tr. <şek-pen<çek-men): Devenin eğrilmiş yününden dokunan bir dış giysisidir. Şekpen, sadece su ve rüzgâr geçirmeme özelliğiyle kalmaz, aynı zamanda suyla temas ettiğinde deve yünü sıkılaşıp daha da dayanıklı hâle gelir. Kumaştan yapılmamıştır. Son derece sağlam, hafif bir yapıya sahiptir, kolay kolay yıpranmaz ve uzun süre giyilir (Khinayat vd., 2007: 132).

şekpen (Tr. <çek-men): Deve, koyun yününden yapılıp dokuma tezgâhında dokunan şapana benzer dış giyim.

baspa şekpen (Tr. bas-pa (<bas-ma) çek-men): Süslenerek dikilen dış giyim çeşidi.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır.

Sözcük, Kıpçak Türkçesinde kullanılmakta ve CC’de “*çekmen*” şeklinde gösterilerek “kumaş, yün kumaş, çuha” anlamı verilmektedir (CC I, 456).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde “*şekpen*” sözcüğü geniş bir coğrafyada kullanılmaktadır. Şu şekilde sıralamak mümkündür:

TT. için Gülensoy, cepkenin anlamını “cepken: üste giyilen yelek” olarak, kökenini ise <* çek-men (~ -ben ~ -pen) şeklinde almıştır (Gülensoy, 2007: I, 196).

Az. *çepken* “kolları yarık, kenarlarına kaytan dikilmiş uzun gömlek” (Altaylı, 1994: I, 199).

Tkm. *çäkmen* “deve ipinden dokunup yapılan astarsız giysi” (Ölmez vd., 1995: 144).

Özb. *chakmon* “sade, uzun geniş halat” (Abdurahimov, 2019: 340).

Y.Uyg. *çekmen* “1. yamghurluq chapan; 2. keng shalwur” (Abdulla, 2021: 231).

Tat. *çikmen* “cepken” (Ganiyev vd., 1997: 395).

Krg. *çepken* “bolca dikilmiş bir tür üst giysi” (Arıkoğlu vd., 2017: 702).

Nog. *şepken* “cepken” (Kara, 2023: 120).

Kum. *şekpen* “çekmen” (Baskakov vd., 1967: 1090).

Alt. *çekpen* “1. Astarsız sabahlık. 2. Çuha” (Baskakov vd., 1999: 71).

Tuv. *şekpen* “1. Çuha. 2. Yağmurluk. 3. Çuha kaban” (Tenişev vd., 1968: 570).

2.1.2.12. Ton

Ton, Türk dünyasında en yaygın kullanılan geleneksel kaftanlardan biridir.

ton (Tr.): 1. İşlenmiş koyun veya av hayvanı derisinin yünü içe gelecek şekilde dikildiği, kışlık bir dış giysidir (QEKUMADJ, 2012: V, 448); 2. Hem yetişkinler hem kadınlar hem de çocuklar tarafından giyilen ortak bir dış giysidir. Tonun uzun ve kısa

Resim 18. Qamqa ton
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: V, 448.

çeşitleri bulunur. Yetişkinler için yapılan tonlar geniş kesimli olup eteği dizlere kadar uzanır. Genç erkekler ve kadınlar için yapılan tonlar ise hareket özgürlüğü sağlamak amacıyla biraz daha kısa etekli olarak dikilir. Tonun çeşitleri arasında şu türler bulunur: *asil ton* (değerli ton), *zerli ton* (işlemeli ton), *jargaq ton* (ince deri ton), *qaptama ton* (kürklü ton), *suwsar ton* (samur ton), *şolaq ton* (kısa ton), *kesteli ton* (nakışlı ton), *tulup ton* (içi astarlı ton) (Ömirbekova, 2015: 103).

Ton'un farklı türlerinden de söz edilmektedir:

aq ton (Tr. aq + ton): İşlemden geçen deriden dikilen, yanan derinin doğal rengini koruyarak hiçbir boyayla boyanmayan, sade, boyasız kürk türü.

bulğın ton (Tr. < *bul-ğın ton): Samur derisinden yüz yüze getirilerek dikilen değerli bir kürk.

jargaq ton (Tr. < jarğa-q ton): Kulun, keçi, koyun derisinden tabaklanmış, yünü dışına doğru bakacak şekilde dikilen dış giyim.

janat ton (Tr.): Postu değerli olan rakun derisinden yüz yüze getirilerek dikilen pahalı kürk.

kāmşat ton (Tr.): Kunduz derisinden yüz yüze getirilerek dikilen kürk.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Ton kelimesi, tarihî Türk yazı dillerinin çoğunda kullanılmaktadır.

Kötürkçe döneminde rastlanmayan sözcüğün Uygur Türkçesinde “ton” olarak kullanıldığı, anlamının da “giysi” olarak verildiği görülmektedir (Clauson, 1972: 512). DTS’de *ton* “giysi” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 574) şeklinde görülür.

Karahanlı Türkçesi döneminde ise sözcük DLT’de “taş tön, tön” şeklinde ve “dışa giyilen giysi” anlamıyla verilmiştir (DLT, 2005: 538, 577). Suat Ünlü’nün Karahanlı Türkçesi Sözlüğünde “ton” sözcüğünü “elbise, giyim, giyecek şey” olarak anlamlandırılmıştır (Ünlü, 2012: 817).

E.V. Sevortyan’da “*do:n*” sözcüğü “giysi, pantolon” anlamında verilmiştir (ESTY., 1980: III, 263).

Harezmi Türkçesi döneminde de sözcük “*to:n (d-)*” şeklinde ve “giysi” anlamında görülmektedir (Clauson, 1972: 512).

Kıpçak Türkçesinde sözcük genellikle “*don*” şeklinde ve “elbise, ton, tön” anlamlarıyla görülmektedir (Toparlı vd., 2007: 64). CC’da sözcük “*ton*” şeklinde geçmiş ve “üst giyimi, elbise, kaftan” anlamı verilmiştir (CC II, 847).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinin çoğunda ton sözcüğünün fonetik farklılıkları da olsa yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir.

TT. *ton* (*hlk.*) “kürk” =ET., OT. ton ‘elbise’(DLT) (Gülensoy, 2007: II, 307).

Tat. *tun* “kürk manto” (Ganiyev vd., 1997: 329).

Krg. *ton* “kürk, hayvan postundan yapılmış mont” (Arıkoğlu vd., 2017: 2050).

Bşk. *tun* “kürk” (Zeynullina, 1996: 161).

Nog. *ton* “kurk, geniş yakalı gocuk, elbise” (Baskakov vd., 1956: 710).

Kklp. *ton* “kürk” (Baskakov vd., 1967: 1109).

Kum. *ton* “kürk” (Bammatov vd., 1997: 1699).

KBlk. *ton* “kürk” (Suyunçev vd., 1965: 718).

Alt. *ton* “1. kürk. 2. şamanın özel kostümü: yırtmaçsız, koyun postundan elbisenin ana bölümü” (Baskakov vd., 1999: 181).

Hak. *ton* “palto, kürk” (Arıkoğlu, 2005: 241).

Tuv. *ton* “kürk” (Tenişev vd., 1968: 415).

Türk yazı dillerinde “*ton*” sözcüğünün de “*kürk, kük ve po ’stin*” için kullanıldığı görülmektedir:

Az. *kürk* “güzel ve yumuşak tüylü hayvanların derisinden yapılan kışlık giyim eşyası” (Hüseynov, 1941: II, 805).

Gag. *kük* “kürk” (Baskakov vd., 1991: 159).

Özb. *po ’stin* “kürk, gocuk” (Abdurahimov, 2019: 171).

2.1.3. Üste Giyilen Giysi ve Pantolonlar

Kazak Türklerinde üste giyilen giysiler ve pantolonlar, göçebe yaşam tarzına, iklim koşullarına ve günlük ihtiyaçlara uygun şekilde tasarlanmıştır. Üst giysiler genellikle hareket özgürlüğü sağlayan bol kesimli olurken, pantolonlar ata binmeye ve uzun yolculuklara uygun şekilde dikilmiştir. Kumaş seçimi mevsime göre değişir; yazın ince pamuklu, kışın ise yünlü veya kürklü kumaşlar tercih edilirdi. Bu giysiler, Kazak kültüründe günlük yaşam, avcılık, savaşçılık ve törenlerde kullanılan önemli kıyafetlerdir. Günümüzde hâlâ geleneksel etkinliklerde ve halk oyunlarında görülmektedir.

2.1.3.1. Jeyde

Resim 19. Jeyde
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: II, 277.

Jeyde, hafif ve genellikle pamuk veya ince yünden yapılan bir üst giysi türüdür. Günlük kullanım için uygundur ve genellikle iç giysi üzerine giyilir.

jejde (Tr.): 1. İnce kumaştan dikilen, kolu, yakası olan erkek giyimi, gömlek (Quralulu, 1997: 76). 2. Erkeklerin giydiği üst giyimi. 19. asırdan itibaren bu giysinin kesiminde değişiklikler olmuştur. Jeyde yakasının kesim örneğine göre *küyek jağalı* (geniş (?) yakalı), *tık jağalı* (dik yakalı), *qaqpaq jağalı* (devrik, kapaklı yakalı) gibi çeşitleri var. *Küyek jağalı* jeydeyi yaşlılar giyerken yiğit gençler dik jağalı jeyde giymeyi tercih ederler. *Qaqpaq jağalı* jeyde herkes tarafından giyilen bir kıyafettir. Onun farkı kolu ile yakasının nakışla olmasıdır (QEKUMADJ, 2012: II, 277).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk Yazı Dillerinde ET., Clau., DTS., Kıp.T., Çağ.T., CC., ESTY.,’de “*jejde*” sözcüğünün karşılığı olarak “*kömlek/gömlek*” sözcüğü kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde “*köylek*” bir kadın elbisesi anlamındadır, buradaki jeyde, anlamca, diğer yazı dillerinde kullanılan “*gömlek*” karşılığında kullanılabilir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

Köktürk ve Uygur dönemlerinde rastlamadığımız sözcük için Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi eserlerinin sözlüğü olan Drevnetyurskiy Slovar’da sözcük *könläk* şeklinde verilmekte, anlamı da “*gömlek*” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 315) şeklinde gösterilmektedir.

ESTY’de *köyne* sözcüğü “*gömlek, elbise*” (Levitskaya vd., 1997: V, 89) anlamıyla verilmektedir.

Karahanlı Türkçesinde de “*jejde*” kelimesinin karşılığı olarak “*könglek*” ve “*iç ton*” sözcükleri kullanılmaktadır: Clauson köñlek sözcüğünü “*gömlek*” olarak anlamlandırmaktadır (1972: 732). DLT’de *könglek* “*gömlek*” (2005: 323), Ünlü’nün eserinde *iç ton* “*elbise, gömlek*” (2012: 310) kullanımlarına rastlanmaktadır.

Clauson, Harezmi Türkçesinde de sözcük aynı şekilde (köñlek) ve aynı anlamda kullanılmaktadır (1972: 732).

Kıpçak Türkçesinde sözcük genellikle “*kömlek*” şeklinde “*gömlek*” anlamıyla görülmektedir (Toparlı vd., 2003: 157). Sözcük DTS’de *könläk*, Clauson ve CC’de ise “*kövlek*” şeklinde geçmekte ve “*gömlek*” anlamı verilmektedir (Clauson 1972: 732; CC I, 516). CC’de *kövlek* şekli de “*gömlek*” (CC I, 516) anlamlandırmasıyla verilmektedir.

Çağatay Türkçesinde *köñlek* biçimi gösterilmekte, Clauson’da köñlek “*gömlek*” (1972: 732) şeklinde gösterilmekte, diğer eserde de aynı biçime “*gömlek*” (Ünlü, 2013: 656) anlamı verilmektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Clauson sözlüğünde günümüz Türk lehçelerinde sözcüğün kullanıldığı biçimler de verilmektedir. Madde başı *köylek* olarak verilmekte, sözcüğün anlamı da “gömlek” (Clauson, 1972: 732) şeklinde gösterilmektedir: kögenek (Hak.), xöyleñ (Tuv.), köynök (Krg.), köylek (Kzk.), küylak/küynak (Özb.), köylek (Nog.), gölek (Kum.), köynek (Tkm.), gömlek (Osm., TT.).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri arasında yer alan Kırgız Türkçesinde “*jeyde*” sözcüğünün “*cegde*” şeklinde kullanıldığı görülmektedir: *cegde* hlk. “ön tarafı açık olarak dikilmiş, erkek üst giyimi” (Arıkoğlu vd., 2017: 540).

Az., Tkm., Gag., Özb., Y.Uyg., Tat., Bşk., Nog., Kklp., Alt., Hak., Tuv., Şor lehçelerinde “*jeyde*” sözcüğünün karşılığı olarak “*köynek, ko'ylak, könglek, külmâk*” kelimeleri kullanılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Az. *köynek* “gömlek, elbise” (Altaylı, 1994: II, 796).

Tkm. *köynek* “gömlek, elbise” (Ölmez vd., 1995: 426).

Özb. *ko'ylak* “gömlek, elbise” (Abdurahimov, 2019: 115).

Y.Uyg. *könglek* “gömlek” (Abdulla, 2021: 423).

Tat. *külmâk* “gömlek” (Ganiyev vd., 1998: 155).

Bşk. *kuldak* “gömlek” (Zeynullina, 1996: 42).

Nog. *koylek* “gömlek” (Baskakov vd., 1956: 587).

Kklp. *köylek* “gömlek” (Baskakov vd., 1967: 891).

Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesi’nde “*jeyde*” sözcüğü “gömlek, gölmek” anlamında kelimeleri kullanılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

TT. *gömlek* “gömlek” = ET., OT., köñlek (DLT) < * kö:ñlek < ET. *kö:ñ “deri, ham deri; işlenmiş deri” +lek (Gülensoy, 2007: I, 376).

Gag. *gölmek* “gömlek” (Baskakov vd., 1991: 105).

Alt., Hak., Şor Türkçesinde “*jeyde*” sözcüğünün karşılığı olarak *küñnek*’ ya da *kögenek* sözcüğü kullanılmaktadır:

Alt. *küñnek Moğ.* “gömlek” (Baskakov vd., 1999: 129).

Hak. *kögenek* “elbise, gömlek” (Arıkoğlu, 2005: 118).

Şor. *künek* “1. Gömlek (erkek için) 2. Kadın elbisesi, giysi” (Nikolaevna vd., 1995: 59).

Kumuk Türkçesi ve Karaçay - Balkar Türkçesinde “*jeyde*” sözcüğünün karşılığı olarak “*gelek*” ya da “*kelek*” sözcüğü kullanılmaktadır:

Kum. *gelek* “gömlek” (Bammatov vd., 1997: 1346).

KBlk. *kelek* “gömlek” (Suyunçev vd., 1965: 553).

Saha (Yakut) Türkçesinde “*jejde*” sözcüğünün karşılığı olarak “*ırbaahı*” sözcüğü kullanılmaktadır: *ırbaahı* “gömlek” (Vasiliev, 1995: 99).

Çuvaş Türkçesinde “*jegde*” kelimesinin karşılığı olarak “*képe*” kelimesi kullanılmaktadır:

Çuv. *képe* “gömlek” (Bayram, 2007: 135).

Tuv. *höileñ* “gömlek” (Tenişev vd., 1968: 488).

2.1.3.2. Kewdeşe / Köwdeşe

Kewdeşe, Kazak erkeklerinin giydiği geleneksel bir gömlek türüdür. Genellikle geniş yakalı ve bol kesimlidir. Yün veya ketenden yapılır, bazen işlemelerle süslenir.

kewdeşe ~ *köwdeşe* (Tr. <kewde + şe): Gövdeye giyilmek üzere tasarlanmış, astarlı ve sıcak tutan bir giysidir. Kewdeşe’nin eteği kısadır, yaka ve kolu bulunmaz. Kewdeşe, genellikle gömlek üzerine ve dış giysinin altına giyilir. Hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılabilir. Halk arasında kewdeşe, ‘*kewdelik*’ veya ‘*kökirekşe*’ olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2012: III, 89).

kewdeşe (Tr. <kewde+şe): 1. Gövde üzerine giymek için yapılan, sıcak tutan giyim. 2. Kadının gövde üzerine giydiği ince giyim.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Az. *fufayka* is. rus. “1. Kollu veya kolsuz, sıcak tutan gömlek. 2. Kalın kumaştan yapılmış kolsuz kaba giyim eşyası, kolsuz yelek” (Altaylı, 1994: I, 433).

Bşk. *kukraksa* (hlk.) (2). Ensiz kısa giyim (Dilmokhanmetov vd, 2002: 162).

2.1.3.3. Dambal

Dambal, Kazak erkeklerinin giydiği içlik veya hafif pantolon türüdür. Genellikle rahat hareket etmek için bol kesimli olur ve sıcak tutan kumaşlardan yapılır.

dambal “belden aşağı giyilen, uşkurla bağlanan içlik” (Khinayat vd., 2007: 217).

dambal (Far.): 1. Vücudun alt kısmına giyilen iki paçalı erkek giyimi. 2. Kadınların elbise içine giydikleri giysi.

Mamyrbekova (2017), dambal ‘*tomban*’ içgiyim, şalvarın içinden giyilen ince giyim sözcüğünün Farsçadan Kazak yazı diline geçtiğini belirtmektedir.³⁷

³⁷ *Dambal* (Far. *tomban*) - iç giyim, şalvarın içinden giyilen ince giyim. Detaylı bilgi için bk. “Kazakça Arapça ve Farsça kelimelerin açıklamalı sözlüğü”.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinde dambal sözcüğü görülmemekte, onun yerine “*iç ton*” kullanılmaktadır. Bu sözcüğün Türkçeden Rusçaya geçtiğini şalvar sözcüğünde de göstermiştik.

Köktürk ve Uygur döneminde tanıklanamayan sözcük Clauson’un sözlüğünde görülmektedir. Sözcük, *içton* “iç” ve ‘to:n’ (giysi) kelimelerinin birleşiminden oluşmakta; özellikle ‘külöt/iç don’ anlamında kullanılmaktadır, dolayısıyla daha genel olarak ‘pantolon’ anlamına gelir.” (Clauson, 1972: 21).

DTS’de de *iç ton* (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 201) şeklinde geçmektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde “*dambal*” sözcüğü sadece Kırgız ve Karakalpak yazı dillerinde kullanılmaktadır.

Krg. *dambal* “iç çamaşırı, içlik” (Arıkoğlu vd., 2017: 766).

Kklp. *dambal, ıstan* “don, tuman” (Baskakov vd., 1967: 706).

Türkiye Türkçesinde “*dambal*” sözcüğü yerine “don” sözcüğü kullanılmaktadır. TT. *don* “iç çamaşırı, elbise, üst giyim”. <ET. ton - giyisi, elbise, kürk. Uyg. tön (Gülensoy, 2007: I, 298).

Bunun yanında “*ıstan*” ve bu sözcüğün farklı ses bilgisel özellikleri taşıyan “ıstaan, ştan” şekillerini de “*dambal*” yerine kullanan yazı dilleri vardır. Karakalpak yazı dilinde hem “*ıstan*” hem de “*dambal*” sözcüğü kullanılmaktadır.

Tkm. *ıstan* “dambal” (Dubova, 2016: 246).

Tat. *ıstan* “iç donu” (Ganiyev vd., 1997: 425).

Bşk. *ıstan* “don, tuman” (Baskakov vd., 1964:288).

Nog. *ıstan* “pantolon, potur, don, iç donu vs. < Fistan?” (Kara, 2023: 47).

Kklp. *dambal, ıstan* “don, tuman” (Baskakov vd., 1967: 706).

Alt. *ştan* “don, tuman” (Chumakaev vd., 2018: 883).

Yak. *ıstaan* “ıstaan” (Gotovtseva, 2016:96).

Bazı çağdaş Türk yazı dillerinde “*ıstan*” sözcüğünün yanında başka bir sözcüğün de kullanıldığı görülür.

Özb. *ko ’ylak-ishton* “don, tuman” (Abdurahimov, 2019: 342).

Y.Uyg. *ishtan-chapan* “içlik” (Abdulla vd., 2021: 1154).

Kum. *iç ştan* “don, tuman” (Bammatov vd., 1997: 456).

Bazı Çağdaş Türk yazı dillerinde “ıştan” sözcüğü yer almamakta, farklı sözcükler (iç könçek, kal’son, ak çüvür, tuman) kullanılmaktadır.

Az. *tuman* “beli lastikli uzun kadın iç çamaşırı / lastikli erkek pantolonu” (Altaylı, 1994: II, 1154)

KBlk. *iç könçek* “don, tuman” (Suyunçev vd., 1965: 218).

Hak. *kal’son* “iç çamaşırı, don” (Arıkoğlu, 2005: 105).

Tuv. *ak çüvür* “don, tuman” (Tenişev vd., 1968: 549).

2.1.3.4. Şalvar

Resim 20. Şalvar

Kaynak: <https://collection.ethnomuseum.ru>.

Şalvar, geniş ve rahat bir pantolon türüdür. Kazak kültüründe ata binmeye uygun olarak tasarlanmış, bacakları rahatça saran ama beli bağcıklı veya lastikli olan bir giysidir. Çoğunlukla deri, keçe veya dayanıklı kumaşlardan yapılır.

şalvar (Far.): Belden aşağısı geniş ağı, çalılıklarda iş yaparken giyilen bir dış giyim türüdür. Şalvarlar çeşitli kumaşlardan ve koyun derilerinden dikilir (Khinayat vd., 2007: 212).

Kazak Türklerinin şalvarlarının birkaç türünden söz edilmektedir:

jargak şalvarlar: Süs malzemeleriyle, bezeklerle işlenen bir pantolon türüdür.

teri şalvarlar: Koyun derisinden yapılmış pantolonlardır. Bazen keçi derisi gibi yüzü çok yünlü olmayan, kuru olan deriden işlenerek yapılır (Ömirbekova, 2015: 130).

señseñ şalbar (Tr. <señseñ şalbar (<Far. şelvār): Kuzu derisinden dikilen, pantolon.

Şalvar sözcüğü TDK Sözlüğü’ne göre köken olarak Farsçadan Türkçeye girmiştir.³⁸

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinden sadece Kıpçak Türkçesinde bu sözcüğe rastlanmaktadır: *şalvar* “şalvar, im” (Toparlı vd., 2007: 249).

³⁸ <https://sozluk.gov.tr>. e.t 11.02.2025.

Diğer tarihî Türk yazı dillerinde şalvar için farklı sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir:

ET. *üm* “şalvar” (DLT, 2005: 636).

Clau. *üm* “pantolon” (Clauson, 1972: 155).

DTS. *öm* “pantolon” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 384).

Kar.T. *üm* “şalvar” (Ünlü, 2012: 901).

Çağ.T. *dizlik, tizlik* “şalvar” (Ünlü, 2013: 301, 1137).

CC. *könçek* “pantolon, şalvar” (CC I, 512).

ESTY. *könçek* “pantolon” (Levitskaya vd., 1997: V, 105).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde şalvar sözcüğünün daha geniş alanda kullanıldığı ve Özbek ile Uygur Türk yazı dillerinde “*şim*” sözcüğünün de “şalvar” için kullanıldığı görülmektedir.

Az. *şalvar* “pantolon” (Altaylı, 1994: II, 1075).

Tkm. *calbar* “geniş pantolon, şalvar” (Ölmez vd., 1995: 94).

Gag. *şalvar* “şalvar” (Baskakov vd., 1991: 231).

Özb. *çalışar* “şalvar” (Niyazova, 2010); *şim* “pantolon” (Abdurahimov, 2019: 316).

Y.Uyg. *shalwur, shim* “pantolon” (Abdulla vd., 2021:1000).

Tat. *çalbar, pantolon* “pantolon” (Ganiyev vd., 1998: 268).

Krg. *çalbar* “şalvar”; *şim* “pantolon” (Arıkoğlu vd., 2017: 675, 1882).

Bşk. *salbar* “pantolon” (Baskakov vd., 1964: 66).

Nog. *şalbar* “şalvar” (Baskakov vd., 1956: 708).

Kklp. *şalbar* “şalvar” (Baskakov vd., 1967: 1108).

Kum. *şalbar* “şalvar” (Bammatov vd., 1997: 76).

KBlk. *şalbar, könçek* “pantolon” (Suyunçev vd., 1965: 51).

Alt. *şalbar, şalmar* “şalvar” (Chumakaev vd., 2018: 871).

Hak. *çañmar* “bir tür pantolon” (Arıkoğlu, 2005: 31).

Yak. *bürüüke* “pantolon”; *şarovar* “şalvar” (Vasiliev, 1995: 212, 252).

Çuv. *şalavar* “şalavar”; *şaravar~şälavar* “şalvar”; *bryuki* “pantolon”; *yém* “pantolon” (Bayram, 2007: 100, 448, 450, 452).

Çağdaş Türk yazı dillerinden sadece Tuva Türkçesi sözlüğünde “*şalvar*” sözcüğüne rastlanmamış, “pantolon” anlamında *çüvür* (Tenişev vd., 1968: 549) sözcüğünün kullanıldığı görülmüştür.

Türkiye Türkçesinde “*şalvar*” sözcüğü yerine “butluk, tuman, dizlik” sözcükleri de kullanılmaktadır: *butluk* (hlk.) “*şalvar*”; *tuman* (hlk.) “don, *şalvar*” (Gülensoy, 2007: I, 188; II, 931). *dizlik* “iç donu, *şalvar*.”³⁹

Şalvar karşılığında kullanılan *üm*’ ve *öm*’ sözcükleri Moğolca Sözlük’te de geçmektedir. Bu sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiği belirtilmektedir⁴⁰ (Rassadin vd, 2017:103). Burada ilgi çekici olan şey ise *şalbuur ömd* ve *şarvaar ömd* kullanışlarında her iki sözcüğün de (*şalvar* ve *üm/öm*) birlikte yer aldığı görülmektedir: *ömd* “pantolon”; *şalbuur ömd*, *şarvaar ömd* “*şalvar*” (Sarnai vd., 2008: 267, 311).

Şor Türkçesinde *şalvar* veya pantolon yerine kullanılan *ıştan* sözcüğünün Türkçeden Rusçaya geçen bir sözcük olduğu da görülmektedir: *çanmar*, *ıştan* “pantolon” (Nikolaevna vd., 1995: 13, 34).

Niyazova’nın (2010) makalesinde Rusça pantolon (ştanı) kelimesi (orijinali ştonı) Türkçeden alıntı bir kelimedir. Kıpçakça içton < ET. *išton*, *ičton* “don” iç (iç, alt taraf) + ton (giyim, kürk) diye söylenmektedir.

2.1.3.5. Sim

Sim, dar paçalı ve vücuda oturan özel bir pantolon türüdür.

sim (*şalvar*) “kumaştan yapılmış erkek pantolonunun yerel adıdır ⁴¹ ”. (QEKUMADJ, 2014: V, 290).

sim şalvar (Far. <sim + Far. şelvār): (Tr. <sim + Far. şelvār): Kumaştan dikilen, kenarları telden oluşmuş pantolon.

Tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde sözcüğün bu anlamda kullanıldığı bir örneğe rastlanmamıştır.

2.1.4. Ayak Giyimi

Kazak Türkleri ve diğer göçer Türkler arasında doğaya uyumlu yaşam tarzını yansıtan zengin bir tarihî gelenek saklıdır. Dört mevsimde de at üstünde yaşam süren göçerler için deri, hem dayanıklılığı hem de esnekliğiyle vazgeçilmez bir malzeme olmuştur. Bu nedenle deriden yapılan etik, mest ve kebis gibi ayakkabılar, göçer yaşamın zorluklarına karşı oldukça elverişlidir. Ayrıca, göçerler yalnızca işlevselliğe değil, aynı

³⁹ <https://sozluk.gov.tr>.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. “*Turkic-Mongolian parallels among the terms of spiritual culture in Mongolian languages*”.

⁴¹ Sim [Far. şım] “*şalvar*”. deteyli bilgi için bk: *Kazakça Arapça ve Farsça kelimelerin açıklamalı sözlüğü*.

zamanda estetiğe de önem verirdi. Deriden yapılan ayakkabılarını geleneksel motiflerle süsler, yünle dokunan sıcak baypaklar (çoraplar) ile birleştirerek giyerlerdi. Ayakkabılarındaki bu süslemeler, hem kişisel zevki hem de toplumsal kimliği ifade eden önemli bir ayrıntıydı. Göçer yaşam tarzı, yalnızca fiziksel dayanıklılığı değil, aynı zamanda çevreye saygıyı ve yerel kaynakların akılcı kullanımını da teşvik eden bir kültürü temsil ederdi. Bu gelenekler, Kazak Türkleri ve diğer Türkler arasında, modern zamanlarda bile birer kültürel miras olarak yaşamaya devam etmektedir.

2.1.4.1. Etik

Resim 21. Mıkşıma etik
Kaynak: QEKUMADJ, 2011: II, 116.

Etik, Kazak erkeklerinin giydiği geleneksel deri çizmedir. Genellikle diz boyunda olur ve sert hava koşullarına karşı koruma sağlar.

etik (Tr.): Çizme. Deriden dikilen konçlu, ökçeli ayak giyimi türü (QEKUMADJ, 2011: II, 116). Kazaklarda ‘etik (çizme)’nin çeşitli türlerinden bahsetmek de mümkündür.

Kazak Türklerinde ‘etik’e/’ayakkabı’ya çok önem verilmektedir ve birçok çeşidi bulunmaktadır:

saptama etik (Tr. <*sapta-ma etik*): Kazakların erkekler tarafından giyilen, geniş konçlu, dizi kapatan, içine kırmızı astar konulup pahalı deriden çift köseleyle dikilen kışlık ayak giyimi türü.

bestaqa etik (<*bes* (beş) + *taqa* + *etik*): Orta uzunlukta konçlu, alçak topuklu ve düz tabanlı kadın ayakkabısıdır. Ayakkabının tabanı ile burun kısmı arasında katmanlı bir ‘ultan’ (altlık, kösele) dikilir. Topuk kısmı, üst üste dizilmiş ‘tasultan’ (deri veya kösele gibi dayanıklı malzeme) katmanlarından oluşur ve sağlam çivilerle sabitlenir. Çizmenin kayışı ile üst kısmı iki sıra köksavır⁴² derisi kullanılarak ince şerit şeklinde süslemelerle dikilir (QEKUMADJ, 2011: 486).

⁴² At ve keçi derisinin karışımından yapılan deri.

baypak etik (< *baypaq* + *etik*): “Keçe çorap, keçe mest”. 1. Yünden keçe basılarak yapılan bir ayakkabı türü, ‘*keçe ayakkabı*’ (Quralulu, 1997: 72). 2. Yumuşak yünden dokunarak ya da keçeden basılarak yapılan, çizmenin içine giyilen ve sıcak tutan bir iç ayak giyimi. ‘*Saptama etik*’ (uzun konçlu çizme, bot) içine giyilen beyaz keçeden yapılmış ‘*baypak*’ özellikle kışın soğuk ve fırtınalı günlerde uzun yola çıkarken tercih edilirdi (QEKUMADJ, 2011: I, 357).

mıkşıma etik (< *mıkşı-ma?* + *etik*): Topuğunun alt kısmı kalın, yere basan kısmı dar, burun kısmı yukarı doğru kıvrık olan, konç ve topuk kısmı köksavır deri ile kaplanmış, burun kısmına sertleştirici eklenmiş ve zarif bir şekilde dikilmiş yüksek topuklu uzun konçlu çizme. Bu ayakkabı, ‘*mıkşıma köksavır*⁴³ *etik*’ olarak da adlandırılır (Ömirbekova, 2015:148).

qısıq taban etik (< *qıs-ıq* + *taban* + *etik*): Kıvrık tabanlı çizme. Koyu kırmızı renkli deriden dikilmiş, erkekler için yapılan bir ayakkabı veya çizme türüdür (Alimbai vd, 2009: 274).

şoñkayma etik (< *şoñqay-ma* + *etik*): 1. Topuğu yüksek ve tabanı eğimli olan bir çizme türü. Çizmenin boğazı dizin altına kadar uzanır ve iki yandan yırtmaçlı olarak dikilir. Bu nedenle ‘yırtmaç boğazlı’ olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2014: V, 715). 2. Ucu sivri, tabanı eğimli deri çizme; yüksek topuklu, dizden yukarı çıkmayan bir tür uzun çizme. Çizmenin boğazı dizden yukarı çıkmaz, ucu sivridir ve boğaz kısmı iki yandan yırtmaçlı şekilde dikilir (QEKUMADJ, 2014: V, 715; Ömirbekova, 2015: 154).

jibek etik (< *jibek (ipek)* + *etik*): Nakışlarla süslenmiş, kadınlara ait zarif bir çizme türüdür. Çizmenin boğazı ve bilek kısmı pembe-mor renkli kadife kumaştan yapılmış olup astarı keten kumaştandır (Alimbai vd., 2009: 278).

oyuvlu etik (< *oy-uv+lu* + *etik*): İşlemeli çizme. Kara deriden yapılmış, düz boğazlı ve tabanı kıvrımlı kadın çizmesi (Alimbai vd., 2009: 278).

äyel etigi (< *äyel* + *etig+i*): Kırmızı deriden yapılan, beyaz tabanla astar kaplanmış, kadınlara ait kıvrımlı tabanlı bir çizme (Alimbai vd., 2009: 282).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sözcük, tarihî Türk yazı dillerinde kullanılmaktadır. Köktürk ve Uygur dönemlerinde örneğine rastlanmamıştır.

DTS’da *etik* ~ *etük* “deriden yapılmış yumuşak ayakkabı” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 187, 188). Clauson’da da “etük (edük)” şeklinde ve “bot” anlamıyla verilmiştir

⁴³ *Köksavır deri*: At ve keçi derisinin karışımından yapılan deri.

(1972: 50). ESTY’de *ä:dik/a (ädik)* “ayakkabı, çizme” (E. V. Sevortyan, 1974: I, 319) şeklindedir.

Karahanlı Türkçesi döneminde ise sözcük Clauson’da “etük” şeklinde ve “çizme” anlamıyla (1972: 50), DLT’de “*etük, uguq*” şeklinde ve “çizme” anlamıyla verilmiştir (DLT, 2005: 272, 617). Suat Ünlü’nün Karahanlı Türkçesi Sözlüğünde “*etik, etük, na’l (<Ar.), na’leyn (<Ar.), oğuk*” sözcükleri “pabuç, mest, edik, ayakkabı, çizme” anlamı verilerek kullanılmıştır (Ünlü, 2012: 254, 256, 554, 568). Gülensoy da Uyğur Türkçesi için etik~etük sözcüğünü verir ve sözcüğün ilk ünlüsünü Resenen ve Talat Tekin’i kaynak olarak uzun olarak gösterir “*etük” (2007: I, 246).

Kıpçak Türkçesi döneminde sözcüğün “etik” ve “etü:k” şekillerinin olduğu gösterilip anlamı “çizme” (Clauson, 1972: 50) olarak verilirken, Toparlı, vd.’nin Kıpçak sözlüğünde sözcük genellikle “*üdük*” şeklinde ve “mesh, ayakkabı” anlamlarıyla görülmektedir (2007: 297).

Çağatay Türkçesi döneminde sözcüğün “ötük” şekli Clauson Sözlüğünde “çizme” anlamıyla (1972: 50) verilmekte, diğer sözlüklerde sözcüğün “*itük*” şeklinde ve “çizme, ayakkabı” anlamlarıyla kullanıldığı da görülmektedir (Ünlü, 2013: 231).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinin sözlüklerinde de “*etik*” sözcüğüne ve fonetik değişikliğe uğramış şekillerine rastlanması yanında “*ayakkabı, ayaggabı, etik, lapçın, mest, başmak, keviş, ceke, papuç, mahay, maymah, sappıki, atā*” gibi farklı sözcüklerin kullanıldığı da dikkat çekmektedir. Clauson, günümüz Türk lehçelerinden sadece ikisindeki şekilleri şöyle vermektedir: edik (Osm., Tkm.), edük (Tkm., Osm.).

TT. *etik* “pabuç, mest”, *çizme* “uzun konçlu ayakkabı” (Gülensoy, 2007: I, 342, 246).

Tkm. *edik* “pabuç, mest, çizme” (Gülensoy, 2007: I, 246).

Y.Uyg: *ötük* “çizme” (Abdulla, 2021: 255).

Tat: *iték* “etik” (Ganiyev vd., 1998: 46).

Krg: *ötük* “çizme” (Arıkoğlu vd., 2017: 540). Gülensoy’da bu lehçedeki şekil “öytük” olarak verilmiştir (2007: I, 246).

Bşk: *itek* “etik” (Zeynullina, 1996: 140).

Nog: *etik* “çizme, ayakkabı” (Kara, 2023:42).

Kklp: *etik* “çizme” (Baskakov vd., 1967: 903).

Kum: *etik* “etik” (Bammatov vd., 1997: 1361).

Alt: *ödük* “ayakkabı, çizme” (Baskakov vd., 1999: 142).

Hak. *ödik* “çizme, ayakkabı”; *mahay* “1. deri ayakkabı. 2. terlik”; *maspah* (II.) “1. ayakkabı. 2. terlik”; *maymah* (I.) “ayakkabı, çizme” (Arıkoğlu, 2005: 130, 132, 133, 153).

Tuv. *idik* “ayakkabı” (Tenişev vd., 1968: 201). Gülensoy’da bu lehçedeki şekil “i:tik” olarak gösterilmektedir (2007: I, 246).

Şor. *ödük* “çizme” (Nikolaevna vd., 1995: 71).

2.1.4.2. Mäsi

Mäsi ince deriden dikilen, hafif boğazlı bir ayakkabı.

mäsi (Far.): Mest. Yumuşak deriden yapılan, ökçesiz ve hafif boğazlı bir ayakkabı. Mest genellikle evde giyilir, dışarıda ise kebis veya çizmenin içinde kullanılır. Hem erkekler hem kadınlar mest giyebilir.

kesteli mäsi (< keste+li + mäsi): Kahverengi yumuşak deriden yapılmış, içi kumaş astarla kaplanmış kadın ayakkabısı.

şettik/şetik mäsi: Siyah deriden ve kalın tabanlı malzemeden yapılmış ayakkabı. Şetik mest hem erkek hem kadınlar için özel olarak dikilen türleri de vardır (Ömirbekova, 2015: 147, 148).

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

TT: *mest* (Ar.) “üzerine mesh edilebilen, kısa konçlu, hafif ve yumuşak bir ayakkabı türü.”⁴⁴

Az. *mest* (2) “yumuşak deriden yapılan evde veya dışarıda lastik ayakkabıyla giyilen hafif, kısa konçlu ayakkabı, çedik” (Altaylı, 1994: I.71; II - 812, 859).

Krg: *maası* “kısa konçlu ayakkabı türü, mest” (Arıkoğlu vd., 2017: 1550).

2.1.4.3. Mıyık

Mıyık, işlenmiş deriden yapılmış ayakkabı.

mıyık (Tr.): Koyunun işlenmiş derisinden, yünü iç kısmında kalacak şekilde yapılan bir erkek ayakkabısı. Şiddetli soğuk havalarda hayvan sürüsünü güden çobanlar, avcılar, yardımcıları ve yolcular çizmenin dışına giyer (Alimbai vd., 2009: 287).

⁴⁴ <https://sozluk.gov.tr>.

2.1.4.4. Şarıq

Şarıq, deriden yapılan ayakkabı.

şarıq (Tr. <çar-ık < sar-ık Tr.) Çarık. Deri ve kalın malzemeden yapılan, diken veya otların ayağa batmasını önlemek için kullanılan ayakkabı türü. Genelde çobanlar veya açık alanda çalışanlar tarafından giyilir (Ömirbekova, 2015: 154).

Köktürk ve Uygur dönemlerinde rastlanmayan sözcük Karahanlı dönemi eseri DLT’de de yoktur, onun yerine aynı anlamda *başaq* “çarık” (DLT, 2005: 176) sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak eski Türkçe söz varlığını içeren Clauson sözlüğünde “çaruk” şeklinde ve “ayakkabı” anlamında kullanılmaktadır (1972: 428).

Çağatay Türkçesinde “çaruk” şekli “tabanı deri ve üstü kordondan yapılmış bir sandalet” anlamıyla verilmektedir (Clauson 1972: 428). Ünlü de sözcüğü *çaruḡ* “çarık, ayakkabı” (Ünlü, 2013:550) şeklinde vermektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk lehçelerinde kullanım sıklığı az olan sözcük Kırgız, Nogay ve Karaçay Balkar lehçelerinde görülmektedir.

Krg. *çarık* (II) “çarık, işlenmemiş sığır derisinden yapılan ayakkabı” (Arıkoğlu vd, 2017: 824).

Nog. *şarık* (< çarık. OT ve Eski Kıp. çaruk < *çar-uk)) “Tek parça deriden dikilmiş ayakkabı”; *mes* “çizme” (Kara, 2023: 118, 85).

KBlk. *çuruq* “çarık, ayakkabı” (Suyunçev vd., 1965: 560).

2.1.4.5. Şulğaw

Şulğaw, çizme veya ayakkabı içine giyilen bir tür sarma bezidir. Soğuk havalarda ayağı sıcak tutmak ve ayakkabının içinde rahatlık sağlamak için kullanılır.

şulğaw (Tr. < şulğa-w<çolga-v): Çizme ile mestin içine, ayağı saran ipek ya da yün kumaştan yapılmış dörtgen parça (Ömirbekova, 2015:154).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürk ve Uygur dönemlerinde rastlanmayan sözcük Karahanlı dönemi eseri DLT’de *çolqūy* “çolqūy etük “topuğu parçalanmış çizme”; *yışım* “tozluk: soğukta bacaklara giyilen bir şey” (dolak) (2005: 239, 694) sözcükleriyle kullanılmaktadır. DTS. ‘de de bu sözcük yerine *jışım* “bacakları saran” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 263) sözcüğünün kullanıldığı görülür.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde sözcüğün daha geniş alanda kullanıldığını görmekteyiz. Tat., Krg., Bşk., Nog., Kklp., Kum., KBlk., yazı dillerinde şulğav sözüne rastlayabiliriz:

Tat. *çolgav* (< çolga-v) “dolak” (Ganiyev vd., 1998: 122).

Krg. *çulgoo* (< çulga-v > çulgov > çulgoo) “körüklü çizme gibi ayakkabıları giyerken ayağa sarılan bez” (Arıkoğlu vd., 2017: 744).

Bşk. *sılğaw* (< sılga-v) “dolak” (Ahmerov vd., 1964: 611).

Nog. *oraviş* (< ora-v+ış(ı)); *şılğav* (< şılga-v) “dolak” (Baskakov vd., 1956: 453).

Kklp. *şılğav* (< şılga-v) “dolak” (Baskakov vd., 1967:735).

Kum. *çılğav* (< çılga-v) “çorabın yerine ayağı saran bez” (Bammatov vd., 1997: 1089).

KBlk. *çulğav* (çulga-v) “dolak” (Suyunçev vd., 1965: 455).

Çuv. *çālha* (çwlha) “çorap (tek)” (Bayram, 2007: 433).

Sözcük TT.’de dola-<tolğa- şeklinde izah edilmekte, Eski Türkçe dönemindeki “tolğa-” fiilinden geldiği gösterilmektedir (Gülensoy 2007: I, 296). Dolak sözcüğü Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü) ve TDK Sözlüğü’nde *dolak (III)* “Ayağa, sıcak tutması için sarılan yün kumaş” şeklindedir⁴⁵.

Azerbaycan Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde *şulğav* sözcüğünün karşılığı olarak “dolak” sözünün kullanıldığı görülmektedir: Az. *dolağ* (< dola-ğ) “1. Bacağı sarmak için yünden vs.’den dokunan sargı veya kumaş parçası. 2. Bacağa sarmaya yarayan şey” (Altaylı, 1994: I, 301). Tkm. *dolak* (< dola-k) “dolak, ayak sargısı” (Ölmez vd., 1995: 169).

2.1.4.6. Ayak Giyimi ile İlgili Başka Kelimeler:

baypak (uyıq): Saptama etiğın içine giyilen beyaz keçeden yapılmış çorabın bir çeşidi (Ömirbekova, 2015: 153). Türlerinden de bahsetmek mümkündür:

kiyiz baypaq (<Tr. kiyiz + Far. pay + baq (<bağ)): Etiğın içinen giyilen, keçeden yapılan çorap.

şörkeli baypaq (< Tr. şörke+li pay + baq (<bağ)): Dışı öküz derisinden dikilen ayak giyimi, içine çorap giyilen ayak giyimi.

Bu giyim için farklı sözcükler de kullanılmaktadır:

böytik (Moğ.): Nöbetçiler tarafından giyilen, deriden dikilen ayak giyimi.

⁴⁵ <https://sozluk.gov.tr>. e.t 13.02.2025.

böki(?): İşlemden geçirilen kalın deve derisinden yapılan kebiş gibi ayak giyimi.

şerkey (Tr.): Evde giyilen ayak giyimi (Ömirbekova, 2015:154).

pima (Far.): Yünden yapılmış ayakkabı (Quralulu, 1997:82).

şāñgi (Tr.): Avlanırken giyilen bir çizme türü (Ömirbekova, 2015:154).

2.1.5. Süs ve Süslenme

Kazak erkekleri, sosyal statülerini ve kültürel kimliklerini göstermek amacıyla çeşitli süs eşyaları ve aksesuarlar kullanmıştır. Bunlar genellikle metal, deri ve taşlarla süslenmiştir. Bu süs eşyaları, Kazak kültüründe prestij ve sosyal statünün göstergesi olmuştur, günümüzde ise geleneksel kıyafetlerle birlikte hâlâ kullanılmaktadır.

2.1.5.1. Belbav

Resim 22. Beldik
Kaynak: QEKUMADJ, 2011: I, 476.

Belbav, Kazak erkeklerinin giydiği süslü bir kuşaktır. Genellikle deri veya kumaştan yapılır ve altın, gümüş işlemelerle süslenir. Geleneksel kıyafetleri tamamlayan önemli bir aksesuardır.

belbav(*Belbev/Uçkur*) (Tr. < bel + bav < bel bağ+ı): 1. Üst giyimi dışından bağlamak için yapılmış uzunluğu 2-3 metre olan kumaş, kemer. 2. Deriden, kayıştan yapılmış uçkur (Quralulu, 1997: 73).

Eski Türkçede belbav sözcüğü yerine '*kur*' sözcüğü kullanılmıştır. Sözcük, '*bağlamak, kuşaklamak*' anlamına gelen '*kur-la-mak*' fiilinden ortaya çıkmış, daha sonra bundan '*kurşak*' kelimesi türetilmiştir (Gerçek, 2012: 53). Türk dilinin etimoloji sözlüğünde '*kurşa*' kelimesinin kuşatmak, kucaklamak anlamını taşıdığını görüyoruz. (Levitskaya vd, 2000: 150). Kazak dilinde '*qorşa*' kelimesi de aynı anlamı taşımaktadır.

belbev (Tr. <bel + bew (<bağ(+ı)): Giyim dışından beli bağlamak için yapılan uzunca kumaş, askısı olan bir çeşit nesne.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürkçe döneminde karşımıza çıkmayan sözcük, Uygur döneminde *baglık* “kuşak” (Wilkens, 2021: 137) şeklinde görülmektedir.

E.Uyg., DTS., Kıp.T., Çağ.T., CC., TT.’de “*belbav*” sözlüğü ve karşılığı olarak “bel bağı” ya da “kuşak” sözcüğü; ET., E.Uyg., DTS., Kar.T., ESTY.’de yine “*belbav*” sözcüğünün karşılığı olarak “kur” sözcüğü kullanılmaktadır. Bu bağlamda eski Uygur Türkçesinde *kur* “kemer, toka” (Wilkens, 2021: 424) kullanımıyla da karşılaşılmaktadır. Aynı şekilde ESTY.’de de *qur* “belbağı” (Êtimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov, 2000: VI, 150) sözcüğü vardır. Tarihî Türk Yazı Dilleri içinde sadece DTS.’de “*belbav*” sözcüğünün karşılığı olarak “kayış” sözcüğü kullanılmaktadır: *qadîş* “kemer” (DTS, 1969: 404).

DTS.’de *belbay* “kemer, kuşak” (DTS, 1969: 93) sözcüğünün kullanıldığı da görülmektedir.

Kıpçak Türkçesinde de sözcüğün farklı şekilleriyle ve farklı kullanımlarıyla karşılaşıyoruz: *bağ* “kuşak”; *beligab* “kuşak, kemer”; *kor* (3) “bel bağı, kuşak, kemer”; *kuşak* “kuşak”; *kur* “kuşak, kemer, bel bağı” (Toparlı vd, 2003: 21, 27, 154, 161,163). Codex Cumanicus’ta sözcük şu şekillerde gösterilmektedir: *bag* “bağ, kuşak”; *bél bagı* “belbağı, kuşak, kemer”; *kur* “kemer, kuşak” (CC, 2015: CC I: 430, 437; 517).

Çağatay Türkçesinde sözcük *bilbāg* “kuşak, kemer”; *fūta* (<Ar.) “peştamal, kuşak, bel bağı”; *kañ* (2) “kuşak, bel bağı”; *ķavşak* (1) “kuşak, kemer”; *ķavuş* “kuşak, kemer”; *kemer* (<Far.) “kuşak, kemer”; *ķolan* (2) “kuşak, kemer”; *ķorın* “kuşak, kemer, bel bağı”; *ķur* “kuşak, bağ, bel bağı”; *ķurşak* “kuşak, kemer, belbağı”; *tektıl* “kemer, bend, kuşak”; *tüşkün* (3) “kuşak, kemer” (Ünlü, 2013:143, 374, 574, 596, 597, 609, 644, 648, 670, 672, 1104, 1175) anlamlarıyla ve farklı ses değişiklikleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Bu sözcük yerine DLT.’de *qur* “kuşak, kemer” (DLT, 2005: 450), DTS.’de *qur* “kemer, kuşak” (DTS, 1969: 466), Karahanlı Türkçesinde *ķur* (3) “kusak, kemer”; *suf* (2) “yün ipliklerden elle örülen kuşak” (Ünlü, 2012: 495, 702) sözcüğünün kullanıldığı da görülmektedir. Ayrıca iki kelimededen oluşan bir kullanımı da görürüz. Clauson ve CC.’ta “*belbav*” sözcüğünün karşılığı olarak “ıçkır” sözcüğü de kullanılmaktadır: Clauson’da *ıçkur* iç ve kur “belt”; *kur* “kuşak, kemer” Çağ. kur: *Har.* kur: *Kıp.T.* ku:şak, kur: *Osm.* kur, kur kuşak (Clauson, 1972: 23, 642). CC.’ta *ıçkır* “kemer, uçkur” (CC II: 715).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde “*belbav*” sözcüğünün karşılığı olarak “*belbağı*”, “*kemer, kuşak*” sözcüğü kullanılmaktadır.

T.T. *belbağı* (< bel bağ+ı): “kuşak, kemer”. An.ağl.: belbağı, belbağ, belcek, bėllik, beltik; kur(hlk.) “kuşak”; kuşak “bele sarılan uzun ve enli kumaş” < kur “kuşak” +şa- “kuşanmak” + -k (Gülensoy, 2007: I, 127, 569, 579).

Az. *belbağı* “kemer, kuşak”; *gurşag* “kuşak, kemer”; *kamar* “kuşak, kemer”; *togga* “kuşak, kemer” (Hüseynov, 1941: 43, 89, 166, 295).

Tkm. *bilbag* “kuşak, kemer, kayış kemer”; *bilguşak* “kemer, kuşak”; *guşak* “kuşak, kemer” *kemer* “kemer, kuşak” (Ölmez vd., 1995: 67, 68, 313, 401).

Gag. *kemer* “kemer”; *kuşak* “kuşak” (Baskakov vd., 1991:143,157).

Özb. *belbog* “kuşak, kemer”; *kamar* “kemer, kuşak”; *qayish* “kemer” (Abdurahimov, 2019: 35, 99, 178).

Y.Uyg. *kemer, belbagh* “kemer, kuşak” (Abdulla, 2021: 941).

Tat. *bilbau, kuşak* “kuşak” (Ganiyev vd., 1998: 222).

Bşk. *kuşak, belbau* “kuşak” (Zeynullina, 1996: 76).

Nog. *belbav* “kuşak, kemer”; *kayıs* “kemer” (Baskakov vd., 1956: 461, 540).

Kklp. *belbeğ* “kemer”; *kamar* “kuşak” (Baskakov vd., 1967: 751, 384).

Kum. *belbav* “kemer” (Bammatov vd., 1997: 1332).

KBlk. *belibau* “kemer” (Süyünçev vd., 1965: 466).

Kırgız Türkçesinde “*belbav*” sözcüğünün karşılığı olarak “*beldik*” sözcüğü kullanılmaktadır. Aslında Kazakistan’ın bazı yerlerinde “*belbav*” sözcüğü yerine *beldik* sözcüğünün kullanıldığını da söyleyebiliriz: Krg: *beldik* “1. Kuşak, çakmak taşı ve bıçak ile birlikte kuşanılan kuşak. 2. Deri veya kalın kumaştan yapılp, genelde yaşlıların beline taktıkları kuşak, kemer”; *ıçkır* “1. Kuşak, bağ, uçkur. 2. Bir tür kuşak, kemer” (Arıkoğlu vd, 2017: 308, 934).

Kuzeydoğu Türk yazı dillerinde ise “*belbav*” sözcüğünün karşılığı olarak “kur” sözcüğü kullanılmaktadır.

Alt. *kur, kurdañ* “kemer, kuşak” (Baskakov vd., 1999: 125).

Tuv. *kur (I)* “kuşak, kemer” (Tenişev vd., 1968: 265).

Yak. *kur* “kemer” (Vasiliev, 1995: 151).

Şor. *kur* “kayış, kuşak, kemer” (Nikolaevna vd., 1995: 58).

Hak. *haas (II.)* “1. Kayış, kemer”; *hur (I)* “Kemer” (Arıkoğlu, 2005: 57, 88).

Çuvaş Türkçesinde ise çok farklı bir sözcüğe rastlıyoruz, “*belbav*” sözcüğünün karşılığı olarak “*pişşşsi*” sözcüğünün kullanıldığını görüyoruz: *pişşşsi* “kayış, kuşak” (Bayram, 2007: 229).

Belbav, bele takılan deri, kumaş veya deriden yapılmış süslü bir giysi tamamlayıcıdır. Kemerlerin (uçkurların) birden çok çeşidi vardır: beren kemerleri, bota (deve derisi) kemeri, zer (altın işlemeli süslü) kemer, altın kemer, kemer belbavları (uçkurları), datkalık kemerler, dement kemerleri, şok kemerleri, sarala kemerleri vb.

1. *aq belbav*: Saygı duyulan bir kişinin ölümünden sonra, ölen kişi yedi yılını tamamlayana kadar erkeklerin taktığı kuşaktır (QEKUMADJ, 2011: I, 468).

2. *beren belbav*: Pahalı kadife kumaştan yapılan bir kuşaktır (Ömirbekova, 2015: 133).

3. *bota belbav*: En kaliteli, pahalı kemer türüdür. Gümüş kaplama tokalar bir botanın (deve yavrusunun) gözlerine benzediğinden '*bota kemer*' adı verilmiştir (Ömirbekova, 2015: 134).

4. *datkalık belbav*⁴⁶: Devlet memuru, soylu ya da seçkin yüksek dereceli kişilerin mevkilerini belirtmek için taktıkları kemer (QEKUMADJ, 2011: II, 611).

5. *deñment belbav*: Şapan'ın dış kısmına takılan kemerdur (QEKUMADJ, 2011: I, 632).

6. *qaptırma belbav*: Tokalı kemer, her iki ucundan toka ile birbirine bağlanan kemerdur (Ömirbekova, 2015: 133).

7. *könte belbav*: Deri kemer, deriden yapılmış sade, basit bir düz kemerdur. (QEKUMADJ, 2012: III, 200).

8. *kise beldik*: Çeşitli silahları, gereç ve diğer gerekli eşyaları taşımak için kullanılan bir erkek kemeri (QEKUMADJ, 2012: III, 328). 19. yüzyılda Ş. Valihanov eserinde '*kemer*' kelimesinin çanta anlamına geldiğini yazmıştır. Farsçadan Türkçeye geçen '*kise*' sözcüğü Türk yazı dillerinde ve lehçelerinde 13. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Türk halklarının çoğunun dilinde *kise* kelimesi '*kemerin cebi*', '*çanta*', '*giysi cebi*' anlamlarında kullanılmaktadır (QEKUMADJ, 2012: III, 329).

2.1.5.2. Kemer

Resim 23. Kemer beldik
Kaynak: QEKUMADJ, 2011: I, 478.

⁴⁶ *datka* (Far. dadxah) - devlet yöneten soylu, töre. detaylı bilgi için bk. *Qazak Dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin açıklamalı sözlüğü*.

Kemer, Kazak erkeklerinin bellerine taktıkları, süslü ve işlevsel bir aksesuardır. Deriden yapılan bu kemerler, bıçak, kese ve küçük eşyalar taşımak için kullanılmıştır. Soylular ve savaşçılar genellikle değerli taşlarla süslenmiş kemerler takardı.

Bahaeddin Ögel'e göre en eski Türkçede kemere yalnızca kur denirdi. Eski Anadolu metinlerinde de, eski 'süslü ve altın kakamlı hükûmdar kuşağı' için, kur kuşak denişine çok rastlanırdı.⁴⁷ *Kemer*⁴⁸ *belbev* (Far. + Tr.): 1. Üzerinde altın, gümüş ve kakmalı şekiller bulunan düz, lüks, değerli deri kemerdur (QEKUMADJ, 2012: III, 57). 2. Kızlar ve kadınlar tarafından takılan bir kemerdur (Ömirbekova, 2015: 134).

2.2 Kadın Giyim Kuşam Adları

Kazak kadınlarının giyim kuşamı, tarih boyunca incelik, saygınlık ve kimliğin bir simgesi olmuştur. Geleneksel kadın giysileri, kullanılan dokumanın niteliğine, süslemelerin inceliğine ve bezemelerine göre ayrılır. Kadın giysileri yalnızca örtünmek için değil, aynı zamanda toplum içindeki yerlerini göstermek için de kullanılmıştır. Kullanılan dokumanın türü, üzerindeki bezemeler ve süslemeler, giysiyi giyen kişinin yaşını, toplumdaki yerini ve varlık düzeyini gösterirdi. Kadın giysileri içinde en çok öne çıkanlar; baş giysisi, dış giysi, üste giyilen giysiler, ayak giysileri ve süs eşyalarıdır.

Kadın giysi ve kuşamında en çok ilgi çeken öğelerden biri baş giysileridir. Kazak toplumunda baş giysisine büyük önem verilmiş, her yaştan kadının başını örttüğü görülmüştür. Kadınların taktığı başlıklar, yaşlarına ve toplumsal yerlerine göre ayrılır. Evli kadınlar ile genç kızlar için ayrı baş giysileri bulunur. Kadınların baş giysileri, yalnızca süs için değil, aynı zamanda kutsal bir anlam taşıyan önemli bir öğedir. Kadınların giysi ve kuşamı, sıcak ve soğuk havalara göre değişirdi. Kış aylarında kalın dokumalardan yapılmış giysiler giyilirken, yazın daha ince ve hafif dokumalardan yapılan giysiler yaygındı. Günlük yaşamda sade ve kullanışlı giysiler öne çıkarken, özel günlerde ipek, kadife gibi değerli dokumalardan yapılmış süslü giysiler giyilirdi.

⁴⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985. s 73.

⁴⁸ kemer (Far.Kâmar) "belbey, beldik", "tepe, yamaç", "oluk, su dolu delik, vadi". Kazak Türklerinin geleneksel şiirlerinde bu üç anlam da yaygın olarak kullanılmaktadır. Modern Kazakçada ise "su kanalı veya göl kanallarının kenarı" anlamında değişken olarak da karşımıza çıkmaktadır, detaylı bilgi için bk. *Qazaq dilinin alıntı sözder sözdüğü*.

2.2.1. Baş Giyimi

Kadınların baş giysileri, yaşlarına, evli olup olmadıklarına ve toplum içindeki yerlerine göre değişirdi. Genç kızlar hafif ve bezemeli başlıklar takarken, evli kadınlar daha kapalı ve gösterişli baş giysileri kullanırdı.

Kadınların baş giysileri arasında '*börük*', '*jawlıq*', '*qasaba*', '*qarqara*', '*oramal*', '*şasqap*', '*şäli*', '*sävkele*', '*şılavış*' ve '*taqiya*' gibi türler bulunurdu. Bunlar dokumanın türüne, üzerindeki bezemelere ve biçimlerine göre ayrılırdı. Baş giysileri yalnızca bir süs aracı değil, aynı zamanda kültürel bir anlam taşıyan değerli bir öge olarak görülmüştür. Bu bölümde baş giysilerini ayrıntılı olarak ele alacağız.

2.2.1.1. Börük⁴⁹

Resim 24. Börük
Kaynak: QEKUMADJ, 2011: I, 539.

Kuzu veya diğer hayvan derilerinden yapılan, özellikle soğuk havalarda kullanılan bir başlıktır. Kızların börkünün dışı pelüş, kadife gibi daha kalın, pahalı kumaşlardan kaplanıp dikilir.

2.2.1.2. Jawlıq

Resim 25. Jawlıq
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: II, 251

⁴⁹ Erkek giyimi bölümünde ayrıntılı olarak verildiği ve farklı anlam ve kullanımları olmadığı için burada tekrar verilmemiştir.

Kızlar gelin olduktan sonra *aq jawlıq* giyerler ve bu hafif bir başörtüsüdür.

jawlıq (Tr. <jaw+lıq < yağ+lık): Hacmi büyük, beyaz kumaşlı, kadının başını örten baş giyiminin özel bir türüdür. Jawlıq, kiymeşeksiz de Kiymeşek'in üstüne de giyilir

Geleneksel çevrede jawlıq; güneşin sıcaklığından, soğuktan ve yelden korunmak için örtü durumunda kullanıldığından büyük hacimli olarak dikilir (QEKUMADJ, 2012: II, 251).

Kızlar gelin olduktan sonra *aq jawlıq* giyerler ve bu hafif bir başörtüsüdür.

jawlıq (Tr. <jaw+lıq < yağ+lık): Hacmi büyük, beyaz kumaşlı, kadının başını örten baş giyiminin özel bir türüdür. Jawlıq, kiymeşeksiz de Kiymeşek'in üstüne de giyilir. Geleneksel çevrede jawlıq; güneşin sıcaklığından, soğuktan ve yelden korunmak için örtü durumunda kullanıldığından büyük hacimli olarak dikilir (QEKUMADJ, 2012: II, 251).

jawlıq (Tr. <jaw+lıq): Beyaz patiska ya da beyaz ipekten dikilip, önü eli uç kısmına kadar kapatan, eteği ökçeye kadar, tepesi yuvarlak olarak kesilen kadınların başına giydikleri giyim.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinde, sadece Kıp.T., Çağ.T.'de “*yağlık*” sözcüğüne rastlanmaktadır.

Kıpçak Türkçesinde sözcük genellikle “*yağlık, yavlık*” şeklinde ve “mendil, yağlık” anlamlarıyla görülmektedir (Toparlı vd., 2007: 306,315).

Çağatay Türkçesi döneminde de sözcüğün “*yağlık*” şeklinde ve “başörtüsü, yaşmak” anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 1220).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinin çoğunda “*yağlık*” sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir:

TT. *yağlık(hlk.)* “büyük mendil, çevre” <yağ+lık (Gülensoy, 2007: II, 1030). yaylık → yağlık. *Yağlık* “Sırma işlemeli, büyük mendil; çevre.”⁵⁰

Az. *yaylıg (II)* “üç veya dört köşeli başörtüsü, mendil” (Hüseynov, 1941: II, 1235).

Tkm. *yaglık* “eşarf, yağlık” (Ölmez vd., 1995: 669).

Y.Uyg. *yaghliq* “yağlık” (Abdulla vd., 2021:125).

Tat. *baş yaylıgı* “yağlık” (Ganiyev vd., 1998: 58).

Bşk. *yaylık* “yağlık” (Ahmerov vd., 1964: 562).

⁵⁰ <https://sozluk.gov.tr>.

Nog. *bas yavlıg* “yağlık” (Baskakov, 1956: 424).

Kklp. *jaylık* “yağlık” (Baskakov vd., 1967: 672).

Kum. *yaglık* “yağlık” (Bammatov vd., 1997: 991).

KBlk. *yaglık* “yağlık” (Suyunçev vd., 1965: 420).

Kırgız Türkçesinde “*cooluk*⁵¹” sözcüğü *yaglık* sözcüğünden değişmiş şekil olarak kullanılmaktadır: *cooluk* “1. yazma, eşarp, yağlık” (Arıkoğlu vd., 2017: 617).

Altay, Hakas, Tuva Türkçesinde ise “*yaglık*” sözcüğü “arçuul, arçol, arjıl” için kullanılmaktadır:

Alt. *arçuul* “yağlık” (Baskakov vd., 1964: 490).

Hak. *arçol* “yağlık”; *plat* “(1) yağlık, şal, boyun atkısı” (Arıkoğlu, 2005: 16, 171).

Tuv. *arjul* “yağlık” (Tenişev vd., 1968: 68).

Saha, Şor, Çuvaş Türkçesinde ise “*yaglık*” anlamı için farklı sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir.

Yak. *bilaat* “yağlık” (Vasiliev, 1995: 28).

Şor. *plat* “yağlık, yazma, şal” (Nikolaevna vd., 1995: 81).

Çuv. (II) *şuluk, şulāx* “yağlık, başörtüsü”; *tutār/tuttār* “yağlık, başörtüsü, mendil” (Bayram, 2007: 310, 366).

2.2.1.3. Qasaba

En kaliteli, zarif kumaşlardan dikilen, altın ve gümüş ya da altın ve gümüş simlerle süslenen gözü kamaştıran, kızların giydiği baş giysisidir.

qasaba (Ar.): Birkaç kuş tüyü dikip, alın tarafına değerli taş, altın ve gümüş ile mineleyip, sağ şakak tarafına 5-6 kadar dökülen boncuk ve gümüş çan bağlayıp, uzun sarkıtlı yapılan kız takkesinin bir türü (Şoybekov, 1991: 49).

Etnograf Özbekali Janibekov, Eski Türk (Kıpçak) başlığının temel özelliğini bünyesinde barındıran ‘*qasaba*’ adının için ‘altın işlemeli’ anlamını taşıdığını söyler. Ayrıca, ‘*qasaba*’nın çoğunlukla töre ve sultan kızlarının giydiği baş giyimi olduğu düşüncesinde bulunduğunu ifade eder (Hinayat vd., 2007:118).

qasaba (Ar. *kasab*): altın ip. *Qasaba* (Ar. *qasaba*): başörtüsü, eşarp (Mamyrbekova, 2017: 300).

⁵¹ yağ+lık > cawlık > cowluk > cooluk.

qasaba: Çok sayıda tüy takılan, alın tarafı mücevher taşlarıyla, altın, gümüş taşlarla süslenen, sağ tarafından 5-6 sıra dökülen boncuk, gümüş zillerle bağlanan ve uzunca sarkıtılan kız takkesinin bir türü.

Kazakça, Türkmençe ve Özbekçe gibi daha birkaç halkta ‘*qasaba*’ terimi mevcuttur. *Qasabalı kelinšek*, *qasabalı qalındık* terimlerinin gelin gidecek kızın veya gelinin giydiği baş giysisiyle ilgili olduğu kesindir. Özbek halkında ise “*qasaba*” nikah gecesinde nikahlanan kızın başına giydirilir.

2.2.1.4. Qarqara

Sosyal statü bildiren bir baş giyimidir. Tepesinde bir demet kuş tüyü konulmuş güzel bir kadın başlığıdır.

Resim 26. Qarqara
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 475.

qarqara (Tr.): Kuş tüyü ile süslenen bir kadın baş giyimi türü. Birçok gösterişli kuş tüyünün takıldığı ‘*qarqara*’yı toplumda yüksek yer edinmiş kadınlar ve kızlar giyer. Kuş tüylerinin güzellik verdiği, dilden ve gözden gelen nazar ve kötülüklerden koruduğu söylenir. Verilere göre bu başlığın adı, tüyleri onu süslemek için kullanılan kuşun adı ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. 13–14. yüzyılda Altın Orda’ya gelen gezgin, elçi ve tüccarların yazılarında bu başlık hakkında bilgiler bulunmaktadır. Geleneksel giyimin bu türünün adı Reşid’ed-Din’in eserinde ‘*bughtāq*’, Ata Malik Juvayni’ninkinde *boghtagq* diye belirtilmiştir. İbn Battuta ise ‘*bughtāq*’, Pian del Carpine ve Guillaume de Rubruck gibi Avrupalı yazarlar ise ‘*bokka*’ olarak ifade etmiştir (QEKUMADJ, 2012: III, 475).

Ömirbekova’ya göre ise, qarqara, balıkçıl kuşu ve turnaya benzeyen, uzun boyunlu, endamlı bir kuştur. Qarqara adlı başlık, bu kuş tüyü ile dikilir. Bunun da kız çocuğunu kötülükten ve nazardan koruduğuna dair batıl inançlar vardır (Ömirbekova, 2015: 73).

Bu sözcüğe Türkçenin tarihî ve günümüz sözlüklerinde rastlanmamıştır.

qarqara (Tr.): Tepesi yüksek, saçaklı, tüy takılan, kadınların, kızların süslü baş giyimi.

aq qarqara (Tr.): Kadınların baş giyimi.

Kazak halkının da tüy takma geleneği vardır. Sorguç gibi Kazaklarda *qarqara* 'nın önemi büyüktür. Aslında *qarqara* bir kuşun adıdır.

2.2.1.5. Kiymeşek

Resim 27. Kiymeşek
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 96.

Kiymeşek, Kazak kadınlarının millî baş giyimi.

kiymeşek (Tr. <kiy-me+şek): Ak kumaştan dikilen, göğsü ve sırtı kapatan, ön tarafı açık olan (Kazak) kadın millî baş giyimi (Quralulu, 1997: 78).

Kiymeşek'in, Kazakların oymak ve boylarında farklı farklı türleri vardır. Kiymeşek'in eski türü '*orama kiymeşek*'. Kuzey Kazakistan Kazakları 20. yüzyılın 20'li 30'lu yıllarına kadar bunu giymişlerdir. Dikmeden biçilen kumaş parçasının başa geçirilmesiyle giyilir. Giyildiği zaman Kiymeşek'ten farklı kalmayan baş giyimi. '*Bürmeli kiymeşek*', Sırderya kenarında yaşayan Kazak hanımlarının arasında yaygın olan bürmeli kiymeşek'in ön tarafı kare şeklinde açık olup, aşağı tarafı göğse kadar uzun, tepesi toplanabilir şekildedir, bazen de üstüne börk giyilir (QEKUMADJ, 2012: III, 96).

Eve gelen konuk, askıdaki kiymeşek'e bakarak ailedeki kadının yaşını ve mertebesini anlar. Kiymeşek, başörtüsü yaygınlaşana kadar kadınların günlük hayatta en fazla kullandığı baş giyimidir. Kiymeşek'in giyilmesi, gelinin olgunlaşması, adet gereği geleneğin önünde baş eğmesidir. 'Gelin olup gelişi değil, gelin olup kalışı' anlatır. Ayrıca aileye yeni evlat getirdiği için gelinin ev halkına dâhil edilip kendine layık olan yeri aldığını göstermesi açısından da giyilir (Kaidauylkyzy, 2012: 7).

kiymeşek (Tr. <kiy-me+şek): Göğsü ve sırtı kapatan, ön tarafı oyuk, ak kumaştan dikilen kadın millî baş giyimi.

kiymeşek-jawlıq (Tr. <kiy-me+şek jaw+lıq): Kadınların kiymeşek ve yağlık tarzındaki baş giyimi.

kiymeşek-şarşı (Tr. <kiy-me+şek şar+şı): Kadınların kare şeklinde kiymeşek ve jawlıq (başörtüsü) gibi baş giyimi.

kiymeşek-şılavış (< Tr. kiy-me+şek Tr.? şıla-wış): Kadınların kiymeşek ve başörtüsü gibi baş giyimi.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Kklp. *kiymeşek* “kadınların baş giyimi” (Abdinazimov vd., 2023: IV, 150).

Çağdaş Türk yazı dillerinde de kiymeşek sözcüğü tespit edilememiştir. Kırgız Türkçesinde aynı özelliklerdeki baş giyimine ‘*eleçek*’ denilmektedir: *eleçek* “kırgız kadınlarının millî başlık türü” (Arıkoğlu vd., 2017: 857).

2.2.1.6. Oramal

Oramal, genç kadınların başına taktığı (aq oramal) başörtü.

oramal (Far. <rumal): Çeşitli kumaşlardan farklı biçimde yapılan, kadınların başına örttükleri başörtüsü (Quralulu, 1997: 82). Farsçada rumal, 1. Bir şeyi silmek için kullanılan bez. 2. Başa örtülen başörtüsü anlamı verilmektedir (Mamyrbekova, 2017: 445).

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dilleri içerisinde Kuzeybatı ve Güneydoğu lehçelerinde “*oramal*” sözcüğü kullanılmaktadır:

Özb. *ro'mol* “başörtü” (Abdurahimov, 2019: 539).

Y.Uyg. *romal* “başörtü” (Abdulla vd., 2021:125).

Krg. *oromol* I. *hlk.* “başörtüsü” (Arıkoğlu vd., 2017: 1644).

Nog. *oramal* “başörtü” (Baskakov, 1956: 424).

Kklp. *oramal* “başörtü” (Baskakov vd., 1967: 672).

2.2.1.7. Şaşqap

Şaşqap işlevsel olarak toza, polene ve güneş ışığına karşı koruma sağlayan başlık.

şaşqap (Tr.) (<şaş qap < şaş kab+1 < saç kab+1): Saçı, saç örgüsünü zararlı gün ışığından ve tozdan korumak amacıyla takılan süslü başlık. Şaşqap, saçın kalınlığına ve uzunluğuna göre farklı şekillerde dikilmektedir. Şaşqap kadife, peluş, çuha gibi

kumaşlardan da dikilir. Genelde Şaşqap'ı yetişkin kızlar ve gelinler takar (QEKUMADJ, 2014: V, 682).

Resim 28. Şaşqap
Kaynak: QEKUMADJ, 2014: V, 682.

şaşqap (Tr. <şaş kap+(1)): Şaşı, saç örgüsünü tozdan, güneşten korumak için dikilen millî süslü bir eşya.

Şaşqap sözcüğünün Kuzeybatı Türk lehçelerine ait bir sözcük olduğu görülmektedir.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinden bir ikisinde kullanılan bu sözcüğün, saç aksesuarına ad olarak kullandığını görmekteyiz.

Tat. *çaçkap* “Bir saç örgüsünün içine toplandığı bir tür saç kabı, madeni paralar, nakışlar veya mücevherlerle süslenir” (Suslova, 2018: 135).

Baş. *säskap* (аркалык) “şaşkap” (Shitova, 1995: 123).

2.2.1.8. Şäli

Şäli, sıcak tutan başörtüsü.

şäli (Far.): 1. Hanımların başlarını örttükleri, sıcak tutan büyük başörtüsü (Quralulu, 1997: 85). 2. Şäli Farsça şäl, sözcüğü, yünden dokunan büyük başörtüsü (Mamyrbekova, 2017: 634).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sadece Çağatay Türkçesinde rastlanan bu sözcük, sözlükte *şäl* (<F) “şal” (Ünlü, 2013: 1025) şeklinde gösterilmektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sözcüğün günümüz Türk lehçelerinde daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

TT. *şal* “1. Genellikle Hindistan’da dokunan, özel motifleri olan değerli bir yün kumaş; 2. İsim. Kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı.”⁵²

Az. *şal* (I) “1. yünden dokunan, bele bağlanan, boyna dolanan, başa sarılan veya omuza atılan ince ve kıymetli kumaş. 2. ince, yumuşak yün kumaş” (Altaylı, 1994: II, 1075).

Tkm. *şal* “şal” (Ölmez vd., 1995: 598).

Özb. *shol* “şal” (Abdurahimov, 2019: 202).

Y.Uyg. *shal* “şal” (Abdulla vd., 2021: 222).

Tat. *şal* “şal” (Ganiyev vd., 1998: 321).

Krg. *şalı* (II) “büyük örtü, şal” (Arıkoğlu vd., 2017: 1865).

Bşk. *şal* “şal” (Ahmerov vd., 1964: 948).

Kklp. *ülken oraypek* “şal” (Baskakov vd., 1967: 1099).

Kum. *ullu yavluk* “şal” (Bammatov vd., 1997: 1683).

Hak. *şal* “şal” (Baskakov vd., 1953: 217).

Çuv. *şal’/şal’ tutri* “şal” (Bayram, 2007: 449).

Moğ. *şal* “şal” (Sarnai vd., 2008: 311).

2.2.1.9. Sävkele

Resim 29. Sävkele

Kaynak: QEKUMADJ, 2011: V, 198, 199.

Kızların evlendiklerinde giydiği süslü baş giyimi.

Sävkele (?): 1. Geleneğe göre Kazak kızlarını evlendirirken gelin kızın düğünde giydiği süslerle işlenmiş baş giyimi (Quralulı, 1997: 83). 2. Nişanlı kızın düğünde, genç gelinlerin çocuk doğurana kadar geçen sürede giydiği çok pahalı, süslerle işlemeli baş giyimi. Sävkele'nin uzunluğu 1 buçuk - 2 karış kadar olur (Şoybekov, 1991: 68). 3. Sävkele eski tarihlerden beri gelen geleneksel baş giyimidir. Genç gelinler bu baş giyimini evlendikten sonra dört beş yıl kadar giyerler. Evlendikten bir yıldan sonra

⁵² <https://sozluk.gov.tr>

sävkelenin yerine başlarına ‘*Jelek*’ adlı başlık giyerler. Sävkele; ak keçeden biçilip, dışı kızıl çuha ve ipek kumaşla kaplanmış bir başlıktır. Nişanlı olan kızın evden çıkarken giydiği baş giyimini önceden hazırlarlar. Sävkele’yi hazırlamak için kuyumcular ve nakış ustaları bir yıldan daha uzun bir süre çalışırlar. Önceden altın, gümüş ve pahalı taşlarla süslenen sävkele 100 bin at değerindedir (Ömirbekova, 2015: 89).

Bu başlık ile ilgili Kiyeli Kiymeşek adlı eserde ‘Sävkele sözü sav/sävle, kele/bas sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur’ derken, diğer araştırmacılar da *sävlim* (erişkin olmak) sözcüğünün kız çocuğunun gelinlik çağına geldiğini ifade ettiğini söylemektedir.⁵³

Ahmet Ercilasun’un sözlüğünde sävkele’nin diğer Türk halklarındaki karşılığını şu şekilde vermiştir: Türkiye Türkçesi: *duvak*, Azerbaycan Türkçesi: *duvag*, Başkurt Türkçesi: *börkänsik*, Kırgız Türkçesi: *çümböt*, *şökülö*, Özbek Türkçesi: *yâpinçik*, Tatar Türkçesi: *börkänçik*, *tastar*, Türkmen Türkçesi: *nkâp*, Uygur Türkçesi: *çimpädä*.⁵⁴

Eski Türkçe ve tarihî Türk lehçeleri sözlüklerinde bu sözcüğe rastlanmamıştır.

sävkele (Tr?): Geleneğe göre Kazak kızlarını evlendirirken gelin kızın düğünde giydiği, tepesi şanlı, süslerle işlenmiş baş giyimidir. Birkaç türünden bahsetmek de mümkündür:

maqpal sävkele (Ar.? maqpal + Tr? sävkele): Peluş kumaştan dikilen kızların pahalı baş giyimi.

ükili sävkele (Tr. <üki+li + Tr.? säwkele): Tepesi baykuşun tüyleri ile süslenen baş giyimi.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Kuzeybatı Türk lehçelerinden birkaçında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Krg. *şökülö* “genç kızların başlarına giydikleri süslü başlık” (Arıkoğlu vd., 2017: 1892). Bşk. *sikälek* “sarkan kısmı olan bir başlık türü” (evli kadınların çok eski baş giyimi). Ama Başkir Dilleri Diyalektolojik Sözlüğü adlı eserde bu sözcüğe rastlanmıştır.⁵⁵ Bu sözcük, Başkurt Türkçesi Sözlüğünde bulunmamaktadır.

Nog. *sävkele* “düğün baş giyim”⁵⁶

⁵³ detaylı bilgi için bk. “*Kieli Kimeşek*” (Kiyeli Kiymeşek).

⁵⁴ Ercilasun A, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s. 193.

⁵⁵ detaylı bilgi için bk. *Dialectological dictionary of the Bashkir languages* (Başkir Dilleri Diyalektolojik Sözlüğü).

⁵⁶ Kukaeva A.S. “Leksiko-tematik Sınıflandırma: Nogay Dilinde Kıyafet İsimleri”, *Gerçek Türkologji: Türki halklarının dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü*, 2014, s. 59-61.

Kklp. *savkele* “kıymetli taşlarla bezenmiş kadın başlığı” (Abdinazimov vd., 2023: VI, 237).

2.2.1.10. Şılawış

Kiymeşek’in dışından bağlanan, büyük başörtüsü.

şılawış ~ *şulawış* (Tr. <şıla/şula-wış<şula-gıç): Kiymeşek’in dışına sarılarak kullanılan kadın baş giyiminin bir türü. Kazak yöresinde şılawış’ın saçaklı, alçak, yayvan yaparak, ak kumaştan kare biçiminde dikilen ya da kat kat sarılıp bağlanarak hazırlanan çengelli iğne ile de tutturulan ve ayrıca giyilip çıkarılan türleri de vardır (QEKUMADJ, 2014: V, 735).

Tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde kullanımına rastlanmamıştır.

2.2.1.11. Taqiya

Hafif, yuvarlak ve küçük bir başlık olup, genellikle ibadet veya günlük kullanım için tercih edilir.

Kazak ortamında kız çocuklarının taqiyası, dikilen kumaşı ile biçimine göre *tikşe* (dikşe) *qatiypa* (çizgili, ince ipek kumaş) ya da *şaşaq* (sivri) *tepe* olarak ayrılır. Kadın taqiyası çoğunlukla kırmızı, mor, yeşil gibi açık renkli kumaşlardan, bazen de düz renkli şuga, kadife, zengin renkli kumaşlardan kat kat dikilir. Geleneksel bir ortamda, kızların kıyafetleri her zaman çeşitli desenlerle süslendiği gibi, taqiya da mümkün olduğunca süslenir. Böylece kızların taqiyaları ipek ya da ipliklerle yapılan işlemelerle azami ölçüde süslenir, üzerlerine boncuklar ve çeşitli değerli taşlar takılır. Küçük bir kız, çocukların taqiyalarına göz değmesine karşı tüyler takardı (QEKUMADJ, 2014: V, 331).

2.2.2. Dış Kıyafet ve Kürkler

Kadınların dış giysileri, hem hava durumuna hem de toplum içindeki yerlerine göre belirlenirdi. Soğuk havalarda sıcak tutan hayvan derisinden yapılmış kürkler giyilirken, sıcak havalarda ince dokumalardan yapılan giysiler kullanılırdı.

Dış giysiler arasında “*şapan*” (kadife ya da ince dokumadan yapılan geleneksel dış giysi), “*işik*” (kışlık kalın dış giysi), “*ton*” (hayvan derisinden yapılan kürk manto) gibi türler yer alır. Bu giysiler yalnızca soğuktan korunmak için değil, aynı zamanda incelik ve toplumdaki konumu göstermek için de giyilirdi. Bu bölümde dış giysilere ayrıntılı olarak değineceğiz.

2.2.2.1. Beşpent⁵⁷

Resim 30. Beşpent
Kaynak: Wikipedia (2025, Şubat 19).

Beşpent, hafif ve genellikle kısa bir üst giysi türüdür.

Beşpent, bir dış giysi olarak kullanılır ve kol kısmı süslü ve bezemelidir. Özellikle kadınlar ve kızlar için Beşpent'in yakası, kolu ve iki bölgesi ya işlemeli ya da nakışlıdır (QEKUMADJ, 2011: I, 498).

2.2.2.2. Kamzol

Resim 31. Kamzol
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 10.

Yeni, yakası olmayan, elbisenin veya gömleğin dışından giyilen dış giysidir.

kamzol (Rus.): 1. Yakası ile kolu oyuk, etek boyu diz altında, kızların giydiği bir dış giyimi. Kesim ve dikimin özelliklerine bağlı olarak, *jibek kamzol* (ipek yelek), *maqpal kamzol* (kadife yelek), *qazaqı kamzol* (Kazaklara has yelek), *kınay bel kamzol* (bel kısmı oturtulan yelek), *tirsek kamzol* (truvakar kollu yelek) olarak farklı şekillerde adlandırılır. Yerel özelliklere bağlı olarak, halk arasında *käjekey* (kolsuz, beli oturan, önü düğmeli yelek), *kökirekşe* (kalın yelek), *kewdeşe* (kalın yelek), *kürme* (önü düğmeli yelek), *kürdek* (dış giyimin içine sıcak tutması için giyilen kalın yelek), *qarkespe* (kalın, sıcak tutan yelek) gibi adlarla anılmaktadır (QEKUMADJ, 2012: III, 10). 2. Elbise veya gömleğin üstüne giyilen kolsuz veya kısa kollu beşpent (Alimbai vd., 2009: 313).

⁵⁷ Erkek giyimi bölümünde de ayrıntılı bir şekilde işlendiği için burada ayrıntıları tekrar verilmemiştir.

kamzol (Rus.): İki tarafı nakışlanmış, zincir, gümüş tokalarla astarlanan, çoğunlukla kolsuz dikilen elbisenin üstüne giyilen kadınların hafif millî dış giyimi, bir tür ceket.

18-19. asırda Orta Asya’da yaygın olan etnik giyim. Kamzol sadece Kazaklarda değil, başka Türk halklarında da yaygındır. Avrupa halkları arasında da oldukça yaygındır (Ömirbekova, 2015: 103). Niyazova’nın (2010) fikrine göre V. V. Radlov Rusça’dan alıntı bir kelime olduğunu düşünür. Tatar dilinden diğer Volga bölgesi dillerine geçmiş olabileceği yönünde fikir bildirmektedir⁵⁸.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sözcüğe daha çok kuzey grubu Türk lehçelerinin söz varlığında rastlanmaktadır. Tat. *kamzul* “gömlek üstüne giyilen yensiz ve yakasız üst giyimi, yelek” (Ganiyev vd, 1997: 133).

Krg. *kemsel* “içine astar dikilen ve dize kadar uzanan dış giysi” (Arıkoğlu vd., 2017: 1669).

Bşk. *kamzul* “kamzol” (Ahmerov vd., 1964: 288).

Alt. *kamzal* “işlemeli yelek” (Baskakov vd., 1999:95).

Yak. *homyhol* “kamzol” (Gotovtseva, 2016).

Çuv. *kamsul* “kamzol” (Andreev vd., 1985: 135).

Moğ. *hantaaz* “yelek” (Sarnai vd., 2008: 566).

2.2.2.3. Kâzekey

Resim 32. Kâzekey
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 16.

⁵⁸ G. N. Niyazova. *About peculiarities of traditional costumes of the Siberian Tatars of XIX-XX centuries: linguistic aspect.*

Hafif kamzola benzeyen, astarlı, kadın giysisidir.

käzekey ~ käjekey (?) (<*käje+key): Oymalı yakalı, kamzolden daha kısa ve pahalı kumaşlardan yapılan kolsuz bir kadın giysisidir. Käzekey, ince bir kumaş kullanılarak astar eklenip dikilir. Kolsuz käzekey genellikle yaz aylarında, ilkbahar ve sonbaharın sıcak günlerinde sabah ve akşam serinliğinde elbisenin üzerine giyilir. İki ön kısmı, bel hizasından kapatmak için tokalı bir bağlantıyla tutturulur. Yakası ve eteği nakışlarla süslenir. Käzekey halk dilinde ‘käjekey’ olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2012: III, 16).

käzekey (?): Yeni olmayan, yakası geniş oyulmuş, belden aşağıya düşen kadifeden dikilen kadın giyimi.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Az. *jilét* “ceketin altına giyilen kısa, kolsuz ve yakasız giyim eşyası, yelek”, kürdü (is. esk.) “boynuna, yakasına, eteğine, omuzlarına kürk vs. dikilen kolsuz üstlük, yelek” (Altaylı, 1994: II, 734, 804).

Özb. *nimcha* “yelek” (Abdurahimov, 2019: 142).

Y.Uyg. *jilikte* “yelek” (Abdulla vd., 2021: 1474).

Tat. *kazaki, jilet* “yelek” (Ganiyev vd., 1998: 378).

Krg. *celek* II. hlk. “yelek”; *çermiy* “yelek, kolsuz, kısa giysi”; *çıptama* “yelek, kolsuz kalın veya ince kısa giysi”; *jilet* “cepken, yelek” (Arıkoğlu vd., 2017: 546,702, 718, 1004).

Bşk. *yeñsiz keyem, jilet* “yelek” (Ahmerov vd., 1964: 47, 200).

Kklp. *jeñsiz köylek* “yelek” (Baskakov vd., 1967: 45).

KBlk. *jengsiz kelek, jilet, jengiiz gabpay* “yelek” (Suyunçev vd., 1965: 38, 164).

2.2.2.4. Küpi

Küpi, kalın kumaştan yapılan ve vücudu sıcak tutan bir kaftan türüdür. Göçebe toplumlarda kış aylarında tercih edilen bir giysisidir.

Küpi’nin dikimi kolay olduğundan, sadece kış aylarında değil, ilkbahar ve sonbahar aylarında da giyilmeye uygundur ve hem kalın hem de ince tipleri dikilir. Zengin ve fakir tüm sosyal gruplarda yaygındır ve hem çocuklar hem de kadınlar tarafından giyilir. Sadece kumaşın kalitesi önemlidir. Kadının küpisi çoğunlukla kumaştan yapılır, yakası işlemelidir, kolları kunduz desenlidir ve işlemlerle süslenmiştir (QEKUMADJ, 2012: III, 296).

2.2.2.5. Şapan

Resim 33. Şapan
Kaynak: QEKUMADJ, 2014: V, 664.

Şapan, genellikle pamuk veya yün karışımı kumaştan yapılan, hafif ve rahat bir dış giysidir. Hem günlük hayatta hem de resmi törenlerde kullanılmıştır. Kızların ve gelinlerin şapanları sadece basit sağlam kumaşlardan değil, aynı zamanda değerli olduğu düşünülen renkli masatlardan⁵⁹ da dikilirdi. Çoğunlukla yakası, kolu, ön tarafı ve etek ucu işlemelidir. Ayrıca, şapanın ön yüzünde mücevherler bulunur.

2.2.2.6. Ton⁶⁰

Ton, Türk dünyasında en yaygın kullanılan geleneksel kaftanlardan biridir. Kadınlar için yapılan ton değerli kürklerle süslenir. Erkeklerin tonlarının ön tarafında düğmesiz bir belbev bulunur, kadınların tonlarının üzerine ise bir düğme dikilir.

2.2.3. Üste Giyilen Kıyafetler

Kazak kadınlarının üste giydiği giysiler, günlük ve özel günler için farklı biçimlerde olurdu. Günlük giysiler sade ve rahat olurken, bayramlarda ve düğünlerde ipek ve kadife gibi değerli dokumalardan yapılan, bezemeli işlemeli giysiler öne çıkardı. En yaygın üste giyilen giysilerden biri 'köylek' (elbise) olup, bol kesimli ve işlemeli olurdu. Kadınlar için 'kewdeşe' adı verilen, bedeni saran ve sıcak tutan bir giysi de yaygın olarak kullanılmıştır. Bu bölümde üste giyilen giysilere ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

2.2.3.1. Kewdeşe / Köwdeşe

Kewdeşe, Kazak kızları ve kadınlarının giydiği geleneksel bir gömlek türüdür. Genellikle geniş yakalı ve bol kesimlidir. Yün veya ketenden yapılır, bazen işlemlerle süslenir.

⁵⁹ Masat/masatı: Yumuşak, tüylü ve pahalı bir kumaş türüdür.

⁶⁰ Erkek giyimi bölümünde de ayrıntılı bir şekilde işlendiği için burada ayrıntıları tekrar verilmemiştir.

Resim 34. Kewdeşe/köwdeşe
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 89.

kewdeşe ~ köwdeşe (Tr. <kewde + şe): Gövdeye giyilmek üzere tasarlanmış, astarlı ve sıcak tutan bir giysidir. Kewdeşenin eteği kısadır, yaka ve kolu bulunmaz. Kewdeşe, genellikle gömlek üzerine ve dış giysinin altına giyilir. Hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılabilir. Halk arasında kewdeşe, ‘*kewdelik*’ veya ‘*kökirekşe*’ olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2012: III, 89).

kewdeşe (Tr. <kewde+şe): 1. Gövde üzerine giymek için yapılan, sıcak tutan giyim. 2. Kadının gövde üzerine giydiği ince giyim.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde de bu sözcük karşımıza çıkmamıştır. Bu anlamda farklı sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir:

Az. *fufayka* “1. Kollu veya kolsuz, sıcak tutan gömlek. 2. Kalın kumaştan yapılmış kolsuz kaba giyim eşyası, kolsuz yelek” (Altaylı, 1994: I, 433).

Bşk. *kukraksa* (hlk.) (2). Ensiz kısa giyim (Dilmokhanmetov vd., 2002: 162).

2.2.3.2. Köylek

Resim 35. Köylek
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 164.

Kadınların giydiği hafif bir elbise türüdür.

köylek (Tr. < *köñ+lek): Kumaştan dikilen ince, hafif giyimin adı, elbise. Köylek eteğindeki süslemeler kadının derecesi ve yaşına bağlı olarak yapılır. Halk arasında köyleğin *bürmeli* (büzgülü, fileri), *türmeli* (katlı), *tik etek* (düz etek), *qosetek* (etekleri iki katlı ve büzgülü etek), *qatırma qaptarlı üş etek* (üç kat halinde dikilen etek), *köp qatparlı* (kat kat etek) gibi çeşitli adları vardır. Etekleri işli olan ‘bürmeli qosetek köylek’ genç kızlar tarafından giyilirken, üç dört katlı işlenmiş ‘kaptırma köylek’ler ise yeni gelinler tarafından giyilir (QEKUMADJ, 2012: III, 164).

köylek (Tr. < köglek < kögülek < köñül+ek): Vücuda uygun olarak dikilen, ince giyim.

Gülensoy, sözcüğün kökeni ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: ET. ve OT. köñlek (DLT) < *kö:ñ’lek. Sözcüğün kökenini “ET. *kö:ñ ‘deri, ham deri; işlenmiş deri + lek” şeklinde açıklamaktadır. Türk lehçelerinde görülen farklı şekiller bu sözcükten ses değişimleri yoluyla ortaya çıkmıştır: könglek > köglek > köylek/köyleg/köylök > köynek/köynig/köynök (>kö:nök)/göynek > küynek; könglek > köñlek > gömlek/gölmek; könglek > köñlek > küñnek; yer değiştirmeye külmek/kölmek, metatezle küldek, gibi (2007: I, 380).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Eski Türkçenin Köktürk ve Uygur alanlarında karşımıza çıkmayan sözcüğün Karahanlı Türkçesindeki tanıklarından biri Clauson sözlüğüdür. Burada sözcüğün “köñlek” olarak kullanıldığı ve “giysi” anlamı taşıdığı belirtilmektedir (2007: I, 732). Eski Türkçenin sözlüğü olan Drevnetyurskiy Slovar’da sözcük “*ton*” şeklinde geçmekte ve “elbise, giyim” anlamı verilmektedir (DTS, 1969: 574). Alan sözlüklerinden hareketle Karahanlı Türkçesi dönemindeki eserlerde iç *ton* “elbise, gömlek”; *ke/ädgü* “giysi, giyecek, elbise”; *libas* (<A.) “elbise”; *ton* “elbise, giyim, giyecek şey” (Ünlü, 2012: 310, 339, 527, 817) sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Harezm Türkçesinde de “köñlek” sözcüğü “giysi” anlamında kullanılmaktadır (1972: 732).

Kıpçak Türkçesinde Clauson sözcüğü uzun ünlülü olarak gösterir: “kö:nle:k”. Sözcüğün “köñlek” ve “kömlek” biçimlerini de verir. Anlamları “giysi” demektir (1972: 732). Diğer eserlerde sözcük genellikle “*don, geyik, im, libās, oprak*” şeklinde ve “elbise, don” anlamlarıyla görülmektedir (Toparlı vd., 2007: 64, 86, 110, 172, 205). CC’de de sözcük “*oprak, ton, kéyit*” şeklinde geçmiş ve “giysi, elbise, giyecek” anlamı verilmiştir (CC I, 533, 579. II. 738).

Çağatay Türkçesi döneminde sözcüğün “köñlek” şeklinde kullanıldığını Clauson sözlüğünde görürüz (1972: 732). Ayrıca diğer sözlüklerde de sözcüğün “*cāme, esbāb, kisvet, libās, ton*” şeklinde ve “elbise” anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 187, 345, 639, 699, 1146).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

TT. *geysi* (hbk.) “elbise, çamaşır vb. giyilecek şeyler” < gey -(*ked-)+-esi (Gülensoy, 2007: I, 364). *Giysi* “Her türlü giyim eşyası; giyecek, giyim, giyit, don (I), çul, üst, elbise, kılık kıyafet, kıyafet, esvap, libas, ruba, urba.”⁶¹

Tkm. *köynäk* “gömlek, elbise” (Ölmez vd., 1995: 426).

Özb. *ko'ylak* “gömlek, elbise” (Abdurahimov, 2019: 115).

Y.Uyg. *kiyim* “elbise” (Abdulla, 2021: 358).

Tat. *kiyém* “giyim, elbise” (Ganiyev vd., 1997: 148).

Krg. *köynök* “vücudun üst kısmına giyilen kollu veya kolsuz, yakalı veya yakasız giysi. Kadınların giydiği elbise” (Arıkoğlu vd., 2017: 1359).

Bşk. *kuldek* “elbise” (Zeynullina, 1996: 35).

Kklp. *kiyim, köylek* “elbise” (Baskakov vd., 1967: 672).

KBlk. *kiyim* “giyim”, *çepken* (kadın) “elbise” (Suyunçev vd., 1965: 420).

Hak. *kip-azah* “elbise”, *kip (I)* “elbise”, *kögenek* “elbise, gömlek” (Arıkoğlu, 2005: 24,110,118).

Yak. *tañnar tañas, köstüüm, bılaaççıya* “elbise” (Vasiliev, 1995: 79).

Şor. *künek* “kadın elbisesi, giysi”, *ton-azak* “elbise, giysi, giyecek, üstbaş” (Nikolaevna vd, 1995: 59, 116).

Azerbaycan Türkçesinde elbisenin karşılığı olarak “*don*” sözcüğü kullanılmıştır. Az. *don* 1. Kadınların ve erkeklerin üstten giydikleri uzun etekli, beli büzgülü veya büzgüsüz elbise (Altaylı, 1994: I, 305).

Nogay Türkçesinde elbisenin karşılığı olarak “*şıba*” sözcüğü kullanılmaktadır: *şıba* “elbise” (Baskakov vd., 1956: 424).

2.2.3.3. Beldemşe

Bele bağlanan, kadın eteği.

beldemşe (Tr. <bel+de-m+şe): 1. Kadın kıyafeti. 19. yüzyılın sonuna kadar kadınlar elbisenin üstüne etek şeklinde giysi giyerlerdi. Bu etek tipi çok nadir

⁶¹ <https://sozluk.gov.tr>.

kullanılmıştır. Eteğin ön kısımları birbiriyle temas halindedir ve geniş kısımları belin altındadır. Kadife, renkli ipekten yapılmış etek, çeşitli süslemelerle süslenmiş, üzerine kenarlık, nakış veya yapıştırılmış kunduz derisi ile çevrelenmiştir, kemer düğmelerle sabitlenmiştir. Etek, elbisenin tüm eteği büyük olacak şekilde dikilir. 2. Ev işleriyle uğraşan kadınların önüne bağlanan bir önlük. Bazı yerlerde buna kalın beyaz veya kahverengi kumaştan, bazen renkli kumaştan dikilen ‘*alşalgys*’ da denir. İnek sağarken, yemek pişirirken ya da temizlik yaparken kullanılır (Quralulu, 1997: 73). 3. Bayram ve törenlerde elbisenin üzerine giyilen süslü kadın kıyafetleri (Ömirbekova, 2015: 100).

Uzmanlar, ‘*beldemşe*’yi şu şekilde açıklıyorlar: ‘*bel*’ bel anlamında, ‘*dem*’ dinlenme anlamında, ‘*emşe / emşi*’ ise şifacı, beli dinlendiren ve iyileştiren şey anlamındadır (Shaygozova, 2023: 164). Kırgızların belden giyilen giyimlerden biri, ‘*beldemçi*’ geniş yere kadar uzanan etek. Kaynakta verilen bilgiye göre bu tür etekler evli kadınlar tarafından giyilmektedir (Abramzon, 1990: 137).

beldemşe (Tr. <bel+de-m+şe): Düğünde elbise üstüne giyilen kadın giyiminin şık bir türü.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

ET., Clau., DTS., Kar.T., Kıp.T., Çağ.T., ESTY.’de ‘*beldemşe*’ sözcüğü kullanılmamakta, karşılığı olarak ‘*etek*’ sözcüğü kullanılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Köktürk ve Uygur Türkçeleri eserlerinde sözcüğe rastlanmamıştır. Köktürk, Uygur, Karahanlı dönemini içeren Clauuson Sözlüğünde *etek* “etek” (Clauuson, 1972: 50) anlamıyla yer almaktadır. DTS.’de *etäk* “etek” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 187) şeklindedir. ESTY.’de sözcük *etek* “1. Yere kadar giyim. 2. Önlük. 3. Elbise” (E. V. Sevortyan, 1974: I, 313) olarak kaydedilmiştir.

Karahanlı dönemindeki DLT’de *etek* “etek” (DLT, 2005: 270) sözcüğü görülmektedir. Ünlü de eserinde aynı şekilde vermektedir: *etek* “etek” (2012: 253).

Kıp. *itek*, *yetek* “etek” (Toparlı vd., 2007: 117, 319).

Çağatay Türkçesinde sözcük hem bu şekilde kullanılmakta hem de Farça başka bir sözcükle bu nesneyi karşılamaktadır: *dāmen* (<F.); *éteg*; *iteg* “etek” (Ünlü, 2013: 272, 350, 547).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk yazı dillerinde de tarihî Türk yazı dillerinde olduğu gibi bir durum söz konusudur. Güneybatı, Güneydoğu, Kuzeydoğu Türk yazı dillerinde ve Kuzeybatı

Türk yazı dillerinin bazılarında “*beldemşe*” sözcüğü kullanılmamakta, “etek” ya da Rusça “*yubka*” sözcüğü kullanılmaktadır.

TT. *etek* “etek, alt kısım, elbise eteği” = ET., OT. *etek* (DLT) <et ‘vücut’ + (e)k ‘vücudun alt kısmı’ (Gülensoy, 2007: I, 346).

Az. *etek* “1. Elbisenin belden aşağıya doğru sarkan kısmı. 2. Dağın, yamacın ve genelde yüksek yerlerin aşağı tarafları”; *yubka* “etek” (Altaylı, 1994: I, 397; II, 1260).

Tkm. *etek* “1. Etek. 2. Kenar”; *yubka* “etek” (Ölmez vd., 1995: 207, 709).

Gag. *etek* “1. Etek” (Baskakov vd., 1991: 93).

Özb. *yubka* “etek” (Abdurahimov, 2019: 696).

Y.Uyg. *yopka* “1. Yopka. 2. Dağ eteği” (Abdulla, 2021: 377).

Tat. *itek* “Etek”; *yubka* “Etek” (Ganiyev vd., 1997: 115, 434).

Bşk. *itek* “etek” (Zeynullina, 1996: 36).

Kklp. *yubka* “etek” (Baskakov vd., 1967: 1120).

Kum. *yubka* “etek” (Bammatov vd., 1997: 1718).

Alt. *jikpe* “etek” (Baskakov vd., 1964: 859).

Hak. *yubka* “etek” (Arıkoğlu, 2005: 260).

Tuv. *yubka* “etek” (Tenişev vd., 1968: 623).

Şor. *çypke* “etek” (Urtegeşev, 2020: 15).

Çuv. *yubka* “etek” (Bayram, 2007: 475).

Karaçay - Balkar Türkçesinde “*yubka*” yanında “*töben jan*” sözcüğü de etek karşılığında kullanılmaktadır: *töben jan*, *yubka* “etek” (Suyunçev vd., 1965: 728).

Kuzeybatı Türk yazı dillerinden Kazak, Kırgız ve Nogay yazı dillerinde ‘*beldemşe*, *beldemçe*, *beldemçi*’ ve ‘*beldeme*’ sözcükleri kullanılmaktadır.

Krg. *beldemçe* ~ *beldemçi* “belden yırtmaçlı olan kadın giysisi, kadın fıstanı”; *yubka* (Arıkoğlu vd, 2017:308, 2183).

Nog. *beldeme* “etek” (Baskakov vd., 1956: 722).

Nogay yazı dilindeki “*beldeme*” sözcüğünü şu şekilde açıklayabileceğimizi düşünmekteyiz: İsim kökü “bel” sözcüğüne ‘l’ ve ‘d’ seslerinin benzeşmesi ile ‘+le>+de’ isimden fiil yapma ekinin ve ardından ‘+me’ fiilden isim yapma ekinin getirildiğini söyleyebiliriz. Kazak ve Kırgız Türkçesi için de ‘bel+de-me+şe>bel+de-m+şe’ şeklinde bir gelişme olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.4. Ayak Giyimi

Kadınların ayakkabıları, mevsime ve toplum içindeki yerine göre değişirdi. Yazın hafif, rahat ve bezemeli ayakkabılar giyilirken, kışın soğuğa dayanıklı deriden yapılmış ayakkabılar tercih edilirdi.

Kadın ayakkabıları arasında “*mäsi*” (ince deriden yapılan hafif ayakkabı), “*kebis*” (mäsi üzerine giyilen kalın ayakkabı), “*etiğ*” (bileğe kadar uzanan, bezemeli deri çizme) ve “*şökay*” (yazın giyilen hafif ayakkabı) gibi türler bulunurdu. Bu bölümde ayak giysilerini ayrıntılı olarak ele alacağız.

2.2.4.1. Etik

Resim 36. Etik

Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 16.

Etik, Kazak erkekleri gibi kadınlarının da giydiği geleneksel deri çizmelerdir. Genellikle diz boyunda olur ve sert hava koşullarına karşı koruma sağlar.

etik: Çizme. Deriden dikilen konçlu, ökçeli ayak giyimi türü (QEKUMADJ, 2012: II, 116). Kazaklarda etik'in (çizme) çeşitli türlerinden bahsetmek de mümkündür.

etik (Tr.): Deri ya da lastik gibi malzemelerden dikilen konçlu ayak giyimi. Kazak Türklerinde ‘etik’e/’ayakkabı’ya çok önem verilmektedir ve birçok çeşidi bulunmaktadır:

saptama etik (Tr. <*sapta-ma etik*): Kazakların erkekler tarafından giyilen, geniş konçlu, dizi kapatan, içine kırmızı astar konulup, pahalı deriden çift köseleyle dikilen kışlık ayak giyimi türü.

bestaqa etik (<*bes* (beş) + *taqa* + *etik*): Orta uzunlukta konçlu, alçak topuklu ve düz tabanlı kadın ayakkabısıdır. Ayakkabının tabanı ile burun kısmı arasında katmanlı bir ‘ultan’ (altlık, kösele) dikilir. Topuk kısmı, üst üste dizilmiş ‘tasultan’ (deri veya kösele gibi dayanıklı malzeme) katmanlarından oluşur ve sağlam çivilerle sabitlenir. Çizmenin

kayışı ile üst kısmı iki sıra köksavır⁶² derisi kullanılarak ince şerit şeklinde süslemelerle dikilir (QEKUMADJ, 2011: 486).

baypak etik (< *baypaq* + *etik*): “keçe çorap, keçe mest”. 1. Yünden keçe basılarak yapılan bir ayakkabı türü, “keçe ayakkabı” (Quralulu, 1997: 72) 2. Yumuşak yünden dokunarak ya da keçeden basılarak yapılan, çizmenin içine giyilen ve sıcak tutan bir iç ayak giyimi. ‘Saptama etik’ (uzun konçlu çizme, bot) içine giyilen beyaz keçeden yapılmış ‘baypak’ özellikle kışın soğuk ve fırtınalı günlerinde uzun yola çıkarken tercih edilirdi (QEKUMADJ, 2011: 357).

mıkşıma etik (< *mıkşı-ma?* + *etik*): Topuğunun alt kısmı kalın, yere basan kısmı dar, burun kısmı yukarı doğru kıvrık olan, konç ve topuk kısmı köksavır deri⁶³ ile kaplanmış, burun kısmına sertleştirici eklenmiş ve zarif bir şekilde dikilmiş yüksek topuklu uzun konçlu çizme. Bu ayakkabı, ‘mıkşıma köksavır etik’ olarak da adlandırılır (Ömirbekova, 2015:148).

qısıq taban etik (< *qıs-ıq* + *taban* + *etik*): Kıvrık tabanlı çizme. Koyu kırmızı renkli deriden dikilmiş, erkekler için yapılan bir ayakkabı veya çizme türü (Alimbai vd, 2009: 274).

saptama etik (< *sapta-ma* + *etik*): Kara deriden dikilmiş, düz tabanlı erkek çizmesidir. Konç kısmı uzundur ve genellikle keçe ‘baypak’ (çorap) ile birlikte, pantolon paçaları içine sokularak giyilir (Ömirbekova, 2015:152).

şoñqayma etik (< *şoñqay-ma* + *etik*): 1. Topuğu yüksek ve tabanı eğimli olan bir çizme türü. Çizmenin boğazı dizin altına kadar uzanır ve iki yandan yırtmaçlı olarak dikilir. Bu nedenle ‘yırtmaç boğazlı’ olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2014: V, 715). 2. Ucu sivri, tabanı eğimli deri çizme; yüksek topuklu, dizden yukarı çıkmayan bir tür uzun çizme. Çizmenin boğazı dizden yukarı çıkmaz, ucu sivridir ve boğaz kısmı iki yandan yırtmaçlı şekilde dikilir (Ömirbekova, 2015: 154).

jibek etik (< *jibek (ipek)* + *etik*): Nakışlarla süslenmiş, kadınlara ait zarif bir çizme türüdür. Çizmenin boğazı ve bilek kısmı pembe-mor renkli kadife kumaştan yapılmış olup astarı keten kumaştandır (Alimbai vd., 2009: 278).

oyuvlu etik (< *oy-uv+lu* + *etik*): İşlemeli çizme. Kara deriden yapılmış, düz boğazlı ve tabanı kıvrımlı kadın çizmesi (Alimbai vd., 2009: 278).

äyel etigi (< *äyel* + *etig+i*): Kırmızı deriden yapılan, beyaz tabanla astar kaplanmış, kadınlara ait kıvrımlı tabanlı bir çizme (Alimbai vd., 2009: 282).

⁶² Köksavır deri: At ve keçi derisinin karışımından yapılan deri.

⁶³ Köksavır deri: At ve keçi derisinin karışımından yapılan deri.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sözcük, tarihî Türk yazı dillerinde kullanılmaktadır. Köktürk ve Uygur dönemlerinde örneğine rastlanmamıştır.

DTS’da *etik* ~ *etük* “deriden yapılmış yumuşak ayakkabı” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 187, 188). Clauson’da da “etük (edük)” şeklinde ve “bot” anlamıyla verilmiştir (1972: 50). ESTY’de *ä:dik/a (ädik)* “ayakkabı, çizme” (E. V. Sevortyan, 1974: I, 319).

Karahanlı Türkçesi döneminde ise sözcük Clauson’da “etük” şeklinde ve “çizme” anlamıyla (1972: 50), DLT’de “*etük, uguq*” şeklinde ve “çizme” anlamıyla verilmiştir (DLT, 2005: 272, 617). Suat Ünlü’nün Karahanlı Türkçesi Sözlüğünde “*etik, etük, na’l (<Ar.), na’leyn (<Ar.), oğuk*” sözcükleri “pabuç, mest, edik, ayakkabı, çizme” olarak anlam verilerek kullanılmıştır (Ünlü, 2012: 254, 256, 554, 568). Gülensoy da Uygur Türkçesi için etik~etük sözcüğünü verir ve sözcüğün ilk ünlüsünü Resenen ve Talat Tekin’i kaynak alarak uzun olarak gösterir “*etük” (2007: I, 246).

Kıpçak Türkçesi döneminde sözcüğün “etik” ve “etük” şekillerinin olduğu gösterilip anlamı “çizme” (Clauson, 1972: 50) olarak verilirken, Toparlı, vd.’nin Kıpçak sözlüğünde sözcük genellikle “*üdük*” şeklinde ve “mesh, ayakkabı” anlamlarıyla görülmektedir (2007: 297).

Çağatay Türkçesi döneminde sözcüğün “ötük” şekli Clauson Sözlüğünde “çizme” anlamıyla (1972: 50) verilmekte, diğer sözlüklerde sözcüğün “*itük*” şeklinde ve “çizme, ayakkabı” anlamlarıyla kullanıldığı da görülmektedir (Ünlü, 2013: 231).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinin sözlüklerinde de “*etik*” sözcüğüne ve fonetik değişikliğe uğramış şekillerine rastlanması yanında “*ayakkabı, ayaggabı, etik, lapçın, mest, başmak, keviş, ceke, papuç, mahay, maymah, sappıkı, atā*” gibi farklı sözcüklerin kullanıldığı da dikkat çekmektedir. Clauson, günümüz Türk lehçelerinden sadece ikisindeki şekilleri şöyle vermektedir: edik (Osm., Tkm.), edük (Tkm., Osm.).

TT. *etik* “pabuç, mest”, *çizme* “uzun konçlu ayakkabı” (Gülensoy, 2007: I, 342, 246).

Tkm. *edik* “pabuç, mest, çizme” (Gülensoy, 2007: I, 246).

Y.Uyg: *ötük* “çizme” (Abdulla, 2021: 255).

Tat: *iték* “etik” (Ganiyev vd., 1998: 46).

Krg: *ötük* “çizme” (Arıkoğlu vd., 2017: 540). Gülensoy’da bu lehçedeki şekil “öytük” olarak verilmiştir (2007: I, 246).

Bşk: *itek* “etik” (Zeynullina, 1996: 140).

Nog: *etik* “çizme, ayakkabı” (Kara, 2023:42).

Kklp: *etik* “çizme” (Baskakov vd., 1967: 903).

Kum: *etik* “etik” (Bammatov vd., 1997: 1361).

Alt: *ödük* “ayakkabı, çizme” (Baskakov vd., 1999: 142).

Hak. *ödük* “çizme, ayakkabı”; *mahay* “1. deri ayakkabı. 2. terlik”; *maspah* (II.) “1. ayakkabı. 2. terlik”; *maymah* (I.) “ayakkabı, çizme” (Arıkoğlu, 2005: 130, 132, 133, 153).

Tuv. *idik* “ayakkabı” (Tenişev vd., 1968: 201). Gülensoy’da bu lehçedeki şekil “i:tik” olarak gösterilmektedir (2007: I, 246).

Şor. *ödük* “çizme” (Nikolaevna vd., 1995: 71).

2.2.4.2. Başmaq

Evde giyilen ayakkabı türü.

başmaq (Tr.<baş-maq): Ev içinde giyilen, topuksuz hafif ayakkabı (Quralulu, 1997: 73). Kumuklar arasında da kullanılan ayakkabının bir türü. “*Başmaq ~ basmaq*” kelimesi, Türkçe kökenli *basmak* fiilinden türemiştir (Gadzhieva, 116: 1960).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dilleri metinlerinde sık karşılaşılan bir sözcük olmasına rağmen Köktürk ve Uygur dönemi metinlerinde karşımıza çıkmamıştır. Eski Türkçe dönemi etimolojik sözlüğü Clauson Sözlüğünde *başmak* “ayakkabı, terlik” (Clauson, 1972: 382) şeklinde kullanılırken ESTY.’de *başmaq* “başmak, ayakkabı” (E.V. Sevortyan, 1978: II, 93) olarak verilmektedir.

Karahanlı Türkçesi döneminde ise sözcük DLT’de “*başmaq*” şeklinde ve “pabuç, çarık” anlamıyla verilmiştir (DLT, 2005: 178). Gülensoy bu dönemde sözcüğün DLT’de “başmak” ve “başak” olarak görüldüğünü belirtir (2007: I, 120).

Harezm Türkçesi döneminde de sözcük “*başmak*” şeklinde görülmektedir (Clauson, 1972: 382).

Kıpçak Türkçesinde sözcük genellikle “*başmaq*” şeklinde ve “ayakkabı, çizme” anlamlarıyla görülmektedir (Toparlı vd., 2007: 25). CC’de de sözcük “*başmak*” şeklinde geçmiş ve “ayakkabı” anlamı verilmiştir (CC I, 435).

Çağatay Türkçesi döneminde de sözcüğün “*başmaq*” şeklinde ve “ayakkabı, çepik, kösele” anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 106).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinde de görülen sözcük, her lehçe sözlüğünde karşımıza çıkmamıştır. Lehçe sözlüklerinde sözcüğün başmak, paşmak (Tkm.), paspak (Kzk), puşmak (Çuv.) şekillerinden bahsedilmektedir (Gülensoy, 2007: I, 120).

Az. *başmağ* “üstü kapalı, arka tarafı ve pençesinin yarısı açık olan kadın veya erkek ayakkabısı” (Altaylı, 1994: I,103).

Özb: *boshmoq* “bot” (Abdurahimov, 2019: 341).

Y.Uyg: *başmak* “yumuşak ayak giyimi” (Abdulla, 2021: 125).

Tat: *başmak* “ayakkabı” (Ganiyev vd., 1998: 46).

Kklp: *başmak* “ayakkabı” (Baskakov vd., 1967: 39).

2.2.4.3. Kebis

Resim 37. Kebis
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 34.

Mest kirlenmemesi için giyilen ayakkabı türü.

*kebis*⁶⁴ (Far.):1. Mestin dışına giymek için yapılan, deriden dikilmiş galoş şeklinde olan konçsuz ayakkabı⁶⁵ (Quralulı, 1997: 77) 2. Mestin üzerinde kullanılan, genellikle deriden yapılan ve kalıpla şekillendirilmiş boğazsız ayakkabı (QEKUMADJ, 2012: III, 34).

kebis (Far. <kebiş <keviş (<kafş): Mest dışına giymek için deriden yapılan, galoş tarzında konçsuz ayak giyimi.

keñ avızdı kebis (< keñ avız+dı kebis): Geniş ağızlı ayakkabı. Dışı siyah lake deri, içi kahverengi deriden yapılmış erkek ayakkabısı (Alimbai vd., 2009: 297).

barqıt kebis: Kahverengi yumuşak deriden yapılmış, kırmızı kadife ile kaplanmış, yüksek topuklu kadın ayakkabısı (Alimbai vd., 2009: 300).

qosay kebis: Ucu sivri, kahverengi deriden yapılmış kadın ayakkabısı (Ömirbekova, 2015: 147).

⁶⁴ Kebis (Farsça - كفش deriden yapılmış hafif ayakkabı.

quymalı kebis (< quy-ma+lı kebis): Kahverengi deriden yapılmış, gümüş işlemeli kadın ayakkabısı (Ömirbekova, 2015: 147).

laqabas kebis (< laqa bas kebis): Siyah deriden, dikiş makinesiyle dikilmiş, gümüş süslemeli kadın ayakkabısı (Alimbai vd., 2009: 301).

mıqşiyma kebis (< mıqşiy-ma? kebis): Kabartmalı siyah deriden yapılmış kadın ayakkabısı (Ömirbekova, 2015:147).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlı Türkçesi dönemlerine ait eserlerde bu sözcüğe rastlanmamıştır.

Çağatay Türkçesi döneminde de sözcüğün “*kefş*” şeklinde ve “ayakkabı” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 605).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sadece iki lehçede görülmektedir.

Tat: *käveş* “ayakkabı”; *bot II* “bot” (Ganiyev vd., 1998: 75, 106).

Krg: *kepiç* “deriden yapılmış bir tür galoşa benzer ayakkabı” (Arıkoğlu vd., 2017:1477).

2.2.5. Süs ve Süslenme

Kadınların süslenmesi, güzelliği ve toplum içindeki yerini yansıtan önemli bir gelenektir. Kazak kadınları için takılar, giysilerin tamamlayıcı bir parçasıydı. Gümüş, altın ve değerli taşlarla bezenmiş kemerler, küpeler, bilezikler ve gerdanlıklar yaygın olarak kullanılırdı.

Kadın süsleri arasında ‘*bilezik*’, ‘*sırğa*’ (*küpe*), ‘*monşaq*’ (boncuk gerdanlık), ‘*tumar*’ (nazardan koruyucu muska) ve ‘*altın kemer*’ gibi değerli eşyalar yer alır. Bu süs eşyaları, yalnızca güzel görünmek için değil, aynı zamanda kötülüklerden korunmak için de taşınırdı. Bu bölümde süs ve takıları ayrıntılı olarak ele alacağız.

2.2.5.1. Süs ve Süslenmeler

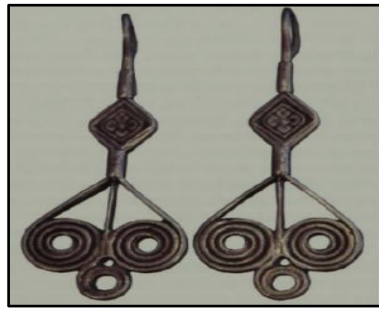
Kazak ulusal mücevherleri sadece mücevher değildir. Kökleri yüzyılların derinliklerinde kaybolmuş olan ulusal kültür ve tarihin önemli bir parçasıdır. Kazak kuyumcuların mücevher sanatının ana yönü kadın mücevherleridir. Bunların popülerliği sadece kadınların mücevher sevgisiyle değil, aynı zamanda ulusal gelenek ve ritüellerle de bağlantılıdır. Bu, ürünlerin malzeme, şekil ve süsleme seçiminde görülebilir hepsi belirli bir anlamsal yük taşır, sadece dekoratif değil, aynı zamanda her şeyden önce sakral, büyü ve koruyucu işlevleri de gerçekleştirir.

Kazak halkı için mücevher sanatının her zaman özel bir anlamı olmuştur. Kazak takıları sadece bir süs eşyası değil, aynı zamanda kız çocuklarını nazardan ve gözden korumak için bebeklikten itibaren takılan bir tür muskaydı. Kazak halkının takı sanatı bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

2.2.5.1.1. Başa Takılan Süslerin Türleri

Bu gruptaki takı ve süslerden bazıları başa ve baş bölgesine takılan süslerden bir kısmı başlığa, bir kısmı saça, bir kısmı da kulağa takılan takılardan oluşmaktadır.

2.2.5.1.1.1. Şekelik

Resim 38. Şekelik
Kaynak: QEKUMADJ, 2014: V, 693.

şekelik (Tr.) (<şeke+lik): Saça ve bazen de başlığa takılan gümüş bir takıdır. Şekelik küpenin bir çeşididir. Genellikle Mangıstav bölgesinde bulunur. Küpeden farkı kulaklara değil, her iki taraftaki şakak saçına veya başlığın yan tarafına takılmasıdır. Bu yüzden ‘*samaysırğa*’ olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2014: V, 693).

Bu takı adı, tarihî Türk lehçelerinde de günümüz Türk lehçelerinin büyük bir kısmında da görülmemiş, sadece Türkmen Türkçesinde aynı sözcüğe rastlanmıştır.

Tkm. *çekelik* (<çeke+lik), *teneçir* ‘şekelik’ (Medzhitova, 1990: 102).

2.2.5.1.1.2. Sırğa

Resim 39. Sırğa
Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhon Kastejev of the Republic of Kazakhstan.

Kulağa takılan bir takıdır. Az da olsa tarihi Türk lehçelerinde, çoğunlukla da günümüz Türk lehçelerinde görülmektedir.

sırğa (Tr.)(< ısır-ğa): Kadınların süs unsuru olarak kulaklarına taktıkları çeşitli değerli metallere ve değerli taşlardan yapılmış bir nesne, takı (Quralulu, 1997: 57).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinde *sırğa* terimi çok az karşımıza çıkmaktadır. Sözcük Köktürk ve Uygur döneminde görülmemektedir. Eski Türkçenin tamamını içine alan bir sözlükte görülür: ESTY. *sırğa* “küpe” (Levitskaya, 2003: VII, 445). Ayrıca Çağatay Türkçesinde de *asırğa* “küpe” (Ünlü, 2013: 58) şeklinde kullanılmaktadır.

Türk dilinin bazı tarihî dönem sözlüklerinde *sırğa* yerine farklı sözcüklerin kullanıldığı da görülmektedir. Bunlardan biri *tolğag* sözcüğüdür. Sözcüğe DLT., DTS., Kar.T.,’de rastlanmaktadır. DTS.’de *tolğay* “küpe” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 573) sözcüğü kullanılmaktadır.

Karahanlı Türkçesi döneminde DLT’de ve Ünlü’de *tolğag* “kadın küpesi” (DLT, 2005: 576; Ünlü, 2012: 816) anlamıyla verilmiştir.

Yine Türkçenin tarihî dönem sözlüklerinde “*küpe*” sözcüğünün de aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Tarihî Türk lehçelerinde kullanım sıklığı en fazla olan da *küpe* sözcüğüdür. *küpe* “küçük bir metal halka, dolayısıyla, küpe” (Clauson, 1972: 687).

Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemlerinde görülmeyen sözcük için ilk ve en sık kullanımlar Karahanlı Türkçesi dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde *ügmek* “kadınların taktıkları altın veya gümüşten yapılmış küpe” (DLT, 2005: 633) sözcüğüyle karşılaşırız. Ayrıca Ünlü, *küpe* “küpe” (2012: 519) sözcüğünün olduğunu da gösterir.

Kıpçak Türkçesinde de *sırğa* değil *kübe* “küpe” (Toparlı vd., 2007: 166) sözcüğü kullanılmaktadır.

Çağatay Türkçesinde *asırğa* “küpe”; *ısırğa* “küpe, halka” sözcükleri yanında *alburğa* “kulak küpesi, halka”; *güş-āviz* (<F.) “kulağa asılı (şey), küpe”; *güş-vāre* (<F.) “küpe”; *mekegi* “küpe” sözcükleriyle de karşılaşırız (Ünlü, 2013: 32, 58, 407, 408, 502, 731).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinde *ısırğa*>*sırğa* sözcüğünün “sırğa/sırğa, ızırğa, ıtarğa” şekillerinin kullanıldığı yazı dilleri şunlardır:

Az. *sırğa* “küpe” (Altaylı, 1994: II, 1042).

Tat. *sırğa* “küpe” (Ganiyev vd., 1998: 283).

Nog. *sırğa* “küpe” (Baskakov, 1956: 566).

Kklp. *sırğa* “küpe” (Baskakov vd., 1967: 922).

KBlk. *sırğa* “küpe” (Suyunçev vd., 1965: 571).

Alt. *sırğa* “küpe” (Baskakov vd., 1999:154).

Tuv. *sırğa* “küpe” (Tenişev vd., 1968: 398).

Şor. *ızırğa* “küpe” (Nikolaevna vd., 1995: 35).

Hak. *ızırğa* “küpe” (Arıkoğlu, 2005: 93)

Yak. *ıtarğa* “küpe” (Vasiliev, 1995:174).

Gülensoy, etimoloji sözlüğünde tarihten bugüne küpe sözcüğü karşılığında kullanılan bütün sözcükleri sıralamış, halk ağzından getirildiği düşünülen “ısrırğa” sözcüğünün Çağatay döneminde Rusça’ya geçtiği bilgisini de vermiştir: “T.T. *sırğa* (hlk) “küpe” Çağ.: *ısır-ğa*, *ısırğa* (>Rus. ser’ğa). AH.: *sırğa*, *ısırğa*, *ısırğa*. IM.: *ısırğa*. Tuhf.: *sızğa*” (Gülensoy, 2007: II, 770).

Bazı günümüz Türk yazı dillerinde “ısrırğa, sırğa” ile birlikte “halqa, alqa” terimine de rastlıyoruz:

Özb. *halqa*, *ısırğa* “küpe” (Abdurahimov, 2019: 71, 87).

Y.Uyg. *halqa* “küpe” (Abdulla vd., 2021: 680).

Bşk. *hırğa*, *alqa* “küpe” (Ahmerov vd., 1964: 773).

Kum. *galqa*, *sırğa* “küpe” (Bammatov vd., 1997: 1389).

Gagavuz Türkçesinde “küpe”, Türkmen Türkçesinde “*gulakhalka*”, Çuvaş Türkçesinde “*alka*” sözcükleri ile karşılanan “küpe”, Kırgız Türkçesinde farklı birçok sözcükle de karşılanmaktadır.

Gag. *küpe* “küpe” (Baskakov vd., 1991: 159).

Tkm. *gulakhalka* “küpe” (Ölmez vd., 1995: 306).

Çuv. *alka* “küpe” (Bayram, 2007: 10).

Krg. *iyemek* (I) (<iy-mek): “süs amacıyla kulağa takılan, pahalı, değerli takı, küpe”, *sırğa* “1. hlk. Küpe, bazı hayvanların boyunlarının iki yanından sarkan deri uzantıları. 2. Küpe, kulak memelerine takılan süs eşyası”, *söykö* (sö:kö<söykö<Moğ. söyike) “küpe, kulak memelerine takılan süs eşyası: “Altın söyök.” (Altın küpe.) (Arıkoğlu vd, 2017: 998, 1792, 1826).

Gülensoy, *küpe* “Kadınların kulak memesine taktıkları süs takısı” = ET., OT. *küpe* (DLT) *küpe* (Eski Kpç., Şor.) *kübe* (Blk.) *kübi* (Nog.) *Küp*(>b)*E*(>i) = *ısırğa* (Nog., KKlp., Alt., Tel., Şor., TatK., Kzk., Krg.,) *ıtarğa* (Yak.) *sö:kö* (<söykö <Moğ. söyike)

şeklinde günümüz Türk lehçelerinde geçen şekilleri de vermektedir (Gülensoy, 2007: I, 591).

Sözcüğün Moğolcadaki karşılığı Kırgız Türkçesindeki ‘*iynek*’ sözcüğü ile benzeşmektedir. Moğ. *eemeg* ‘küpe’ (Sarnai vd., 2008: 609).

2.2.5.1.2. Saç Takısı Türleri

2.2.5.1.2.1. Şaşbav

Resim 40. Şaşbav

Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhan Kasteyev of the Republic of Kazakhstan.

şaşbav (< şaş bav < saç bağ+ı Tr.): Saç örgülerine takmak için bağcığı olan bezekli bir nesne. Şaşbav’ı belikle beraber örüp, örgünün ucuna bağlarlar. Şaşbav’ı örgüyle birlikte bağlanır ya da örgünün ucuna bağlanır. Genellikle gümüşten yapılır ve ucu süslü mücevherler veya altın ve gümüş takılarla süslenir (QEKUMADJ, 2014: V, 681).

şaşbav (<şaş baw+(ı)): Saç örgüsünün ucuna takılıp örülen, gümüş para, takı gibi türlü süslerin takıldığı ince ip ya da ipekten yapılan bağ.

Kazak halkı arasında, şaşbav’ın çıkardığı şingirtıya bakılarak, sahibinin davranışları ve terbiyesi hakkında öngörude bulunulduğu söylenmektedir. Bu nedenle şaşbav, saç telinin ucuna sıkıca bağlanarak saçın uzamasına yardımcı olur ve aynı zamanda kız çocuğunun dik durmasına ve boyunun düzgün uzamasına destek olur. Eski zamanlarda, halk arasında şaşbav takılırsa saçların arasındaki şeytanların kaçacağına dair bir düşünce de varmış (QEKUMADJ, 2014: V, 681).

Aynı zamanda, halk arasında, şaşbav’ın çınlayan sesine, mücevherlerinin güzelliğine ve süslerine bağlı olarak, yengeleri ad koyma geleneğinde görümcelerine ‘Şaşbavlım!’ diye de seslenirlermiş (QEKUMADJ, 2014: V, 681).

Kazak halkı kadınların saç uçlarının yaşam gücüne sahip olduğuna inanırlardı. Kesilen ve koparılan saçlar ayak altına atılmıyor, toplanıyor ve temiz bir yerde

saklanıyordu. Bu nedenle saçlar kesilmeyip, örülerek ucuna şaşbav veya şolpı takılıyordu (Khinayat, 2007: 341).

Bu şekilde bir saç bağı olarak kullanılmasa da tarihî Türk yazı lehçelerinde saç sözcüğü de bağ sözcüğü de kullanılmıştır.

Gülensoy sözlüğünde “*saçpağ*” sözcüğü ‘Kadınların, saç örgülerine taktıkları altın veya gümüşten bir ziynet türü’ anlamıyla verilmiştir. (Gülensoy, 2007: II, 709).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinde takı anlamındaki *saçbağı*’nın kullanıldığı görülmektedir.

Az. *saçbagı* “saça, örgüye bağlanan band” (Altaylı, 1994: II, 1005).

Özb. *sâçpâpuk* (<sâç pâpuk). “Kadınların saçlarına taktıkları, siyah iplik, ipek veya yünden yapılmış, uçları püskül benzeri süs ögesi.”⁶⁶

Tkm. *saçbag* (<*saçba:g* < *saç ba:g+ı*) “Saçbağı”, *saçmoncuk* (<saç moncuk+ı) “Saç örgülerini birleştirmek için kullanılan boncuklu saç bağı” (Ölmez vd., 1995: 551).

Krg. *çaç papik* (<çaç papik) “Saça takılan süs” (Arıkoğlu vd., 2017: 668).

Bşk. *sâsmav* (<sâs mav < sâs mav+ı) “Saçbağı” (Shitova, 1995:122).

Yak. *kiiste, su’uox simeğe*⁶⁷ “Kızların ve genç kadınların takıları olarak kabul edilir. Kızlar genellikle saçlarını uzun ve tek bir örgü halinde örерlerdi.”

2.2.5.1.2.2. Şaştenge

Saçlara takılan bir aksesuar olan şaştenge, tarihî Türk lehçelerinde görülmemektedir.

Şaştenge (Tr.) (<şaş tenge < saç tenge): “Altın ve gümüş tenge’den yapılmış bir saç aksesuarı. Şaştenge, şolpının diğer adıdır. Ayrıca şaşbav gibi saçın ucuna da takılır” (QEKUMADJ, 2014: V, 683).

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk lehçelerinde görülmeyen sözcük günümüz Türk yazı dillerinin birçoğunda da karşımıza çıkmamıştır.

Tat. *çâç tãñkãse* “şaştenge” (Mukhamedova, 1997: 122).

Baş. *humnik, tãñkã* “şaştenge” (Shitova, 1995: 125).

⁶⁶ <https://izoh.uz/uz/word/sochpopuk> e.t.11.02.2025

⁶⁷ <https://school-science.ru/7/18/39914>. 15.11.2024

2.2.5.1.2.3. Şolpı

Resim 41. Şolpı
Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhan
Kasteyev of the Republic of Kazakhstan.

Şolpı (?): Kızlar tarafından saç örgülerinin üzerine takılan bir takı. Şolpı genellikle gümüşten, iki parçalı zincirden yapılır. Üçgen, oval bir şekle sahiptir. Şolpıyı genellikle genç kızlar ve kadınlar takarlar (QEKUMADJ, 2014: V, 713).

Rifkat Ahmetyanov Tatarca etimolojik sözlüğünde *çulpı* sözcüğünün eski Moğolcadan *çolbu* ‘çolpan, yıldız, medal’ anlamında Tatarcaya girdiğini söyler.⁶⁸

Tarihî Türk yazı dillerinde şolpı sözcüğüne rastlanmadı.

şolpı (?): Altın ya da gümüş takılarla ya da nakışlarla dizilerek yapılan, saça takılan boncuklu, zilli aksesuar.

közdi şolpı (Tr. <köz+di şolpı): Şolpının mücevher konulmuş türü.

qozalı şolpı (Tr. <qoza+lı şolpı): Süs için koza yerleştiren şolpı.

qoñıraylı şolpı (Tr. <qoñıray+lı şolpı): Zilleri olan ve saça takılan şolpının bir türü.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinde sözcük fonetik değişikliklerle karşımıza çıkmaktadır.

Özb. *tanga çulpı* “şolpı” (Sulaimanova, 2021: 19).

Tat. *çulpı* “şolpı” (Ganiyev, 1997: 400).

Krg. *çolpu* “saça takılan gümüş süs” (Arıkoğlu vd, 2017: 732); *arqalıq* (<arqa+lıq) “saç ucuna takılan süs” (Kadyrov, 2007: 44).

Bşk. *sulpı* “şolpı” (Ahmerov vd., 1964: 478).

Bazı günümüz Türk yazı dillerinde “*şolpı*” karşılığında farklı sözcüklerle de karşılaşılacaktır. Bu tür kullanım ve uygulamalar, farklı Türk boyları arasında bu geleneğin veya benzerlerinin devam ettiğinin de bir göstergesidir. Buna Türkmen, Altay

⁶⁸ detaylı bilgi için bk. *Tatar dilinin etimolojik sözlüğü*.

ve Tuva Türklerindeki sözcükleri ve uygulamalarını örnek olarak gösterebiliriz: Tkm. *saç udci* (< *saç uc+ı*), *tahta saç* “Saçın ucuna takılan aksesuar”, *enselik* (< *ense+lik*) “Saçın ucuna takılan, saç süsü” (Medzhitova, 1990: 144, 150).

Alt. Örgü süsleri taklit eden Altay halkı, henüz örgüleri olmayan küçük kız çocuklarının giysilerinin arkasına bir ‘*şaltrak* (< *şalt+rak?*)’ süs takar. Bu, boncuklar, madeni paralar ve düğmelerle süslenmiş bir dörtgen deridir. Efsaneye göre ‘*şaltrak*’ çocuğu her türlü kötülükten korur ve kollar. Bir kız sekiz yaşına geldiğinde ‘*şaltrak*’ düğmelerini açar ve 14 yaşına kadar başka bir takı olan ‘*şımırak*’ takar. Bir kız evlenme çağına geldiğinde, 14-16 yaşlarındayken, saç modeli ‘*şankı*’ süsüyle süslenir. ‘*Şankı*’ bir kızın evlilik yaşına geldiğinin işaretidir. Evli bir kadının iki örgü - ‘*tulun*’ takması gerekir.⁶⁹

Hak. *tana poos* “saçın ucuna takılan aksesuar.”⁷⁰

Tuv. Tuvaların 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki kültüründe, 13 ila 15 yaşlarındaki kızlar, yani evlenmemiş kızlar, saçlarını Tuva’nın batı kesiminde tek örgü, güney taraflarında iki örgü, doğu Tuva’da üç örgü ve orta Tuva’da küçük örgüler halinde örерlerdi. Tuvalılar kızların saç örgülerinin ucuna en sade takı olan ‘*booskun*’u’ takarlar. Gelin ve evli kadınlar saçlarını üç örgü halinde örer ve sadece evli kadınlar tarafından takılan bir ‘*çavaga*’ takısı asarlardı. Bu takı, kızın statüsündeki bir değişikliği sembolize ediyordu.⁷¹

2.2.5.1.3. Kolye ve Boyun Takı Türleri

2.2.5.1.3.1. Alqa

Bu tür takılarda halka, boncuk ve kolye sözcüklerinin farklı fonetik şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. *Alqa* (Ar.) (halka, gerdanlık): 1. Kızların boyunlarına ve göğüslerine taktıkları süs eşyaları, mercan, inciler⁷² (Quralulu, 1997: 55). 2. *Alqa*, *halqa* (<Ar. halka): Yuvarlak şekilli bir mücevher parçası (yüzük, boyun kolyesi, vb.) (Mamyrbekova, 2017: 35).

⁶⁹ <https://www.indigenous.ru/modules.php?name=News&file=print&sid=4015> e.t. 11.02.2025

⁷⁰ <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/5149680> e.t. 11.02.2025.

⁷¹ <https://ar.culture.ru/ru/subject/chavaga> 21.12.24 02:07.

⁷² Kazak Türkçesi sözcüklerinin etimolojilerini inceleyen eserde sözcük için “*alqa* sözünün kökeni *al+qa* olmalıdır. Günümüz Qazaq dilindeki “*al+ğa, al+dı, al+ğı* gibi sözlerin kökeni *al* sözü” olmalı şeklinde bir bilgi verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*. Bu etimoloji, halk etimolojisi olarak görülmektedir. Sözcüğün Arapça “*halka*” sözcüğünden geldiği ve başındaki *h* - sesinin düşmesiyle “*alqa*” şeklinde kullanıldığı açıktır. Anlamı da bu yönde düşünmemizi sağlar.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamakta, sözcüğün tarihî dönemlerde kullanılmaması dolayısıyla daha sonraki yüzyıllarda Arapçadan Türkçeye geçtiğini düşünülmektedir. Kazak Türkçesinde ‘*alqa*’ olarak karşımıza çıkan sözcük için Eski Türkçeden itibaren ‘*kılde, küntäkü, qaliyda, boyun bağı, cebek, monçuk, monçak, dizbe monçak*’ gibi çok farklı terimler kullanılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Eski Türkçenin tamamının söz varlığını kapsayan Clauson Sözlüğünde “*boğmak* Infin. of boğ-: Conc.N. olarak kullanılmıştır; ‘boyun, yaka altı, kolye ve benzerlerinin etrafına ve üzerine sıkıca takılan bir şey’ (anlam bağlantısı için bk. İngilizce ‘*choker*’)” (1972: 315) şeklinde verilen sözcük yerine, DTS.’de *qaliyda* “gerdanlık”; *tizig* “gerdanlık” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 411, 564) sözcüğü kullanılmaktadır.

Karahanlı Türkçesinde DLT’de *kılde* “gerdanlık (Oğuzca)”; *bogmaq* “altından ya da başka madenlerden yapılan, değerli mücevherler ve incilerle süslü, gelinin taktığı bir gerdanlık” (1986: 314; 2005: 193) bilgisi verilirken, Ünlü’nün alan sözlüklerinden derlediği sözlüğünde de *boguzda asıngu* “gerdanlık” (Ünlü, 2012: 141) olarak yer almaktadır.

Kıpçak Türkçesinde *boyun bağı* “gerdanlık”; *kılāde* “gerdanlık” (Toparlı vd., 2007: 35, 143) sözcüğü kullanılırken, Çağatay Türkçesinde *cebek* “gerdanlık”, *dürlük* (<dür+lük A.+T.) “inceden yapılmış gerdanlık”, *ıkd* (<A.) “gerdanlık, inci dizisi”, *kılāde* (<A.) “gerdanlık”, *silincek* (<sil-in-(e)cek) “gerdanlık, boyun askısı”, *tavk* (<A.) “gerdanlık, halka” (Ünlü, 2013: 193, 313, 497, 620, 989, 1090) gibi bir çok terim sözlükte yer almaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinde Kazak yazı dili dışında “*halka*” sözcüğünün kullanılmadığını, onun yerine birçok farklı sözcüğün kullanıldığını görmekteyiz. “*Halka*” sözcüğünden çok “*monçak*” sözcüğüyle karşılaşılmaktadır.

T.T. kolye “kadınların süs eşyası olarak boyunlarına taktıkları, genellikle kıymetli maddeden ve değerli taşlardan yapılmış gerdanlık.”⁷³

Krg. *monçok, şuru* “gerdanlık” (Arıkoğlu vd., 2017: 1542, 1895).

Kklp. *dizbe monşaq* “gerdanlık” (Baskakov vd., 1967: 566).

Kum. *munçaq, gamarça* “gerdanlık” (Bammatov vd., 1997: 824).

KBlk. *minçaqla* “gerdanlık” (Suyunçev vd., 1965: 362).

⁷³ www.lugatim.com.

Ayrıca “*moyinsa*” sözcüğünün kullanıldığını görüyoruz.

Tat. *muyinsa*, *kol’ye* “gerdanlık” (Ganiyev vd., 1998: 212).

Bşk. *muyinsa* “gerdanlık” (Ahmerov vd., 1964: 478).

Boyuna takılan bir tür takı olarak verilen “*inci*” sözcüğü de Türkmen Türkçesinde “*hünci*”; Altay Türkçesinde “*cinci*”; Moğolcada da “*cincüü*” şeklinde kullanılmaktadır.

Tkm. *hünci* “gerdanlık” (Ölmez vd., 1995: 358).

Alt. *cinci* “kolye, boncuk, inci” (Baskakov vd., 1999: 63).

Moğ. *cincüü* “kolye, gerdanlık” (Sarnai vd., 2008: 215, 454, 513).

“*Mercan*” sözcüğünün de gerdanlık için kullanıldığını görülmektedir.

Özb. *marjon*, *zanjır* “gerdanlık” (Abdurahimov, 2019: 123, 294).

Uyg. *marjan* “gerdanlık” (Abdulla vd., 2021:414).

Ayrıca “*gerdan*, *cüstük*, *kajay*, *külcör*, *sondor hüzüüniy züült*” gibi sözcüklerle de karşılaşılmaktadır.

Gag. *gerdan* “gerdanlık” (Baskakov vd., 1991: 102).

Alt. *cinci* “1. Kolye. 2.Boncuk. 3. İnci”; *cüstük* “yüzük, kolye”; *kajay* “boncuk, kolye” (Baskakov vd., 1999: 63, 68, 93).

Hak. *külcör* “gerdanlık” (Arıkoğlu, 2005: 125).

Moğ. *hüzüüniy züült* “kolye”; *cincüü* “kolye, gerdanlık”; *sondor* “gerdanlık, boncuk, kolye” (Sarnai vd., 2008: 215, 454, 513).

2.2.5.1.3.2. Aykel

aykel (Ar.): 1. Boyuna takılan altın ve gümüş metal takıların eski adı (Khinayat vd., 2007:348). 2. Kızların göğsüne taktığı kolye gibi aksesuar (Quralulu, 1997: 55). *Äykel* (Ar. haykel); 3. Boyna takılan aksesuar (Mamyrbekova, 2017: 66).

Arapça kökenli olan bu sözcüğün, tarihî Türk yazı dillerinde de günümüz Türk yazı dillerinde de “*kolye*, *gerdanlık*” anlamlarıyla kullanıldığı başka bir örneğe rastlanmamıştır.

2.2.5.1.3.3. Qargı

Resim 42. *Qargı*
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 471.

Qargı/Tamaqşa (Tr.): Kadınların boyunlarına taktıkları takılardan biridir. Bir kişinin boğazında döndürülebilecek şekilde yapılır (QEKUMADJ, 2012: III, 471).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Qargı sözcüğü, eski Uygur Türkçesinde kullanılsa da anlamı E.T.'de *kargı / kargu* “Mızrak, kalın kamış” <E.T. *kar* “omuz, kolun üst kısmı” (EUTS, 166) +*ğı* şeklinde verilmektedir. Ancak sözcüğün bu dönemlerde boyna takılan bir takı anlamı görülmemektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi, Türkmen ve Saha Türkçelerinde “gargı” şeklinde kullanılmaktadır. Anlamı aynı olan, boyun süsü anlamına gelen aksesuarlar bu lehçelerde başka sözcüklerle de ifade edilmektedir.

TT’de *kargı* şeklinde geçmektedir. Ancak takı anlamı yoktur (Gülensoy, 1997: 468).

Tkm. *bukov* (*boyun tovuk, kızılı touk*) “boyun aksesuarı” (Vasilyeva, 1973: 98).

Yak. *xabarga simege, mooy simege, bogox* “kadınların boyuna taktığı aksesuar” (Mikhailova, 2006: 60).

2.2.5.1.3.4. Monşaq

monşaq (Tr. < boy(u)n + şuq < boy(u)n + çuk): Dizili hale getirilerek güzellik için boyna takılan renkli ve kadınlara ait bir süs eşyası (Quralulu, 1997: 56).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Bütün tarihî Türk lehçelerinde fonetik değişikliklere uğramış farklı şekilleriyle kullanılan bir terimdir.

Köktürkçe döneminde görülmeyen sözcük Uygur Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır: *mončuk* “boncuk” (Wilkens, 2021: 478). Yine eski Türkçe dönemini kapsayan sözlüklerde bu sözcüğe rastlıyoruz: ESTY. *mo:ncuk* “boncuk” (E.V. Sevortyan, 2003: VII, 76); DTS. *mončaq* “boncuk” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 346).

Clauson’da bonçuk (? bonçok) madde başı olarak verilen sözcüğün anlamı “boncuk, kolye; belki daha eski dönemler için genel anlamda mücevher” şeklinde açıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde kullanılan “yinçülüg monçuklar”, “manı monçuk ertini”, “ayadaki yinçü monçuk teg”, “monçuknı” gibi örnekler görülmektedir (Clauson, 1972: 349).

Karahanlı Türkçesinde de görülen sözcük “monçuk” şeklinde Clauson’da yer almaktadır (1972: 349). DLT’de *monçuq* “boncuk, süs için boyuna takılan değerli taşlar”

(DLT, 2005: 344) şeklinde görülen sözcüğü, Ünlü *monçuk* “boncuk” (Ünlü, 2012: 543) olarak göstermektedir.

Kıpçak Türkçesinde de sözcüğün bir ses değişikliği ile yaşadığını görüyoruz: *bonşuk/munçağ* “boncuk” (Toparlı vd., 2007: 34, 188). Clauson’da sözcüğün aynı anlamda ancak “monçuk” şeklinde geçtiğinden de söz edilmektedir (Clauson, 1972: 349).

Çağatay Türkçesinde “moncık, monçuk/munçuk: kolye” ve “mınçağ: boncuk” şeklinde yer aldığı görülür (Clauson, 1972: 349).

Gülensoy da “*boncuk*” sözcüğünün hem tarihî Türk lehçelerindeki hem de bugünkü Türk yazı dillerindeki kullanımlarını sıralamaktadır: “ET. *monçuk* ~ *munçuk* ~ *munçuğ* (EUTS, 131-132) ~ *monçuk*, *munçuk* (DLT) <*mōnçuk (T. Tekin) Räsänen (V): <*boyun+cuk ~ *monçok* (Tel.) *moncux* (Xak.) *moncuk* (MA.86-8) *mōncuk* (Tkm.) *mōnçuk* (Tkm.) *monçak* (Uyg.) *mōnçak* (DTü.) *monşak* (Kzk.) *monçok* (Krg.) *muncuğ* (Ker.) *muncix* (Telf.) (Kr.TS, 264); *munçug* (Az.) Kzk. *munçak* (Özb.) *minçak* (Krç.) *minçak* (Krç.) *minçağ* (Han.) *mincak*, *mincik* (Çağ.) *buınçığ* (TatK.) < boyuncuk. bıvınsıg (Bşk.) (KTLS) < *boyuncyk*”. (Gülensoy, 2007: I, 159).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Clauson, sözcüğün günümüz Türk lehçelerindeki kullanımlarından da örnekler vermektedir: *moncık* (Hak.), *monçok* (Krg), *monşak* (Kzk, Kklp.), *munçok* (Özb), *minçak* (Kum.), *moyşak* (Nog.), *moncuk* (Tkm.) (1972: 349). Gülensoy sözlüğünde (2007, I: 159) de sıralanan günümüz Türk yazı dillerine ait “*boncuk*” sözcüğünü farklı fonetik kullanımlarıyla şu şekilde göstermek mümkündür.

T.T. *boncuk* “renkli cam ya da kristalden yapılmış kolye” <*boyun+cuk.

Az. *muncuğ* “boncuk” (Altaylı, 1994: II, 881).

Tkm. *moncuk* (*mo:ncuk*) “boncuk” (Ölmez vd., 1995: 462).

Özb. *munchoq* “boncuk” (Abdurahimov, 2019:133).

Uyg. *munchaq*, *monçak* “boncuk” (Abdulla vd., 2021:167).

Tat. *muyınsa*, *buyınçık* “boncuk” (Ganiyev vd., 1997: 219).

Krg. *monçok* “boncuk” (Arıkoğlu vd., 2017:1542).

Bşk. *muyınsak*, *bıvınsıg* “boncuk”; *muyınsa* “boncuk” (Baskakov vd., 1964: 307, 478).

Nog. *moyşak* “boncuk” (Baskakov vd., 1956: 378).

Kklp. *dizme monşaq* “boncuk” (Baskakov vd., 1967: 566).

Kum. *munçaq* “boncuk” (Bammatov vd., 1997: 825).

KBlk. *minçaq*, *mimçaq* “boncuk” (Suyunçev vd., 1965: 362).

Alt. *cinci* “kolye, boncuk, inci”; *ereken* Moğ. (iri, büyük) “boncuk” (Baskakov vd., 1999: 63, 84).

Hak. *moncuh, moncuh* “boncuk, gerdanlık” (Arıkoğlu, 2005: 136).

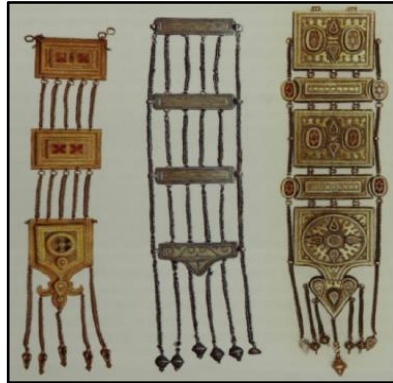
Şor. *munçuk* “boncuk” (Nikolaevna vd., 1995: 64).

Çuv. *măya* “boncuk, kolye” (Bayram, 2007:183).

Sözcük Moğ.’da *sondur* “gerdanlık, boncuk, kolye” şeklinde görülmektedir (Sarnai vd., 2008: 513).

2.2.5.1.3.5. Öñirjiyek

öñirjiyek (Tr.< öñir + jiyek): 1. Boyna takılan ve göğüsten sarkıtılan metal bir kolye (QEKUMADJ, 2014: V, 46). 2. Elbisenin dışına ya da yeleğin önüne, göğsüne takılan tahtalı, kopçalı, zincirli, sarkıtılan gümüş ya da altına batırılmış aksesuar, kolye (Şoibekov, 1991: 65). Öñirjiyek’in bir diğer adı şubırtpa’dır. Bu, değerli taşlardan dizilerek yapılan boncuk, kolye sarkıtılan Öñirjiyek’in eski adıdır (QEKUMADJ, 2014: V, 725

Resim 43. Öñirjiyek
Kaynak: QEKUMADJ, 2014: V, 47.

Halk arasında Öñerjiyek’in “*öñirşe, öñirtal*” türleri de kullanılmıştır. Kazakların inanışlarına göre, *öñirjiyek*’in bir kadının karnı ve göğüslerini sıkıntılardan ve kem gözlerden koruduğuna inanılır (QEKUMADJ, 2014: V, 47).

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk lehçelerinde karşılaşmadığımız sözcük, günümüz Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde vardır: *öñür* “1. Giysinin yan tarafları. 2. Giysinin göğüs kısmındaki işleme” (Arıkoğlu vd., 2017: 1681).

2.2.5.1.4. Kol ve Parmaklara Takılan Süs Türleri

2.2.5.1.4.1. Bilezik

Resim 44. Bilezik

Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhan Kasteyev of the Republic of Kazakhstan.

Kazak Türklerinde kadınların bileklerine ve parmaklarına taktıkları süs eşyalarıyla ilgili sözcüklere de rastlanmaktadır.

bilezik (Tr.< bile üzük < bile yüzük < bilek yüzük): Kadınların bileğine taktığı gösterişli, modaya uygun bir süs. Bilezik kadın aksesuarlarının içerisinde en çok bulunan ve günlük hayatta çokça kullanılan aksesuardan biridir. Kızlar, gelinler, orta yaştaki kadınlar ve büyükler de bileklerine takarlar. Kazaklarda bazen bir kız çocuğu henüz 3-4 yaşında iken, anne babası büyüyünce varlıklı olsun diye bala bileziği yaptırır (QEKUMADJ, 2011: I, 582).⁷⁴

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Bilezik sözcüğü tarihî Türk yazı dillerinin tamamında kullanılmaktadır.

Köktürkçe dönemine ait eserlerde bu sözcük görülmemiştir. Uygur döneminde “bilerzükte (bilerzövte)” şeklinden söz edilmektedir (Clauson 1972: 345). Dönemin geneline içine alan sözlülde şu şekilde ele alınmaktadır: ESTY.’de *bilezik* “bilezik” (E.V. Sevortyan, 1978: II, 143) olarak verilirken, DTS. *biläzük* “bilezik” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 99) şeklinde görülmektedir. Clauson’da *bile:zük* “bilezik”. Radloff’un bunun “bilek yüzük”ün birleşmesinden oluştuğu fikri makuldür. Bilek ile bağlantısı çok açıktır ve sözcüğü başka bir şekilde açıklamak zordur açıklaması da verilmektedir (1972: 345).

Karahanlı Türkçesi döneminde ise sözcük Caluson’da “bile:zük ve bilezük” (1972: 345) şeklinde; DLT’de “*bilezök*” şeklinde verilmiştir (1986: 92). Suat Ünlü,

⁷⁴ “Bu söz *bilek* ve *yüzük* sözcüğünün oluşu. *Bilek* sözü bazı araştırmacılara göre *bel* sözüne, başka araştırmacılara göre Eski Türkçede *sarmak*, *sarıp bağlamak* diye düşünüldü. *Yüzük* kelimesinin kökeni *yüz* olsa gerek, Qazaq dilinde *yüz* “*yüz,sima*” anlamını veriyor. Sonra *bilek* + *yüzük* > *bile* (k) (yü)zik > *bilezik* olarak değişen gibi” detaylı bilgi için bk. *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*.

Karahanlı Türkçesi Sözlüğünde “*bile/üzük*” sözcüğünü “bilezik” olarak almıştır (2012: 126).

Harezm Türkçesi döneminde de sözcük “*bile:zük*” şeklinde görülmektedir (Clauson, 1972: 345).

Kıpçak Türkçesinde sözcük “*bile:zü:k, bilezik, bile:zük*” şeklinde (Clauson 1972: 345) ve genellikle “*bilezik / bilezük*” şeklinde ve “bilezik” anlamlarıyla görülmektedir (Toparlı vd., 2007: 31).

Çağatay Türkçesi döneminde de sözcüğün “bilezük, bilerzik: kola veya ayağa takılan bilezik” (Clauson 1972: 345) veya “*bilek yüzük, bilezük, kolbağ, kolpağ, tānek*” şeklinde ve “bilezik” anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2013: 144, 644, 645, 1076).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Clauson, sözcüğün günümüz Türk lehçelerindeki kullanışıyla ilgili örnekler de sunmaktadır: *bilerik* (Krg.), *bilezik* (Kzk), *bilaguzuk* (Özb.), *bilezik* (Tat.), *bilerzik* (Az., Osm.) *bilezik* (Tkm.) (Clauson, 1972: 345). Günümüz Türk yazı dillerinin çoğunda bilezik sözcüğünün fonetik farklılıklarıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir.

TT. *bilezik* “bileğe süs için takılan halka” ET., OT. *bilezök* (DLT), Uyg. *bilärzök/bilärsök*. Tarj., Tuhf.: *biläzük*, IM., AH.: *biläzik* < **biläsük*, Çağ. (Sang): *bilärzik* (Gülensoy, 2007: I, 145).

Az. *biläzik* “bilezik”; *golbağı* “bilezik” (Hüseynov, 1941: I, 50, 84); *bilerzik* (Clauson 1972: 345).

Tkm. *bilezik* “bilezik” (Clauson 1972: 345; Ölmez vd., 1995: 68).

Gag. *bilezik* “bilezik” (Baskakov vd., 1991: 36).

Özb. *bilaguzuk* “bilezik” (Clauson 1972: 345; Abdurahimov, 2019: 38).

Uyg. *bileyzük* “bilezik” (Abdulla, 2021: 152).

Tat. *béläzek* “bilezik” (Ganiyev vd., 1998: 67); *bilezik* (Clauson 1972: 345).

Krg. *bilerik* “bilezik” (Clauson 1972: 345; Arıkoğlu vd., 2017: 349).

Bşk. *biläzek* “bilezik” (Zeynullina, 1996: 127).

Nog. *bilezik* “bilezik” (Baskakov vd., 1956: 56).

Kklp. *bilezik* “bilezik” (Baskakov vd., 1967: 63).

Kum. *bilezik* “bilezik” (Bammatov vd., 1997: 72).

Hak. *pilektees* “bilezik”; *pilektes* “bileklik, bilezik” (Arıkoğlu, 2005: 168, 169).

Tuv. *bilektees* “bilezik” (Tenişev vd., 1968: 103).

Bazı Türk yazı dillerinde “*bilezik*” yerine farklı sözcüklerin kullanıldığı da görülmektedir. Bunlardan Karaçay - Balkar Türkçesindeki sözcüğün Moğolcadaki ile benzerliği dikkat çekmektedir. “boğ-” fiilinden geldiğini düşünebileceğimiz bu sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçmiş olması mümkündür.

KBlk. *buuunluq* (<buu-un+luq<buğ-un+luk<boğ-un+luk) “bilezik” (Suyunçev vd., 1965: 49).

Diğer sözcükler şunlardır:

Alt. *kobıkçı* (<kobık+çı) “bilezik” (Chumakaev vd., 2018: 333).

Yak. *bögöx* “bilezik” (Vasiliev, 1995: 35).

Çuv. *sulă* (suluw)(I) “bilezik” (Bayram, 2007: 281).

Moğ. *buguyvç* (<bug-uyv-ç<bog-uv+çı?) “bilezik” (Sarnai vd., 2008: 56).

2.2.5.1.4.2. Saqiyna

Kazak Türklerinde parmağa takılan süs eşyalarından biri saqiyna’dır.

saqiyna (Tr.): Parmağa takılan yuvarlak şekilli bir mücevher parçasıdır. Yüzüğü som altın ve gümüşten yapılmıştır. Bazen bakır ve bronz da kullanılmıştır. Bu nedenle, saqiyna’yı “*altın saqiyna*” (saf altından basılmış bir saqiyna), “*bakır saqiyna*” (bakırdan yapılmış bir saqiyna türü) ve “*gümüş saqiyna*” (saf gümüşten yapılmış bir saqiyna) şeklinde isimlendirirler (QEKUMADJ, 2014: V, 133).

Eskiden Kazaklarda yemeğin temiz, helal olmasının kadının parmağındaki yüzüğe bağlı olduğu düşünülür ve yüzük gümüşten yapılmıştır.

Baldaq saqiyna: Altın ve gümüşten dövülerek veya dökülerek yapılan, gözü/kaşı olmayan bir yüzüktür. Geçmişte ‘*baldak*’ çoğunlukla erkekler tarafından yapılmış (QEKUMADJ, 2011:1/ 394). Başkurt halkında ‘*sade yüzük*’ diye bilinen (baldaq) kızlar ve yaşlı kadınlar tarafından takılmış (Shitova, 1995: 134).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sadece bir örnek tespit edilmiştir:

Kklp. *saqiyna* “yüzük” (Baskakov vd., 1967: 350).

2.2.5.1.4.3. Yüzük

Kazak Türklerinde olduğu gibi bütün Türk kadınlarının ve erkeklerinin en çok kullandığı takılardan biri de yüzüktür. Sözcük Kazak Türkçesinde ‘*jüzik*’ şeklinde görülmektedir.

Resim 45. Yüzük

Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhan Kasteyev of the Republic of Kazakhstan.

jüzük (Tr. < *yüzük*) 1. Üstüne gerçek mücevher taşı oturtulmuş takı, *yüzük* (Quralulu, 1997: 56); 2. Parmak çemberi, saf altın ve gümüşten yapılmış, parmağın dışı bakan yüzünde değerli taştan bir gözü olan takı, *yüzük*⁷⁵ (Şoibekov, 1991: 32); 3. Yüzüğün üstündeki göz denen taşta eskiden genel Türk dilinde ‘*kaş*’, Kazak yazı dilinde ‘*qas*’ denilir⁷⁶ (QEKUMADJ, 2012: III, 499).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinin çoğunda kullanılan *yüzük* sözcüğünün bir iki yazı dilinde farklı sözcüklerle de ifade edildiği görülmektedir.

Sadece *yüzük* sözcüğünü kullananlar:

Köktürkçe ve Uygurca dönemlerine ait bir tespit söz konusu olmadığı sözcüğün “*yüstük* ve *çüstük*” şekilleri Clauson’da alışılmadık şekiller olarak nitelendirilir (1972: 1031). ESTY.’de *yüzük* “*yüzük*” (E. V. Sevortyan, 1989: IV, 261; DTS.’de de *jüzük* “*yüzük*” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 82, 288) şekli görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi döneminde sözcük “*yüzük*” şeklinde “*mühür yüzüğü*” anlamında (Clauson 1972: 1031); DLT’de *yüzük* (2005: 170, 719) ve Ünlü’de *yüzük* “*yüzük, parmağa takılan*” (2012: 1040) anlamında geçmektedir. Gülensoy da sözcüğe Orta Türkçe kaydıyla *yüzük* ‘*parmağa takılan yüzük*’ (DLT) anlamını vermektedir (2007: II, 1200).

Harezmi Türkçesinde sözcük “*yüzük*” şeklindedir (Clauson 1972: 1031).

Kıpçak Türkçesinde *yü:zü:k* (Clauson, 1972: 1031) ve *yüzük* “*yüzük*” (Toparlı vd., 2007: 333; Gülensoy 2007: II, 1200) şekilleri tespit edilebilmektedir.

⁷⁵ “*Yüzük* sözlüğünün kökeni “*jüz: yüz*”, “*buwin: eklem*” anlamını bildirmektedir. V. Radloff Soyot dilinde “*jüc: eklem*”, Altay, Teleüt lehçelerinde “*saqiyna: yüzük*” şeklinde gösterilir. Yakut Türkçesinde “*susä*” sözcüğü “*ekleme, eklemelere bölme*” anlamındayken, Hakas, Tuva lehçelerinde bu sözcük “*çüstük*” olarak karşımıza çıkar. “*Çüs*” Tuva lehçesinde parmağın eklemi” demektir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*.

⁷⁶ *qaş*. Beyaz ya da siyah renkte olan saydamımsı bir taş [ya da taşı (?)]. Bunun beyaz olanı, yıldırım düşmesine, susuzluğa ve şimşek çarpmasına karşı bir koruma sağladığı inancıyla yüzüğe takılır. (Divânü Lugatî’t-Türk., 2005: 410).

Çağatay Türkçesinde “yüstük, çüstük, yü:zü:k, üzük” (Clauson 1972: 1031) ve *üzük* “yüzük”; *yüksük* “yüzük”; *yüzük* “yüzük” (Ünlü, 2013: 1201, 1265, 1267) kullanımları görülmektedir.

“*Yüzük*” sözcüğü yanında hem “*yüzük*” hem “*baqan*” sözcüğünü kullanan yazı dilleri de vardır. Tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesi dönemi eseri DLT’de *baqan* “pirinçten yapılmış yüzük ya da gerdanlık, altım baqan: altın yüzük”; *yüzük* (DLT, 2005: 170,719) şeklinde görülmekte; DTS.’de *baqan* “yüzük”; *jüzük* “yüzük” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 82, 288) şeklinde tespit edilebilmektedir.

Çağatay Türkçesi Sözlüklerinde “*yüzük*” sözcüğünün fonetik varyantı olan “*üzük*, *yüksük*” şekli yanında “*endüşteri*, *nigin*, *şekel*, *tüzgü*” gibi farklı sözcüklere de rastlanmaktadır: *burla* “yüzük”; *endüşteri* (<F) “yüzük”; *nigin* (<F) “yüzük”; *oymak* (II) “yüzük”; *şekel* “yüzük”; *tüzgü* “yüzük” (Ünlü, 2013: 175, 338, 844, 869, 1034, 1176).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinin birkaçı dışında çoğunda yüzük sözcüğü ve fonetik varyantları kullanılmaktadır.

T.T. *yüzük* “Parmağa geçirilen genellikle metal halka”. *yüzük/yüzik* (Tkm.). *yüzük* (Barç.) *yözek* (TatK.) *yözik* (TatK., Nog.) *yözök* (Bşk.) *yθzθk*, *yözek* (TatK.) *yüstük* (Oyr., Tel., Küer.) *yüvse* (Dtü., Tkm.) *cθzθk* (TatK.) *çüstük* (Sak., Koyb., Şor) *çüşkük* (Soy., Tuva) *çüstük* (Soy.) *düzük* (Kzk.) *jüzük* (Kzk.) *sütük* (Yak.) *şérě* (Çuv.) *üşkük* (Az.) *üzük* (Az., Ker., Özb., Uyg.) (Gülensoy, 2007: II, 1200). Gülensoy eserinde bu şekilde “*yüzük*” sözcüğünün hem tarihî Türk lehçelerindeki hem de bugünkü Türk yazı dillerindeki kullanımlarını sıralamaktadır:

Az. *üzük* “yüzük” (Clauson 1972: 1031; Altaylı, 1994: II, 1189).

Tkm. *yüzük* “yüzük” (Ölmez vd., 1995: 715).

Gag. *üzük* “yüzük” (Baskakov vd., 1991: 252).

Uyg. *yüzük* “yüzük” (Abdulla vd., 2021:1499).

Tat. *yözek* (yözêm) “yüzük” (Ganiyev vd., 1998: 123).

Krg. *cüzdük*, *cüzük* “yüzük” (Arıkoğlu vd., 2017: 662, 663).

Bşk. *yözök* “yüzük” (Zeynullina, 1996: 113).

Nog. *yüzük* “yüzük” (Baskakov, 1956: 256).

Kum. *yüzük* “yüzük” (Bammatov vd., 1997: 489).

KBlk. *jüzük* “yüzük” (Suyunçev vd., 1965: 230).

Alt. *cüstük* “yüzük” (Baskakov vd., 1999: 68).

Şor. *çüstük* “yüzük” (Nikolaevna vd., 1995: 25).

Özbek Türkçesinde yüzük sözcüğü yanında “*boldoq, halqa*” sözcüklerinin, Karakalpak Türkçesinde de “*xalqa* ve *saqıyna*” sözcüklerinin kullanıldığını söyleyebiliriz.

Özb. *uzuk, boldoq, halqa* “yüzük” (Abdurahimov, 2019: 41, 71, 264).

Kklp. *jüzik, xalqa* “yüzük” (Baskakov vd., 1967: 350).

Hakas ve Tuva Türk yazı dillerinde “yüzük” için *çüstük* sözcüğü; Tuva ve Saha Türk yazı dillerinde ise “yüzük” için bilezik sözcüğü kullanılmaktadır.

Hak. *çüstük* “yüzük” (Baskakov vd., 1953: 325).

Tuv. *bilzek* “yüzük” (Tenişev vd., 1968: 103); *çüstük* “yüzük”⁷⁷

Yak. *bihilex* “yüzük” (Vasiliev, 1995: 309).

Bu takı için, Çuvaş Türk yazı dilinde farklı bir sözcük kullanılmaktadır:

Çuv. *çëpë* (şéré) “yüzük” (Bayram, 2007: 303); *çërë* (syërë) (Clauson 1972: 1031).

Moğolcada da farklı bir sözcükle karşılaşıyoruz: Moğ. *bögc* ‘yüzük’ (Sarnai vd., 2008: 389).

2.2.5.1.5. Giyimlere Takılan Süsler

Türk halklarının kuyumculuk sanatı, kökleri derinlere uzanan ve paha biçilemez nakışlarıyla kuşaktan kuşağa aktarılan büyük bir sanattır. Kadim zamanlardan beri Türk halkları, giysilerin veya aksesuarların süslemesini ihmal etmemiş, bu geleneği koruyarak günümüze kadar taşımıştır.

Qapsırma Kazakların çok eski zamanlardan beri özellikle kadınlar tarafından kullanılan bir süs eşyasıdır. Qapsırma, iki parçadan oluşur; bir parçası diğerini birleştirerek giysiye sabitlenir. Giysiye takıldığında taç mücevherlerini andıran zarif süslemelerle donatılır ve ince, küçük boncuklarla zenginleştirilir.

Tüyme (Düğme) Geçmişten günümüze kadar insanlar giysilerini bağlamak veya kapatmak için düğme ve bağlar kullanmıştır. Yüzyıllardır değişim gösteren düğmeler, günümüzde de süs aksesuarı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kazak kültüründe *yılan* kelimesi *tüyme* sözcüğüyle eş anlamlıdır. Bunun sebebi, yılan kelimesinin doğrudan söylenmemesi gerektiğine inanılmasıdır; bu yüzden ‘tüyme’ kelimesi yılan için mecazi bir anlam kazanmıştır. Kazak kültüründe düğme veya iğneye “*tana*” adı da verilmektedir. Özellikle pırlantadan yapılan büyük düğmeler, giysilerin en dikkat çekici süslemelerinden biri olmuştur.

⁷⁷ <https://tyvan.ru/dictionary>.

2.2.5.1.5.1. Qapsırma

Bu tür takıların bir kısmı belli bir işlevi yerine getirmek için de kullanılmaktadır. Mesela düğme. Ancak işlevini yerine getirmesi yanında farklı türleriyle süsleme, bezeme işini de gerçekleştirmektedir.

qapsırma (Tr. <qapsır-ma): 1. Bir kadın giysisinin iki ön kısmını ve bir belbev'in (kemer) iki başını birleştiren, iliklemeye yarayan bir mücevher parçasıdır. Halk arasında qaptırma, bazen de qawsırma olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2012: III, 444). 2. Kadın dış giysisini her iki tarafını tutturan süslemeleri gümüş vb. düğme (Quralulu, 1997: 56).

Resim 46. *Qapsırma*

Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhan Kasteyev of the Republic of Kazakhstan.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk yazı dillerinde az da olsa geçen bir sözcüktür. ESTY. *qaptırma* “kopça” (Êtimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov, 1997: V, 272).

Sözcük, Türk lehçelerinde yaygın olan ‘*qap*’ (kap) kökünden türemiş olabilir. Bu kök genelde kaplamak, örtmek, kapatmak anlamlarıyla ilişkilidir. Levetskaya’nın sözlüğünde: *qap* ‘yakalamak’, *kaptır* ‘tutmak, bağlamak, eklemek’ (Levetskaya vd., 1997: V, 273). Bu nedenle, ‘qapsırma’ terimi kapama aracı ya da bağlama aparatı gibi bir anlam taşır.

Bazı eserlerde “qapsırma” sözcüğünün değil farklı sözcüklerin bu takıya ad olarak kullanıldığını görürüz:

DTS. *toqu* (1) “toka, kemer tokası” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 577).

Clau. *toku* (2): (?toko:) “toka” ve benzerleri; s.i.a.m.l.g. hariç NE (?) as toka/toğa; l.-w. in Pe. ve diğer dillerde, sec *Doerfer II* 910. Xak. XI *toku*: *ibzimu’l-mintaqa* kemer tokası” *Kaş. III* 226: Çağ. xv ff. (sonra toka (1 *toku*:)· tokka ‘ile -kk-’ (bā *qāfmuşaddad*) ‘içinden kılıç kemerleri veya eyer kolanları geçirdikleri demir veya tunçtan yapılmış dilli bir toka (halqa-i *zabānadār*)’ *San.* 181r. 25: Kom. xiv ‘toka; atın dizginindeki halka, toğa *CCI*; *Gr.*: Kip. XIV toğa: *al-ibzim Id.* 64: xv ditto *Tuh.* 4b. 6; *razza* ‘zimba, menteşe’ ditto *do.* 17a. 7. (Clauson, 1972: 466).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

“*Qaptırma, qaptırma, qaptırba, kaptırğa*” şekillerinin kullanıldığı günümüz Türk yazı dilleri şunlardır:

Tat. *qaptırma* (<qap-tır-ma) “kopça” (Ganiyev vd., 1998: 214).

Bşk. *qaptırma* (<qap-tır-ma) “kopça” (Ahmerov vd., 1964: 239).

Alt. *kaptırğa* (<kap-tır-ga) “kopça” (Baskakov vd., 1964: 615)

Şor. *qaptırba* (qap-tır-ba) “kopça” (Nikolaevna vd., 1995: 41).

Çuv. *qaptırma* (<qap-tır-ma) “kopça” (Bayram, 2007: 115)

Bu süsleme aracını karşılamak üzere farklı sözcükler de kullanılmıştır. Bunlardan biri “il-” fiilinden türetilen ‘*ilmek, ilgençek, ilgek, ilgik, ilbik*’ sözcükleridir. Bu terimleri kullanan günümüz Türk yazı dilleri şöyle sıralanabilir:

Tkm. *ilgençek* (<il-gen+çek) “düğme, kopça, toka” (Ölmez vd., 1995: 375).

Uyg. *ilmek* (<il-mek) “kopça” (Abdulla, 2021: 648).

Nog. *ilmek, ilgek* (<il-mek, il-gek) “kopça” (Baskakov, 1956: 206).

Kklp. *karsı ilgek* (<karsı (karşı) il-gek) “kopça” (Baskakov vd., 1967: 269).

Kum. *ilgik* (<il-gik) “kopça” (Bammatov vd., 1997: 366).

Hak. *ilbik* (<il-bik) “kopça” (Baskakov vd., 1953: 67).

KBlk. *tüyme-ilgik* (<tüy-me il-gik) “kopça” (Suyunçev vd., 1965: 188).

Daha sonra ayrı bir madde başı olarak ele alacağımız “*tüyme*” sözcüğünü “*qapsırma*” anlamıyla kullananlar da vardır:

Uyg. *tügme* (<tüg-me) “kopça” (Abdulla, 2021: 648).

KBlk. *tüyme, tüyme-ilgik* (<tüy-me, tüy-me + il-gik) “kopça” (Suyunçev vd., 1965: 188).

Toka’yı günümüz Türk yazı dillerinden sadece Azerbaycan Türkçesi kullanmaktadır:

Az. *toğğa* “kemer, kayış vs. şeyleri tuturmaya veya belirli genişliğe ayarlamaya yarayan, halka, toka, kopça” (Altaylı, 1994: II, 1141).

Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi’nde “*qapsırma*” sözcüğünün karşılığı olarak “*kopça*” sözcüğü kullanılmaktadır.

T.T. *kopça* “bir giysinin iki yanını bitiştirmeye yarayan ve metal bir halka ile bir çengelden oluşan araç” <*kop+ça* (Gülensoy, 2007: I, 536).

Gag. *kopça* “kopça” (Baskakov vd., 1991: 162).

Diğer günümüz Türk yazı dillerinde “öök, kürüçüök, tovçlu” terimleri de bu süsleme aracı için kullanılmaktadır:

Tuv. *өөк (öök) (II)* “kopça” (Tenişev vd., 1968: 338).

Yak. *kürüçüök* “kopça” (Vasiliev, 1995:163).

Moğ. *tovçlu (II)* “kopça” (Sarnai vd., 2008: 529).

2.2.5.1.5.2. Tüyme

Resim 47. Tüyme

Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhan Kasteyev of the Republic of Kazakhstan.

Tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde en sık kullanılan giyimlere takılan işlevsel süs eşyalarından biri *düğme*’dir.

tüyme (Tr. <tüy-me < tüg-me): Düğme. 1. Bir giysinin yakasına, kenarına ve kollarına birbirine iliklemek ve bağlayıp kapatmak için konulan bir nesne (QEKUMADJ, 2014: V, 536). 2. Eskiden yaşlı kadınlar tarafından süs için takılan, içinde apoleti olan, değişik büyüklükte her tür (çoğunlukla çocuk yumruğu kadar) yuvarlak bir süs nesnesi. 3. Dış giyimin kenarını tutturmak için veya süsleme olması için dokunan gümüşten, değerli taştan, pirinçten yapılan yuvarlak bir nesne (Şoibekov, 1991: 78).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihi Türk lehçeleri sözlüklerinde kullanılmış bir sözcüktür.

Köktürkçe ve Uygurca dönemlerinde rastlanmayan sözcük için ilk veriler Karahanlı Türkçesi dönemine aittir. Clauson’da “tügme:” (1972: 482); DLT’de *tügme* (<tüg-me) “dügme” (2005: 602) şekilleri görülmektedir. DTS.’de *tügmä* (<tüg-mä) “dügme” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 595) de görülmektedir. Clauson *tügme* (<tüg-me); tüg-: düzenli anlamı ‘dügümlenmiş’; sıradan anlamı ‘dügme’ prob. Başlangıçta Çin’de hâlâ yaygın olan bir bağlama türünden bir ipin düğümlenmesi ve sonra tekrar düğümlenmiş bir ipe atıfta bulunmaktadır (Clauson, 1972: 482).

Harezm Türkçesi döneminde de sözcük “*tügme* (<tüg-me)” şeklinde görülmektedir (Clauson, 1972: 482).

Kıpçak Türkçesinde “tökme”, “tügme, tü:me, tüwme” (Clauson 1972: 482) şekilleri görülürken, CC’da da sözcüğün “*tüyme*” şekli geçmekte ve “dügme” anlamıyla kullanılmaktadır (CC I, 2015: 859).

Çağatay Türkçesi döneminde sözcüğün kökünün “tö:g-” ten geldiği belirtilerek “tüğme” şekli verilmekte (Clauson 1972: 482), Ünlü’de “*ilig, topçı, tüğme, tükme*” şeklinde ve “dügme” anlamlarıyla kullanıldığı gösterilmektedir (2013: 522, 1148, 1169, 1170).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

“*Tüğme*” sözcüğünden fonetik değişikliklere uğrayarak kullanılan şekiller aşağıdaki günümüz Türk yazı dillerinin sözlüklerinde görülmektedir.

TT. *düğme* (düg-me < tüg-me) (Gülensoy, 2007: I, 306).

Az. *düymə* “dügme” (Hüseynov, 1941:117; Clauson 1972: 482).

Gag. *düüme* “dügme” (Baskakov vd., 1991:87).

Tkm. *düğme/düvme* “dügme” (Clauson 1972: 482).

Özb. *tugma* “dügme” (Abdurahimov, 2019:248).

Y.Uyg. *tüğme, topcha* “dügme” (Abdulla, 2021:338).

Tat. *töymə* “dügme” (Ganiyev vd., 1998:126).

Bşk. *töymə* “dügme” (Zeynullina, 1996:32).

Nog. *tüyme, sadep* “dügme” (Baskakov vd., 1956:501).

Kum. *tüyme* “dügme” (Bammatov vd., 1997:1238).

KBlk. *tüyme* “dügme” (Suyunçev vd., 1965:506).

Yak. *timex* “dügme” (Vasiliev, 1995:75).

Çuv. *tüme/ tümme* (< tüg-me) “dügme” (Bayram, 2007: 145, 367).

Bahaeddin Ögel eserinde Türklerde çok eskiden bilinen, *ilik* sözlüğünün Türkçe il-mek “bağlamak, iliştmek” fiilinden gelişen, bir isim olduğunu söylüyor.⁷⁸ Bazı yazı dillerinde ‘*bağlamak, birleştirmek*’ anlamındaki ‘il-’ fiilinden türetilen terimler de kullanılmaktadır.

Tkm. *ilgençek* (<il-gen+çek) “dügme” (Ölmez vd., 1995:375).

Kklp. *ilgek* (< il-gek) “dügme” (Baskakov vd., 1967: 824).

Şor. *ilbik* (<il-bik < il-mik <il-mek) “dügme” (Urtegeşev, 2020: 19).

Moğolca kökenli olarak da verilen ancak Türkçe kökenli olduğu düşünülen “*topçı/topçu*” sözcüğünü kullananlar:

Krg. *topçu* (<top+çu) “dügme” (Arıkoğlu vd., 2017: 2054).

Alt. *topçı* (< Moğ. top+çu) “dügme” (Baskakov vd., 1999: 181).

Bu sözcük Moğ. *toṯ* “dügme” (Sarnai vd., 2008: 129) şeklinde kullanılmaktadır.

⁷⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1985. s. 57.

Rusça sözcük kullananlar:

Hak. *knopka* “düğme”; *marha* “düğme” (Arıkoğlu, 2005:114, 132).

Çuv. *knopka* “düğme” (Bayram, 2007: 145, 367).

Karakalpak Türkçesinde kullanılan ‘*sädep*’ sözcüğü düğmenin yapıldığı nesne olan Arapça ‘*sadef*’ sözcüğünden alınmış olabilir.

Kklp. *sädep* “düğme” (Baskakov vd., 1967: 824).

Tuva Türkçesinde ‘*öök*’ sözcüğü kullanılmaktadır:

Tuv. öök (*öök*) (I) “düğme” (Tenişev vd., 1968: 338).

2.2.5.1.5.3. Tüyreviş

Resim 48. Tüyreviş

Kaynak: The State Museum of Arts named after Abylkhan Kasteyev of the Republic of Kazakhstan.

Bu süs aracı, genellikle giysilerde kapatma işlevini yerine getiren bir araç olarak kullanılır. Giysiler dışında da bağlama, kapatma işlevlerinde kullanılan eşyalardan biridir. Kazak Türkçesinde kullanılan “*tüyreviş*” sözcüğü tarihî Türk lehçelerinde karşımıza çıkmamış, günümüz Türk lehçelerinden bir kısmında kullanıldığı tespit edilmiştir

Tüyreviş (Tr.): Çengelli iğne. 1. Kiymeşek, şılavış gibi şalların bağlanan yerlerinin açılmaması için takılan aksesuar (QEKUMADJ, 2014: V, 540). 2. Kadınlar için süslü tasarım aksesuarı (Quralulu, 1997: 57).

Tarihî Türk yazı dillerinin sözlüklerinde bu sözcüğe rastlanmamıştır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Günümüz Türk yazı dillerinden birkaçında Kazak Türkçesindeki ile ses değişikliğine uğramış farklı şekilleri olan aynı anlamdaki sözcük kullanılmaktadır.

Y.Uyg. *türligüch* (< tür+lik+iç) “iğne” (Abdulla, 2021: 178, 499).

Krg. *töönögüç* “cengelli iğne” (Arıkoğlu vd., 2017: 2072).

Bşk. *töyrämes* (< tüyre-mes) “broş” (Zeynullina, 1996: 55).

Nog. *tüyreviş* (< tüyre-viş) “broş” (Baskakov vd., 1956: 60).

Kklp. *tüyreviş* “broş” (Baskakov vd., 1967: 68).

Kum. *tiyrevüç* (< tiyre-vüç) “broş” (Bammatov vd., 1997: 77).

KBlk. *tüyrevüç* “broş” (Suyunçev vd., 1965: 52).

Üç Türk yazı dilinde “*tepşüür, tepçiir, tepşiir, tepşüür*” sözcüklerini görüyoruz.

Alt. *tepşüür* “broş” (Baskakov vd., 1964: 39).

Şor. *tepçiir ~ tepşiir ~ tepşüür* “broş” (Urtegeşev, 2020: 19).

Hak. *tipsincek* “toplu iğne, çengelli iğne” (Arıkoğlu, 2005: 64, 236).

Diğer Türk yazı dillerinde bu araç için farklı sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Az. *sancağ* (< sanc-ak) (2). Kadınların yakalarına veya saçlarına taktıkları basit veya kıymetli madenden yapılan toka, süs eşyası, firkete (Altaylı, II. 1994: 1014).

Tkm. *gülyaka* (< gül + yaka<*ya-k-a) “yuvarlak, taşlı broş” (Ölmez vd., 1995: 317).

Özb. *to’g’nog’ich* “broş” (Abdurahimov, 2019: 258).

Y.Uyg. *zinnetlik bulapka* (< zinnet+lik bulapka < zinet+lik) “broş”; *türligüch* “iğne” (Abdulla, 2021: 178, 499).

Tat. *tupçıklı enə* (< tup (top)+çık+lı iğne(>enə) “çengelli iğne” (Ganiyev vd., 1998: 98).

Kklp. *ilgeşek* (< il- geş+ek) “broş” (Baskakov vd., 1967: 68).

Hak. *haptırğas* (< hap-tır-ğas < qap-tır-gaç) “toplu iğne, çengelli iğne, broş” (Arıkoğlu, 2005: 64, 236).

Tuv. *kızır-öök* “broş” (Tenişev vd., 1968: 273).

Moğ. *goyolın züü, hatguur* “broş” (Sarnai vd., 2008: 66).

2.2.5.1.6. Giyim Aksesuarlarını Tamamlayan Eşyalar

Tarihi ve günümüz Türk Yazı Dillerinde; çanta, torba ve benzeri taşıma araçlarının etimolojik kökeni ve tarihsel evrimi, bu nesnelerin Türk halklarının günlük yaşamındaki yerini ve kültürel önemini anlamada kilit rol oynamaktadır. Çanta ve benzeri taşıma araçlarının Türkçedeki farklı adları, dilin tarihî süreçte farklı coğrafi alanlarda nasıl şekillendiğini ve yerel halkların kullanım alışkanlıklarını yansıtır.

Kazak Türkçesinde “*çanta*” anlamına gelen kelimeler arasında “*kesürgü*”, “*yanlıq*”, “*sanaç*”, “*boxtāy*” gibi terimler öne çıkmaktadır. Bu kelimeler, genellikle deri, keçe veya kumaş gibi malzemelerden yapılan ve farklı işlevlere sahip taşıma araçlarını tanımlar. Örneğin, “*kesürgü*” deri heybe anlamına gelirken, “*yanlıq*” çoban heybesi olarak, “*sanaç*” ise kırmızı deriden yapılan bir heybe adı olarak kullanılmıştır. Bununla

birlikte, “*boqşa*” gibi kelimeler de işlenmiş keçi derisi veya yünden yapılmış torbaları ifade eder.

Türk dilindeki çanta ve benzeri taşıma araçları isimlerinin tarihsel kökenleri, farklı Türk boylarının tarihsel göçleri, hayat tarzları ve kültürel etkileşimleriyle de şekillenmiştir. Moğolca kökenli olan “*qoramsaq*” terimi, Kazak Türkçesine geçmiş ve ok taşıma çantası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu etimolojik izler, Türk halklarının tarihsel olarak göçer yaşam biçimlerini ve bu yaşam biçiminde taşınabilir eşyalara duyulan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır.

Çanta, torba ve benzeri taşıma araçları, Türk halklarının hem günlük yaşamında hem de sosyal ve kültürel bağlamda önemli bir yere sahiptir. Bu araçlar, hem taşınabilirlik açısından işlevsel bir role sahiptir hem de zaman içinde değişen malzeme kullanımı ve tasarım özellikleriyle Türk halklarının kültürel gelişim izlerini gösterir. Ayrıca, bu terimlerin etimolojik kökenleri, Türk dilinin zenginliğini ve farklı coğrafyalardaki Türk topluluklarının dilsel çeşitliliğini gözler önüne serer. Şimdi bunları etimolojik ve yapısal olarak inceleyeceğiz.

2.2.5.1.6.1. Boqşa

Tabaklanmış keçi derisinden ya da deriden yapılan çanta.

boqşa (< Far. boğçe): İşlenmiş keçi derisinden veya deriden, keçe kumaşından dikilen çanta; yünden örülmüş torba ya da iki tarafı eşit yük çantası olarak kullanılan bir heybe; boyna asılarak taşınan torbadır (QEKUMADJ, 2011: I, 518). Yük koymak için kullanılan torba ya da yük sarmak ve bağlamak için kullanılan bir kumaştır (Mamyrbekova, 2017: 212).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Tarihî Türk Yazı Dillerinde E.T ve E.V. Sevortyan sözlüğünde karşımıza çıkmaktadır:

ET. *boxtāy* “giysi taşımak için kullanılan heybe” (DLT, 2005: 198).

ESTY. *buqğa* (II) “çanta” (E.V. Sevortyan, 1978: II, 250).

Karahanlı Türkçesi döneminde ise sözcük DLT’de “*boxtāy*” şeklinde ve “giysi taşımak için kullanılan heybe” anlamıyla verilmiştir (DLT, 2005: 198).

E.V. Sevortyan, sözlüğünde “*buqğa*” şeklinde ve “çanta” anlamıyla verilmiştir (E.V. Sevortyan, 1978: II, 250).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde onun içinde Uygur Türkçesi, Tatar Türkçesi, Nogay Türkçesinde *boqşa* sözcüğünün kullanıldığı ve ses değişikliğine uğramış şekilleri olan aynı sözcük kullanılmaktadır. Rifkat Ahmetyanov etimolojik sözlüğünde *bukça* “çanta, sırt çantası” diye açıklayarak, sözcüğün kökeni *buu* “boğmak, çekmek” anlamından geldiğini söylemekte.⁷⁹

Az. *boğça* “bohça” (Altaylı, 1994: I, 142).

Tkm: *bukca* “bohça” (Ölmez vd., 1995:85).

Y.Uyg. *boghcha* “çanta” (Abdulla, 2021: 220).

Tat. *bukça, sumka* “çanta” (Ganiyev vd., 1998: 93).

Krg: *bokço* 1. Bohça, çıkın, içine çamaşır, elbise vb. koyup sarılan dört köşe kumaş (Arıkoğlu vd., 2017: 368).

Nog. *bokşa* “çıkın, küçük çanta, cüzdan” (Kara, 2023: 27).

KBlk. *bohça* “çanta” (Suyunçev vd., 1965: 614).

2.2.5.1.6.2. Çanta

çanta (Far.): Hafif ve küçük eşyaları koymak ve elde taşımak için kullanılan bir eşya.

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

TT. *çanta* “çanta: kadın çantası” = Tü. *çanta* < *çan* “çanak; tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap” (Gülensoy, 2007: I, 218).

Az. *çanta* “çanta” (Hüseynov, 1941: 339).

2.2.5.1.6.3. Dorba

dorba (Far. *torba*)⁸⁰: Eşyaları koymak için kullanılan, genellikle deri veya kumaştan yapılmış bir araçtır.

Rifkat Ahmetyanov etimolojik sözlüğünde *tobra* ‘atın başına asılan ve atın ayakta yemek yiyebileceği bir çuvalı’ diyerek Farsçadan (*tobra*) geldiğini söylüyor. Günümüzdeki lehçelerden örnek veriyor: Kzk. *dorba*, Krg. *dorbo*, Tkm. *toorba*.⁸¹

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

⁷⁹ detaylı bilgi için bk. *Tatar dilinin etimolojik sözlüğü*.

⁸⁰ detaylı bilgi için bk. *Kazak Dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin açıklamalı sözlüğü*.

⁸¹ Rifkat Ahmetyanov, *Tatar dilinin etimolojik sözlüğü*, Kazan, 2015, s. 277.

Tarihî Türk lehçelerinde kullanımına rastlanmayan sözcük, sadece Kıpçak Türkçesi dönemi eseri CC.'da *topra* şeklinde görülmekte ve “torba” (Lat. Perfinellus, Far. tōbra) (CC: I, 579) anlamında kullanılmaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Az. *torba* “çuval, torba” (Hüseynov, 1941: 296).

Tkm: *torba* “torba, heybe” (Ölmez vd., 1995: 632).

Özb: *to'rvā* “torba” (Abdurahimov, 2019: 257).

Tat. *torba* “torba” (Ganiyev vd., 1998:351).

2.2.5.1.6.4. Qoldorba

Resim 49. Qoldorba
Kaynak: QEKUMADJ, 2012: III, 584.

qoldorba (< qol Tr. + dorba Far. < qol dorba+sı): Kadınların kişisel eşyalarını koymak için kullandıkları, süslenmiş küçük bir çantadır. İçine günlük ihtiyaç duyulan takılar, ayna, tarak, makyaj malzemeleri gibi eşyalar konur (QEKUMADJ, 2012: III, 584).

2.2.5.1.6.5. Qoramsaq

qoramsaq (Moğ.): Okun taşınıp saklanması için kullanılan bir ekipmandır. Bu askeri ekipmanın adı Kazakçaya Moğolcadan geçen ‘*xoromsog*’ kelimesinin değişmiş halidir. Halk edebiyatında bazen “*qoramsaq*” veya “*qoram*” gibi varyantları da kullanılır (QEKUMADJ, 2012: III, 614).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde *qoramsaq* sözcüğünün anılan anlamına yakın anlamda kullanımına Tuva Türkçesinde rastlamaktayız: *saadak* “1. Okluk ya da sadak çantası. 2. Çanta, sırt çantası” (Tenişev vd., 1968: 358).

2.2.5.1.6.6. Qorjin

qorjin (< hurcin Far.): 1. Çeşitli eşyaları koymak için yünden örülen, iki taraflı bir torbadır. 2. (Far. hurjin) Küçük bir torba veya çuval (Quralulu, 1997: 118; Mamyrbekova, 2017: 313).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Nogay, Karakalpak, Kumuk, Karaçay - Balkar Türklerinde *çanta* anlamında *qorjin* sözcüğünün kullanıldığını görmekteyiz:

TT. *hurç* “1.Genellikle yelken bezinden veya meşinden yapılmış büyük heybe. 2. Çeşitli kumaşlardan yapılan, içerisine battaniye, yorgan vb. eşya konulan özel çanta.”⁸²

Krg. *kurcun* “heybe, iki gözlü torba” (Arıkoğlu vd., 2017: 1402).

Nog. *kurjin* “çanta” (Baskakov, 1956: 605).

Kklp. *qorjin* “çanta” (Baskakov vd., 1967: 987).

Kum. *hurjin* “çanta” (Bammatov vd., 1997: 1492).

KBlk. *hurdjin* “çanta” (Suyunçev vd., 1965: 614).

2.2.5.1.6.7. Sanaş

sanaş (Tr.): Torba (Egewbay, 1997: 415). (Kökeni hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır).

Rifkat Ahmetyanov Tatarca etimolojik sözlükte *çanaç* ‘av çantası, uyku çuvalı’ anlamında kullanıldığını görmekteyiz.⁸³

ET., E.Uyg., DTS., ESTY.,’de *çanta* sözcüğünün karşılığı olarak ‘sanaç, sanç’ sözcüğü kullanılmaktadır.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Köktürkçe döneminde rastlanmayan sözcük Uygur döneminde *s(a)naç* “deriden çanta” (Wilkens, 2021: 579) şeklinde kullanılmaktadır. Sözcük, DTS.’de *sanaç*: sanaç kesürgü çanta kırmızı (deri) (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 483); ESTY.’de *sanaç* “deri çanta” (Levitskaya, 2003: VII, 202) anlamlarında görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinde de görülen sözcük *sanaç* “kırmızı deriden heybe” (DLT, 2005: 466) şeklinde kayda alınmıştır.

⁸² <https://sozluk.gov.tr>.

⁸³ detaylı bilgi için bk. *Tatar dilinin etimolojik sözlüğü*.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ise *sanaç* sözcüğünü *çanta* anlamında kullanılan Türkmen ve Kırgız lehçelerini görüyoruz:

Tkm. *sanaç* “deri torba, heybe” (Ölmez vd., 1995: 559).

Krg. *çanaç* “tulum, bazı yiyecek, içecekleri koruyucu olarak kullanılan bütün olarak yüzülmüş daha çok keçi derisi” (Arıkoğlu vd., 2017: 681).

2.2.5.1.6.8. Şontay

şontay (Tr.): “küçük bir torba, kesecik veya çanta”.

Şontay sözcüğü hakkında fazla bilgiye rastlanmamıştır. Dikkatimizi çeken Moğolcada *şuwdav* sözcüğünün ‘*çuval*’ anlamını taşıdığı ve benzerlik gösterdiği konusudur (Sarnai vd, 2008: 100).

Tarihî Türk Yazı Dillerinden sadece Çağatay Türkçesinde *şontay* sözcüğünün kullanıldığı tespit edilmiştir: *çuntay* “çanta, torba, halta” (Ünlü, 2013: 263).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri arasında yer alan Kırgız Türkçesinde *çanta* sözcüğü *çontoy* şeklinde kullanılmaktadır: *çontoy* “1. deri torba. 2. kurşun konulan deri kese. 3. hlk. cep” (Arıkoğlu vd., 2017: 732).

2.2.5.1.6.9. Sömke

sömke (< Rus. *sumka*) “İçine hafif nesne ve eşyalar konulan, omza asılarak kullanılan, uzunca saplı kadın çantası” (Qazaq âdebiy dilinin sözlüğü, 2011: XIII, 309).

Tarihî Türk yazı dillerinde ‘*sömke*’ sözcüğü ile karşılaşmadı.

Rus dilinin etimolojik sözlüğüne baktığımızda “*Sumka*: *suma* kelimesinin küçültülmüş hali olduğunu ve *suma* Eski Almanca *soum* - hayvan üzerinde olan yük (Latince *sauma* - semer) kelimesinin değiştirilmiş hali olduğunu görürüz. Başlangıçta bu kelime, eyerlere takılan yükler için ve özel çantaları ifade etmek için de kullanılmıştır.⁸⁴ Kazakçaya *sumka* sözcüğünün *sömke* olarak Rusçadan geçtiğini görebiliyoruz.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde *sömke* sözcüğünün çoğunlukla kullanıldığı tespit edilmiştir:

Krg. *sumka* “çanta” (Arıkoğlu vd., 2017: 1839).

Bşk. *sumka, muksa* “çanta” (Ahmerov vd., 1964: 837).

Nog. *sumka, dorba* “çanta” (Baskakov, 1956: 605).

⁸⁴ <https://lexicography.online/etymology>.

Kklp. *sumka, qalta* “çanta” (Baskakov vd., 1967: 987).

Kum. *sumka, torba* “çanta” (Bammatov vd., 1997:1492).

KBlk. *sumka* “çanta” (Suyunçev vd, 1965: 614).

Hak. *sumka* “çanta” (Arıkoğlu, 2005: 214).

Yak. *suumka* “çanta” (Vasiliev, 1995: 51).

Kazak Türkçesinde olmayıp, ama Tarihî Türk Yazı Dillerinde *çanta* anlamında kullanılan *tagar* sözcüğü de bulunmaktadır, bu sözcüğün anlamı şu anda bizim kullandığımız *çanta* sözcüğüyle aynı anlamı taşımaktadır.

Rifkat Ahmetyanov Tatar dilinin etimolojik sözlüğünde *tagar~Moğ. dağar* “bez kapçık” olduğunu söylemekte.⁸⁵

Tarihî Türk Yazı Dillerinde *çanta* anlamında *kesürgü* sözcüğü de kullanılmıştır:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

ET. *kesürgü* “deri heybe, dağarcık” (DLT, 2005: 309).

DTS. *kesürgü* “çanta, dorba” (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 303).

Kar.T. *kesürgü* “dağarcık” (Ünlü, 2012: 410).

Kıp.T. *kıpturğa* “kemerin sağ tarafında taşınan çanta” (Toparlı vd., 2003: 163).

Çağ.T. *kapturğay* “çanta, büyük kese” (Ünlü, 2013: 578).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde ve günümüzdeki Çağdaş Türk Yazı Dillerinde *çanta* anlamını taşıyan ve ses değişikliğine uğramış şekilleri olan aynı sözcükler de kullanılmaktadır:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Çağatay Türkçesinde “*kabçuk* Dim. f. of ka:b; “küçük bir torba veya çuval” v.b. S.i.s.m.l. as kapçık/kapçuk. Çağ. XVI ff. *kabçuk* “boyuna asılan bir tür kese ve deriden yapılmış bir cüzdan” (Clauson, 1972: 581); *kapçuk* “burma, halita, çanta, para kesesi” (Ünlü, 2013: 577) kullanımlarının olduğu görülmektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kullanımı

Sadece iki lehçede “kap” sözcüğü kullanılmaktadır:

Nog. *kapşık* “torba, çuval, kap” (Kara, 2023: 54).

Tuv. *hap* “torba, cüzdan” (Tenişev vd., 1968: 468).

Tarihî Türk Yazı Dillerinde yer almayan, nadir lehçelerden Hakas ve Şor Türkçelerinde *çanta* sözcüğünün çok farklı biçimde kullanıldığı görülmektedir. Hakas Türkçesindeki sözcüğün kökeninin “yük” ten geldiği düşünülebilir: “*çükes* “1. sırt

⁸⁵ Rifkat Ahmetyanov, *Tatar dilinin etimolojik sözlüğü*, Kazan, 2015, s. 198.

çantası.2. avcı torbası”; *izemcik* “1. Kese, para kesesi. 2. Avcı çantası”; *nando* “çanta, cüzdan” *tudincah* “el çantası”” (Arıkoğlu, 2005: 49,104,140, 247).

Şor. *nanda* “çanta, kese”; *nançıgaş* “çanta”; *nantış* “çanta” (Nikolaevna vd., 1995: 65, 66).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK GİYİM KÜLTÜRÜNDE MODA VE DEĞİŞEN EĞİLİMLER

Giyim kuşamın işlevi vücudu tabiat şartlarından korumak olsa da giyimde tercihler de yapılmaktadır. Psiko-sosyal etkenler, hayat tarzı, yaşanılan ortam, moda, moda odaklı ürünlerin özellikleri ve ödeme imkanları gibi birçok unsur giyim konusunda tercihleri ortaya çıkarmaktadır. Bütün bunların içinde günümüzde en yaygın olan tercih sebebi moda olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konuya girmeden önce modanın tanımına veya tanımlarına bakmak faydalı olacaktır. Türk Dil Kurumu'nun 'Güncel Türkçe Sözlük'ünde moda '1. Değişiklik gereksinimi veya süslenme özentisiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik; nevezuhur; 2. Belirli bir süre etkin olan toplumsal beğeni, bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük; 3. Geçici olarak yeniliğe ve toplumsal beğeniye uygun olan' (<https://sozluk.gov.tr/> e.t. 16.03.2025) şeklinde tanımlanmaktadır. Burada dikkat çekici olan ifade 'geçici' olmasıdır. Bu geçici oluş, reklamlar ve modacılar toplumların giyim farklılıklarını neredeyse yok denecek seviyeye getirmiştir. Geçmişte her toplumun farklı giyim tarzı varken bugün moda olan giyim eşyaları neredeyse bütün dünyada aynıdır. Bu sebeple modanın bugün için popüler olan giyim tarzlarını işaret ettiğini söyleyebiliriz. Geçmişten bugüne doğru bakıldığında modanın devamlı gelişen, değişen ve dönüşen ama geçici olan bir uygulama olduğunu görürüz.

Aslında modanın da tarihine bakıldığında dönem dönem eski stil giysi modellerinin yeniden moda olarak üretildiğini de görürüz.

İnsanlık tarihi içinde modaya göz atıldığında savaşlarla, endüstri devrimi gibi gelişmelerle de bağlantılı olarak değiştiği görülecektir. Bu değişiklikler yeni teknolojiler ve fabrikalaşmayla birlikte hazır kıyafetlerin üretilmesiyle, kadınların okur yazarlık oranının artması ve bilgiye daha hızlı ulaşmalarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Günümüzde kadınların da erkeklerin de hareketli hayat tarzına uygun giysileri seçmesi de bu değişikliklerin benimsenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Giyim, kültürel kimliğin en önemli unsurlarından biri olarak, tarih boyunca milletlerin yaşam tarzlarını, inançlarını ve toplumsal yapılarını yansıtan bir araç olmuştur. Kazak Türkleri de tarih boyunca, bozkır yaşamına uygun, pratik, estetik ve dayanıklı giysiler üretmişlerdir. Börk, tımaq, taqiya, kürte, şapan, jeyde, köwdeşe, şalvar, etik, belbav, jawlıq, oramal, kamzol, kâzekey, köylek gibi pek çok geleneksel kıyafet ve aksesuar, yüzyıllar boyunca Kazak toplumunun günlük ve özel günlerindeki vazgeçilmez

parçaları olmuştur. Ancak günümüzde bu geleneksel giyim unsurları, modern moda anlayışı ve küreselleşmenin etkisiyle büyük bir değişim sürecine girmiştir.

Geleneksel Kazak Giysilerinin Tarihî Kökenleri

Kazak bozkır kültürü, giyim kuşam açısından işlevselliği ön planda tutan bir yapıya sahiptir. Türkistan coğrafyasında yaşayan Kazaklar, sert kış koşullarına, sıcak yaz mevsimine ve sürekli hareket hâlinde geçen göçebe yaşam tarzına uygun giysiler geliştirmişlerdir.

Baş giysileri: Börk (kürk şapka), tımaq (kalın ve kışlık deri şapka), taqiya (nakışlı veya süslemeli başlık) gibi giysiler, hem soğuktan korunmayı sağlarken hem de toplum içinde bir statü göstergesi olarak kullanılmıştır.

Dış giysiler: Kürte (hafif ceket), şapan (uzun kaftan), kamzol (yazlık hafif yelek), kâzekey (gömlek veya içlik olarak kullanılan kıyafet) gibi parçalar, hem erkekler hem de kadınlar tarafından giyilmiştir.

Alt giyim: Köwdeşe ve şalvar, hareket kabiliyetini artıran, rahat ve geniş kesimli giysilerdir.

Ayakkabılar: Etik, dayanıklı deriden yapılan, hem sıcak hem soğuk havalara uygun, geleneksel Kazak ayakkabısıdır.

Aksesuarlar: Belbav (kemer), şekelik, sırğa (küpe), şaşbav, şaştenge, şolpı (saç süsleri), alqa (kolye), monşaq (boncuklu süs), öñirjiyek (göğüs kolyesi), bilezik, yüzük, qapsırma (toka), tüyme (düğme) gibi takılar ve süs eşyaları, özellikle kadınların geleneksel giyiminde önemli yer tutmuştur.

Modern Moda ve Geleneksel Giyim Arasındaki Çatışma

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra kültürel mirasa verilen önem artmış ve geleneksel Kazak giysileri, özel günlerde ve resmî etkinliklerde daha sık görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, günlük hayatta geleneksel kıyafetler yerini Batı tarzı giysilere bırakmıştır. Bu dönüşümün birkaç temel sebebi vardır.

1. Küreselleşme ve Modern Yaşam Tarzı.

Küreselleşme ile birlikte Kazakistan'da Batı modasının etkisi artmış, insanlar daha pratik, iş hayatına uygun ve kolay kombinlenebilen giysilere yönelmiştir. Geleneksel Kazak giysilerinin bazıları, modern yaşam tarzına uyum sağlamadığı için yalnızca törenlerde ve folklorik etkinliklerde kullanılmaktadır.

2. Şehirleşme ve Endüstriyel Üretim.

Büyük şehirlerde yaşayan Kazaklar, hazır giyim sektörünün sunduğu hızlı moda akımlarına yönelmiştir. Geleneksel el yapımı kıyafetlerin üretimi zahmetli ve maliyetli olduğundan, insanlar genellikle seri üretim kıyafetleri tercih etmektedir.

3. Moda Akımları ve Kültürel Dönüşüm.

Özellikle genç nesil, geleneksel giysileri ‘eski moda’ olarak görmekte ve modern kesimler, Batı tarzı kıyafetler ve küresel markalara daha fazla ilgi duymaktadır. Ancak bazı gençler, geleneksel Kazak motiflerini modern tasarımlarla birleştirerek farklı bir stil yaratmaya çalışmaktadır. Dijital dünyanın temel unsuru sosyal medya üzerinde dönem dönem popülerleşmiş ve diğer bir kesimin ilgisini üzerine çekmeye devam etmiştir.

Geleneksel Kıyafetlerin Günümüzdeki Yeri ve Geleceği.

Her ne kadar geleneksel Kazak giysileri günlük yaşamdan büyük ölçüde çıkmış olsa da, kültürel kimlik açısından hâlâ önemli bir yer tutmaktadır. Bazı alanlarda geleneksel giysiler hâlâ kullanılmaktadır:

Özel Günler ve Kutlamalar: Düğünlerde, millî bayramlarda ve kültürel festivallerde geleneksel kıyafetler büyük ilgi görmektedir. Örneğin, ‘kamzol’ ve ‘kâzekey’ gibi giysiler düğünlerde ve resmî etkinliklerde sıkça giyilmektedir.

Sanat ve Moda Tasarımı: Kazak tasarımcılar, geleneksel Kazak motiflerini modern kesimlerle birleştirerek yeni moda akımları oluşturmuştur. Örneğin, ‘taqiya’ gibi başlıklar ve ‘şapan’ artık modern kıyafet kombinlerinde aksesuar olarak kullanılmaktadır.

Kırsal Alanlarda Kullanım: Kırsal kesimlerde ve yaşlı nüfus arasında hâlâ bazı geleneksel kıyafetler tercih edilmektedir. Özellikle ‘oramal ve jawlıq’ gibi başörtüleri, bazı kadınlar tarafından günlük hayatta giymeye devam edilmektedir.

3.1. Erkek Giyim Modası

Giyimi etkileyen, zaman içinde değişebilen faktörleri ekonomik şartlar, kültürel etkiler ve değişimler, teknolojik gelişmeler ve modanın hayatımıza daha fazla girmesi şeklinde sayabiliriz.

Moda, sadece hayat tarzının değişmesi veya diğer unsurlarla bağlantılı olarak değişseydi bugünkü duruma bu kadar hızlı gelinmezdi. Modada taklit etme özelliği çok açık bir şekilde görülmektedir. Modernleşmeyle birlikte Batılılaşmanın modayla eşdeğer görülmesi, moda olan her şeyin toplumun üst düzey tabakasıyla daha aşağı tabakaları arasında hızla dağılmış ve taklide dayalı bir giyim kuşam ve hayat tarzı giderek yaygınlaşmıştır. Böylece bir toplum kendine has giyim kültürünü bırakarak başka bir topluma benzeme çabasına girmiş, 19. yüzyıldan itibaren batılılaşma ve modernleşme ile

başlayan süreçte giyim kuşamla ilgili değişim de önce resmî kurumlarda sonra da sivil halk arasında yayılmıştır.

Tarihî dönemlerde Kazak toplumundaki erkekler, göçer hayatın getirdiği şartlar içinde baş giysiler (qalpaq, tımaq, qulaqşın) ve dış giysiler (ton, daqı,) gibi giysileri tercih ederlerken, değişen toplumsal ve psiko-sosyal faktörler, hayat tarzı önceki giysilerin terk edilerek yerine yeni hayat tarzına uygun giysilerin seçilmesini gerekli kılmıştır. Ancak bu süreçten sonra tüketici toplumun en önemli özelliği olarak da görülmesi mümkün olan ve geçici olması dolayısıyla sık sık değişen moda eğilimleriyle bugünkü duruma gelinmiştir.

Bugün Kazak toplumunda erkek giysileri kurtka, palto, jempir, jeyde, şalvar şeklindedir. Tarihî süreçte kullanılan giysilerin artık sadece törenlerde ve özel zamanlarda kullanıldığı da bir gerçektir.

Baş giysileri: BörİK (kürk şapka), tımaq (kalın ve kışlık deri şapka), taqiya (nakışlı veya süslemeli başlık) gibi unsurlar, hem soğuktan korunmayı sağlarken hem de toplum içinde bir statü göstergesi olarak kullanılmıştır.

Dış giysiler: Kürte (hafif ceket), şapan (uzun kaftan), kamzol (yazlık hafif yelek), kâzekey (gömlek veya içlik olarak kullanılan kıyafet) gibi parçalar, hem erkekler hem de kadınlar tarafından giyilmiştir.

3.2. Kadın Giyim Modası

Kadın giyimleri sadece moda değil, bir dil, tarih, kültür ve gelenektir... Onlara bakarak insanlar örnek alır, kendilerini düzeltir. Giyim yalnızca bir süs eşyası değil, bir kadının bağlı olduğu boyun kültürel ve ahlaki yapısını ve oradaki sosyal statüsünü de gösterir

Kadın giyiminde de değişim savaşıyla birlikte farklı bir biçimde şekillenmiştir. Savaşa giden erkeklerin ardından birçok işi yapmak zorunda kalan kadınların cinsiyetçi rollerden uzaklaşmasıyla birlikte pantolon giymeye ve daha hareketli hayata ayak uydurmak için bu tarza uygun giysileri tercih etmeye başladığını görüyoruz. Sadece giysilerde değil, eteklerin uzunluğunda, giysilerin renklerinde de bu değişimin olduğunu görmek mümkündür. Aslında bir moda olarak değil mecburiyetle başlayan bu değişim, daha sonra kadınların normal giysilerinin arasına da dahil edildi. Aslında mesela trençkotların da savaş sonrası askeri giysilerden sivil giysilere geçerken ortaya çıktığı, kadınların sosyal hayat içinde daha aktif olmasıyla spor giysilerin kadınlar için de üretilmeye başlandığı da görülmektedir.

Kazak toplum yapısında kadın giysilerindeki millî özellikler yerini yavaş yavaş moda olan yeni tür giysilere bırakmakta, küreselleşme, ekonomik şartlar, hareketli ve hızlı hayat tarzı gibi sebeplerle kadınlar da günümüz modasına ve moda eğilimlerine ayak uydurmaktadırlar. Ancak Kazakistan'da güzel olan bir uygulama, moda olan giysiler tercih edilse de bunların üzerine ya bir işleme ya bir takı veya farklı uygulamalarla Kazakların millî olan giysilerini hatırlatacak bir işlemenin yapılmasıdır. Kadın giysilerinde bunları görmek mümkün olsa da bu tür giysiler genellikle özel günlerde, resmi törenlerde ve bayramlar gibi kutlamalarda kullanılmakta, çalışma hayatında bu tarz giysilerden uzaklaşmaktadır.

Kazak ulusal kıyafetlerinin geleneksel unsurları, modern eğilimlere uyum sağlayacak şekilde çağdaş silüetler ve malzemelerle harmanlanmaktadır. Bu sayede ulusal motifler, modayla bütünleşerek korunmaya devam etmektedir. Otantik süslemeler ve zarif tasarımlar ise günlük ve özel kıyafetlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir.

Sonuçta, geleneksel ile modernin dengesi moda, değişen yaşam koşullarına ve toplumsal dönüşümlere bağlı olarak sürekli evrim geçiren bir olgudur. Kazakistan'da geleneksel giysilerin günlük yaşamdan büyük ölçüde çekildiği görülse de, kültürel mirasın bir parçası olarak hâlâ değer görmektedir. Özellikle genç nesiller arasında geleneksel Kazak motiflerini modern kesimlerle harmanlayan yeni bir akım oluşmaktadır.

Gelecekte, geleneksel Kazak giysilerinin tamamen unutulması pek olası görünmemektedir. Aksine, bu giysiler, modern tasarım anlayışıyla yeniden yorumlanarak yeni nesillere aktarılabilir. Geleneksel ile modernin dengeli bir şekilde harmanlandığı bir moda anlayışı, Kazak kimliğinin ve Türk dünyası ile bütünlüğün korunmasına, dünya modasında kendine özgü bir yer edinmesine katkı sağlayacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GIYİM KUŞAMLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

4.1. Basit Yapılı Sözcükler

Sözlüklerden ve tarama yoluyla eserlerden tespit edilen giyim terimlerinden bir kısmı basit yapılı sözcüklerdir. Bu terimlerden bir kısmı birleşik sözcük yapısında görünseler de kökleri bilinemediği için basit yapılı sözcükler içinde değerlendirilmişlerdir. Bu gruptaki sözcükleri iki grup halinde vermek mümkündür:

Tablo 1.a. Türkçe kökenli basit yapılı sözcükler:

börik	işik	qalpaq	mıyık	şapan	ton
daqı	jaqı	qarkara	saqiyna	şontay	yüzük
etik	jeyde	küpi	sanaş	tebetey	

Tablo 2. b. Yabancı kökenli basit yapılı sözcükler:

Arapça	alqa	aykel	qasaba	muraq	taqiya	
Farsça	beşpent	boqşa	dambal	dorba	kebis	kuläpara
	qorjin	malaqay	mäsi	oramal	sim	şalvar
	şäli					
Moğolca	böytik	dalbay	jadağay	jalbağay	qoramsaq	
Rusça	kamzol	kürte	sömke			
Kökeni buluna- mayanlar	käzekey	sävkele	şolpı	böki		

4.2. Türemiş Yapılı Sözcükler

Giyim terimlerinden bir kısmı türemiş sözcüklerden oluşmuştur. Bunları da aldıkları eklere göre şu şekilde vermek mümkündür:

2.a. İsimden isim yapım ekleri ile türetilenler.

+AK (<+GAK): Giysi adlarında tek örneğine rastlanan ek, tumaq sözcüğünde görülmektedir. Gülensoy bu sözcüğün kökünü ‘1. Örtü, kapak; 2. Tuğ, bayrak’ anlamındaki ‘tuğ’ sözcüğüne bağlamakta, eki de +gak şeklinde göstermektedir.

tımaq < tuvaq < tuğ+ak ya da *tu-maq > tımaq.

+CA > +ŞA: Aslında bir çekim eki olan +ca, +ce; +ça, +çe yapım eki olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Ergin, 2009: 167). Ek, Kazak Türkçesinde ç>ş değişmesi sebebiyle +şa, +şe biçiminde kullanılmaktadır.

kewdeşe ~ köwdeşe < kewde+şe > kewdeşe; beldemşe < beldem+şe.

+CAK (> +şAK): Türkçede başlangıçtan beri kullanılan bir ektir. Küçültme ve sevgi ifade eder (Ergin, 2009: 165). Ek, Kazak Türkçesinde ses değişikliğine uğramıştır, +şak, +şek şekli kullanılmaktadır.

kiymeşek (Tr.) (Tr. <kiy-me+şek) > kiymeşek

+CUK (~ +CAK; +şAK): Ergin, +CIK, +CUK ekinin Eski Türkçedeki şeklinin +CAK'tan geldiğini +CIK'lı şekillerinin sonradan ortaya çıktığını ifade eder (2009: 164). Kazak Türkçesinde ç>ş değişmesi sebebiyle ekin +şaq, +şek şekilleri kullanılmaktadır. Eklendiği sözcüklere sevgi ve küçültme anlamları katar.

monşaq < boy(u)n + şuq < boy(u)n + çuk.

+GI: Gülensoy, kargı sözcüğünün etimolojisini verirken 'kar' kökünün anlamını 'omuz, kolun üst kısmı' anlamıyla vermektedir (2007: 468). Bu durumda +gı eki isimden isim türetmektedir.

qarğı < qar+ğı.

+IEk: Gülensoy, gömlek sözcüğünün kökenini *kö:n'den getirmekte, bu kökün anlamını da 'deri' olarak vermektedir (2007: 380). Bu durumda +lek eki isimden isim türetmektedir. Ekin isimden fiil yapan +IA- ve fiilden isim yapan -k eki şeklinde açıklanabilmesi de mümkündür.

köylek < kög+lek < *köñ+lek

+IIq: Bu ek başlangıçtan beri Türkçenin belli başlı isimden isim yapma eklerindendir. Bir nesnenin bir vasfını bildirerek sıfat gibi kullanılan isimler yapar. Geçici ve kalıcı isimler yapılabilir. Bu ekle yapılan sözcükler bir eşya ismi bildirebilirler (Ergin, 2009: 155).

jaw+lıq < jaw+lıq (< yağ+lık); şekelik < şeke+lik.

+şIn (< +çIn): Ek, +çI+n şeklinde bir birleşmeden ortaya çıkmış olabilir. Kazak Türkçesinde, ç>ş değişmesi sebebiyle ş'li şekilleri kullanılmaktadır.

qulaqşın < qulaq+şın.

+tey: Tek sözcükte karşılaşmıştır.

tebetey < tebe+tey.

2.b. Fiilden isim yapım ekleri ile türetilenler.

-AK: Fiilin bildirdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı; hareketin yapıldığı yeri, âleti; o hareketle yapılan şeyi kısacası fiilin etkisinde kalan çeşitli nesneleri karşılar (Ergin, 2009: 188). Kalıplaşarak bir giysi adında kullanıldığı görülmektedir.

kebenek < kap+a-n-(a)k.

-GA: Ek, hareketi yapanı, olanı veya yapılanı karşılar (Ergin 2009: 189). İşlekliliğini kaybetmiş bir ektir. Bir takı sözcüğünde görülmektedir.

sırğa < ısır-ğa.

-GAK: Ek, +AK eki ile aynı işlevlere sahiptir. Ergin, ekin +GAK şeklinin g sesinin düşmesi sebebiyle +Ak ekinin eski şekli olabileceğini düşündürdüğünü, ancak Batı Türkçesindeki örneklerde de +GAK şeklinin sıkça kullanıldığını belirtir (2009: 188).

jarğa < jar-ğa.

-GIç (> -GIş): Türkçede eskiden beri görülen bu ek işlek bir ek değildir. Yapan, yapılan ve olan nesneleri karşılayan sözcükler türetir (Ergin, 2009: 190). Eski Türkçedeki g seslerinin w'ye değişmesi sebebiyle ek, Kazak Türkçesinde +wış, +wiş şeklinde kullanılmaktadır.

şılawış < şıla/şula-wış < şula-gıç.

-Ik: Ek, genellikle *fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazen de o hareketten doğmuş olan veya o hareketi yapan çeşitli nesneleri karşılar* (Ergin, 2009: 188). Burada eşya, giysi adı yaptığı da görülmektedir.

şarık < çar-ık < sar-ık.

-mA: Bütün fiil kök ve gövdelerine gelerek iş isimleri yapar. Klişeleşerek eşya isimleri de yapabilir (Ergin, 2009: 186). Kazak Türkçesi giyim sözcüklerinde de eşya adı yaptığı örneklerle rastlanmıştır.

qapsırma < qapsır-ma; tüyme < tüy-me < tüg-me.

-mAK: İstisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine gelen bu ek (Ergin, 2009: 186), Kazak Türkçesinde ses benzeşmeleri sebebiyle -mak, -mek; -bak, -bek; -pak, -pek şekillerinde görülür. Yapım eki olarak kullanılır. Türkiye Türkçesinden farkı, Türkiye Türkçesinde mastar eki olarak kullanılmakta iken Kazak Türkçesinde sadece yapım eki olmasıdır.

başmaq < baş-maq.

-mAn: Seyrek kullanılan ek, bir giysi adında tespit edilmiştir. Kazak Türkçesinde ses benzeşmeleri sebebiyle ek, -man, -men; -ban, -ben; -pan, -pen şekllâilerinde görülebilir.

şekpen < şek-pen < çek-men.

-w (< +g/ğ): Eski Türkçede fiillerden isim yapan -g, -ğ eki, Batı Türkçesinde g/ğ seslerinin düşmesiyle kaybolmuş, Kıpçak lehçelerinde ise g/ğ > w değişmesine uğramıştır. Eklendiği sözcüğe vasıf anlamı katar. Buradaki örnekte giyim terimi yaptığı görülmektedir.

şulğaw < şulğa-w < çolga-v.

-wIş (< -GIç): Türkçede işlek olmayan eklerdendir. *Yapan, olan ve yapılan nesneleri karşılayan isimler* türetir (Ergin, 2009: 190). Ek, büyütme anlamı da katar.

Tespit ettiğimiz örnekte bir eşya adı yapmaktadır.

tüyreviş < tüyre-viş < tüyre-giç.

4.3. Birleşik Yapılı Sözcükler

Giysi adlarında birleşik yapılı sözcüklerin kullanıldığı da görülmektedir. Bu tür giysi adlarında isim veya sıfat tamlamalarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.a. İsim Tamlaması yapısındakiler.

Bu tür tamlamaların tamamı belirtisiz isim tamlaması yapısındadır. En önemli özellikleri de kalıplaşmayla birlikte iyelik eklerinin düşmesidir.

belbav < bel + bağı, bilezik < bilek + yüzük < bilek yüzüğü; qoldorba < qol + dorba+sı; öñirjiyek < öñir + jiyek+i; şaşqap < şaş + qab+ı; şaşbav < saç + bağı; şaştenge < saç + tenge+si;

3.b. Sıfat Tamlaması yapısındakiler.

Az sayıda örnekte görülmektedir.

beşpent < peş + bent: Farsça iki sözün birleşmesinden oluşmuştur.

külâpâra < kulâ(n) + pâra: Farsça iki sözün birleşmesinden oluşmuştur.

Kazak Türkçesi, Kıpçak lehçelerinin içinde yer almaktadır. Eski Türkçeden itibaren başlayan ses değişiklikleri ile gerek tarihi dönemlerdeki Türk lehçeleriyle gerekse bugünkü Türk lehçeleriyle bazı sesler arasında farklılıklar ve değişimler bulunmaktadır. Giyimle ilgili terimlerin farklı sözlüklerden bulunan örneklerinde de bu ses değişiklikleri görülmektedir. Bunları kısaca şu şekilde göstermek mümkündür:

- * Söz başı y- sesleri j- olmuştur. yıl > jıl, yol > jol.
- * Eski Türkçe -ig, -ig > Kazak Türkçesinde -(U)w. bilig > bilüw.
- * Eski Türkçe -ağ > -aw. tağ > taw, sağ > saw.
- * ç > ş değişikliği istikrarlıdır. göç > köş, akçe > aqşa, çeçek/çiçek > şeşek, çay > şay.
- * ş > s değişikliği istikrarlıdır. baş > bas, üşü- > üsi-, eşek > esek.
- * Eski Türkçeden itibaren söz başı t- korunmuştur. temir, til, tirsek, toğız.
- * Eski Türkçeden itibaren söz başı k- korunmuştur. kelin, ket-, kör-, kiyik.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GİYİM KUŞAM VE SÜSLE ALAKALI SÖZVARLIĞI

5.1. Kazak Türklerindeki Giyim Kuşam ve Takı Terimleri

aq belbav: Saygı duyulan bir kişinin ölümünden sonra, ölen kişi yedi yılını tamamlayana kadar erkeklerin taktığı kuşaktır (QEKUMADJ, 2011: I, 468).

aq ton: İşlemden geçen deriden dikilen, yanan derinin doğal rengini koruyarak hiçbir boyayla boyanmayan, sade, boyasız kürk türü.

alqa: Kızların boyunlarına ve göğüslerine taktıkları süs eşyaları, mercan, inciler⁸⁶ (Quralulu, 1997: 55). *Alqa, halqa* [<Ar. halka]: Yuvarlak şekilli bir mücevher parçası (yüzük, boyun kolyesi, vb.) (Mamyrbekova, 2017: 35).

ayır qalpaq: Eteğinin iki tarafı dilik dilik olan, keçeden yapılmış erkek baş giyimi; millî baş giyimi.

aykel: 1. Boyuna takılan altın ve gümüş metal takıların eski adı (Khinayat vd., 2007:348).
2. Kızların göğsüne taktığı kolye gibi aksesuar (Quralulu, 1997: 55). Äykel (Ar. haykel);
3. Boyna takılan aksesuar (Mamyrbekova, 2017: 66).

äyel etigi: Kırmızı deriden yapılan, beyaz tabanla astar kaplanmış, kadınlara ait kıvrımlı tabanlı bir çizme (Alimbai vd., 2009: 282).

barqıt kebis: Kahverengi yumuşak deriden yapılmış, kırmızı kadife ile kaplanmış, yüksek topuklu kadın ayakkabısı (Alimbai vd., 2009: 300).

baspa şekpen: Süslenerek dikilen dış giyim çeşidi.

başmak: Ev içinde giyilen, topuksuz hafif ayakkabı (Quralulu, 1997: 73). Kumuklar arasında da kullanılan ayakkabının bir türü. ‘*Başmaq ~ basmaq*’ kelimesi, Türkçe kökenli ‘*başmak*’ fiilinden türemiştir (Gadzhieva, 116: 1960).

baypak etik: Keçe çorap, keçe mest. 1. Yünden keçe basılarak yapılan bir ayakkabı türü, ‘keçe ayakkabı’ (Quralulu, 1997: 72). 2. Yumuşak yünden dokunarak ya da keçeden

⁸⁶ Kazak Türkçesi sözcüklerinin etimolojilerini inceleyen eserde sözcük için “*Alqa sözünün kökeni Al+qa olması gerekiyor. Şimdiki Qazaq dilindeki Al+ğa, al+dı, al+ğı gibi sözlerin kökeni al sözü*” şeklinde bir bilgi verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalı Sözdigi*. Bu etimoloji, halk etimolojisidir. Sözcüğün Arapça “*halka*” sözcüğünden geldiği ve başındaki h - sesinin düşmesiyle “*alqa*” şeklinde kullanıldığı açıktır. Anlamı da bu yönde düşünmemizi sağlar.

basılarak yapılan, çizmenin içine giyilen ve sıcak tutan bir iç ayak giyimi. ‘Saptama etik’ (uzun konçlu çizme, bot) içine giyilen beyaz keçeden yapılmış ‘baypak’ özellikle kışın soğuk ve fırtınalı günlerinde uzun yola çıkarken tercih edilirdi (QEKUMADJ, 2011: 357).

baypak (uyıq): Saptama etiğın içine giyilen beyaz keçeden yapılmış çorabın bir çeşidi (Ömirbekova, 2015: 153).

beldemşe: 1. Kadın kıyafeti. 19. yüzyılın sonuna kadar kadınlar elbisenin üstüne etek şeklinde giysi giyerlerdi. Bu etek tipi çok nadir kullanılmıştır. Eteğın ön kısımları birbiriyle temas halindedir ve geniş kısımları belin altındadır. Kadife, renkli ipekten yapılmış etek, çeşitli süslemelerle süslenmiş, üzerine kenarlık, nakış veya yapıştırılmış kunduz derisi ile çevrelenmiştir, kemer düğmelerle sabitlenmiştir. Etek, elbisenin tüm eteği büyük olacak şekilde dikilir. 2. Ev işleriyle uğraşan kadınların önüne bağlanan bir önlük. Bazı yerlerde buna kalın beyaz veya kahverengi kumaştan, bazen renkli kumaştan dikilen ‘alşalgış’ da denir. İnek sağarken, yemek pişirirken ya da temizlik yaparken kullanılır (Quralulu, 1997: 73). 3. Bayram ve törenlerde elbisenin üzerine giyilen süslü kadın kıyafetleri (Ömirbekova, 2015: 100). Uzmanlar, ‘beldemşe’yi şu şekilde açıklıyorlar: ‘bel’ bel anlamında, ‘dem’ dinlenme anlamında, ‘emşe / emşi’ ise ‘şifacı, beli dinlendiren ve iyileştiren şey’ anlamındadır (Shaygozova, 2023: 164). Kırgızların belden giyilen giyimlerden biri, ‘beldemçi’ geniş yere kadar uzanan etek. Kaynakta verilen bilgiye göre bu tür etekler evli kadınlar tarafından giyilmektedir (Abramzon, 1990: 137).

beren belbay: Pahalı kadife kumaştan yapılan bir kuşaktır (Ömirbekova, 2015: 133).

bestaqa etik: Orta uzunlukta konçlu, alçak topuklu ve düz tabanlı kadın ayakkabısıdır. Ayakkabının tabanı ile burun kısmı arasında katmanlı bir ‘ultan’ (altlık, kösele) dikilir. Topuk kısmı, üst üste dizilmiş ‘tasultan’ (deri veya kösele gibi dayanıklı malzeme) katmanlarından oluşur ve sağlam çivilerle sabitlenir. Çizmenin kayışı ile üst kısmı iki sıra köksavır derisi⁸⁷ kullanılarak ince şerit şeklinde süslemelerle dikilir (QEKUMADJ, 2011: 486).

beşpent ~ beşmet ~ meşpet: Eteği dizden hafif yukarı olan, astarlı, yakalı veya düz yakalı hafif dış giyim, elbisenin dışına giyilir. Beşpent hem ince hem de kalın olabilir. Beşpentin şu türleri var: *jibek beşpent* (ipek beşpent), *küñgir beşpent* (mat renkli beşpent), *şiy barqıt*

⁸⁷ Köksavır deri: At ve keçi derisinin karışımından yapılan deri.

beşpent (kadife beşpent), *küpi beşpent* (kalın kürkten yapılan beşpent), vb. Dış giyim olarak kullanıldığı için eteği, kolu süslü ve bezeklidir (QEKUMADJ, 2011: I, 498).

bilezik: Kadınların bileğine taktığı gösterişli, moda uygun bir süs. Bilezik kadın aksesuarlarının içerisinde en çok bulunan ve günlük hayatta çokça kullanılan aksesuardan biridir. Kızlar, gelinler, orta yaştaki kadınlar ve büyükler de bileklerine takarlar. Kazaklarda bazen bir kız çocuğu henüz 3-4 yaşında iken, anne babası büyüyünce varlıklı olsun diye bala bileziği yaptırır (QEKUMADJ, 2011: I, 582).⁸⁸

boqşa: İşlenmiş keçi derisinden veya deriden, keçe kumaşından dikilen çanta, yünden örülmüş torba ya da iki tarafı eşit yük çantası olarak kullanılan bir heybe, boyna asılarak taşınan torbadır (QEKUMADJ, 2011: I, 518). Yük koymak için kullanılan torba ya da yük sarmak ve bağlamak için kullanılan bir kumaştır (Mamyrbekova, 2017: 212).

bota belbav: En kaliteli, pahalı kemer türüdür. Gümüş kaplama tokalar bir botanın (deve yavrusunun) gözlerine benzediğinden ‘bota kemer’ adı verilmiştir (Ömirbekova, 2015: 134).

böki: İşlemden geçirilen kalın deve derisinden yapılan kebiş gibi ayak giyimi.

börük: 1. Kulağı örtmeyen, kürkle ve ince yün veya ipek malzemeye kaplı mevsimlik bir baş giyimdir. Baş giyim adına ‘börük’ denmesinde ‘börü’nün (kurt) Kazak kültüründe kutsal bir hayvan olarak saygı görmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Günümüzde Kafkasyalılar da kurt derisinden dikilmiş baş giyim kullanarak folklorik (geleneksel) danslarını oynamaktadırlar. Bu oyunun Kazakların Kökpar oyununa benzediğini söyleyebiliriz (QEKUMADJ, 2011: I, 537). 2. Kuzu derisinden veya diğer hayvan derisinden yapılmış ve kumaşla kaplı kulağı örtmeyen bir baş giyim. Börk, ‘kışlık börk’ ve ‘yazlık börk’ diye ikiye ayrılır. Börk’ü hem erkekler hem de kızlar giyer (Quralulu, 1997: 74).

böytik: Nöbetçiler tarafından giyilen, deriden dikilen ayak giyimi.

bulgın ton: Samur derisinden yüz yüze getirilerek dikilen değerli bir kürk.

buyra börük: Kıvrıkcık yünlü deriden yapılan baş giyimi.

⁸⁸ “Bu söz *bilek* ve *yüzük* sözcüğünün oluşu. *Bilek* sözü bazı araştırmacılara göre *bel* sözünün, başka araştırmacılara göre Eski Türkçede *sarmak*, *sarıp bağlamak* diye düşünüldü. *Yüzük* kelimesinin kökeni yüz olsa gerek, Qazaq dilinde yüz “*yüz, sima*” anlamını veriyor. Sonra “*bilek + yüzük > bile (k) (yü)zik > bilezik* olarak değişen gibi” detaylı bilgi için bk. *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*.

daqı ~ daqa: Kalın deriden yapılmış, yünlü kısmı dışına dikilmiş, kışlık dış giyim. Göçer yaşama ve doğal çevreye uygun, ayazı sert, şiddetli fırtınaları olan ülkelerin insanların giydiği bir giysidir. Yünü dışına yapılır, ancak içi kumaşla kaplanabilir de kaplanmayabilir de (QEKUMADJ, 2011: I, 595).

çanta: Hafif ve küçük eşyaları koymak ve elde taşımak için kullanılan bir eşya.

dalbay ~ dalbağay ~ jalbağay: Tımağ gibi erkeklerin mevsimlik baş giyimi. Geleneksel olarak dalbağayı ince ak keçeden ya da kalın kumaştan astarlayarak dikerler. Dışı ve astarı pamuktan, geniş bir biçimde biçilen dalbağay baş giyimin dışından giyilir. Yağmurlu, rüzgarlı günlerde omuzu kapattığı için işçilere rahatlık sağlayan baş giyim türüdür (QEKUMADJ, 2011: I, 601).

dambal: Belden aşağı giyilen, uşkurla bağlanan içlik (Khinayat vd., 2007: 217).

datkalık belbav⁸⁹: Devlet memuru, soylu ya da seçkin yüksek dereceli kişilerin mevkilerini belirtmek için taktıkları kemer (QEKUMADJ, 2011: II, 611).

deñment belbav: Şapan'ın dış kısmına takılan kemerdur (QEKUMADJ, 2011: I, 632).

döñgelek börik: Tepesi keçeden ya da pamuktan, sığırılıp, astar, dış kapatılıp dikilir.

etik: Çizme. Deriden dikilen konçlu, ökçeli ayak giyimi türü. (QEKUMADJ, 2011: I, 116). Kazaklarda 'etik (çizme)'nin çeşitli türlerinden bahsetmek de mümkündür.

eltiri⁹⁰ **börik:** Kuzu derisinden yapılan börkün bir çeşidi.

işik (~ içik): Deriden yapılarak astarlanmış bir kışlık dış giysi türüdür. Kullanılan hayvan derisine bağlı olarak farklı çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar arasında qasqır işik (kurt derisinden yapılan işik), suwsar işik (samur derisinden işik), tülki işik (tilki derisinden işik), orman işik (tilkinin sırt derisinden yapılan işik), qundız işik (kunduz derisinden işik), eltiri işik (yavru koyun derisinden yapılan işik), señseñ işik (büyümüş kuzunun kırılmamış derisinden yapılan işik), janat işik (rakun derisinden işik) ve tañ işik (ceylan derisinden yapılan işik) gibi. Bunların yanı sıra başka türleri de bulunmaktadır (QEKUMADJ, 2014: V, 774).

jadağay: 1. Şapanın (Ceket) hafif türü. Jadağay yakalı veya yakasız, astarlı ve astarsız dikilebilir. Astarlı yünlü hafif bir jadağay, soğuk havada, serin havada giyilen işçilerin

⁸⁹ *datka* (Far. dadxah) - devlet yöneten soylu, töre. detaylı bilgi için bk. *Qazak Dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin açıklamalı sözlüğü*.

⁹⁰ *eltiri*: Doğduktan iki üç gün sonrasında kesilen kuzunun derisi.

günlük kıyafetleri olarak kabul edilir (QEKUMADJ, 2012: II, 142). 2. Astarsız dikilen, hafif şapan, dış giyimi. Kadın jadağayı, siyah peluşla kaplı ve çizgili kumaşla kaplı bir kadın dış giyimidir (Ömirbekova, 2015: 106).

jaqı: At derisinden tüylü kısmı dışarı gelecek şekilde deriden dikilmiş dış giysidir. Kesilen atın yaşına bağlı olarak *qulun*⁹¹ *jaqı*, *tay jaqı*, *qunan*⁹² *jaqı* gibi türleri vardır. Geleneksel ortamda genellikle tay derisinden dikilen ‘tay jakı’ kullanılmaktadır (QEKUMADJ, 2012: II, 187).

jalbağay: Deriden, kumaştan, ince ak keçeden olan ve dış görünüşü tımağ gibi dikilen yağmurluk şeklindeki baş giyimi. Jalbağay’ın ana özelliği, her iki yan ve arka kenarın birbirine dikilerek omuzları ve sırtı örtmesidir (QEKUMADJ, 2012: II, 191).

janat börik: Rakun derisinden dikilen baş giyimi.

janat ton: Postu değerli olan rakun derisinden yüz yüze getirilerek dikilen pahalı kürk.

jargaq: Keçi, tay, buzağı gibi hayvanların özenle ve özel bir şekilde tabaklanmış, çok yumuşak derilerinin ve bunlardan üretilmiş eşyalarının genel adı. Jargaq ton, buzağı, oğlak, tilki gibi derisinden faydalanılan bütün hayvan yavrularının derisinden tabaklanmış, iç kısımdan dış tarafa doğru dikilmiş bir kürk türünün adıdır. Jargaq türleri, Kazakların pahalı, süslemeli, moda olan en değerli kıyafetlerinden biri olarak kabul edilir (QEKUMADJ, 2012: II, 231).

jargak şalvarlar: Süs malzemeleriyle, bezeklerle işlenen bir pantolon türüdür.

jargaq ton: Kulun, keçi, koyun derisinden tabaklanmış, yünü dışına doğru bakarak dikilen dış giyim.

jawlıq: Hacmi büyük, beyaz kumaşlı, kadının başını örten baş giyimin özel türü. Jawlıq, kiymeşeksiz de Kiymeşek’in üstüne de giyilir. Geleneksel çevrede jawlıq; güneşin sıcağından, soğuktan ve yelden korunmak için örtü durumunda kullanıldığından büyük hacimli olarak dikilir (QEKUMADJ, 2012: II, 251).

jeyde: 1. İnce kumaştan dikilen, kolu, yakası olan erkek giyimi, gömlek (Quralulu, 1997: 76). 2. Erkeklerin giydiği üst giyimi. 19. asırdan itibaren bu giysinin kesiminde değişiklikler olmuştur. Jeyde yakasının kesim örneğine göre *küyek jağalı* (kürk yakalı), *tik jağalı* (dik yakalı), *qaqpaq jağalı* (devrik, kapaklı yakalı) çeşitleri var. Küyek jağalı jeydeyi yaşlılar

⁹¹ qulun: Süt emen tay, 1 yaşına kadar olan tay.

⁹² qunan: Üç yaşına giren erkek at.

giyerken yiğit gençler dik jağalı jeyde giymeyi tercih ederler. Qaqpaq jağalı jeyde herkes tarafından giyilen bir kıyafettir. Onun farkı kolu ile yakasının nakışla yapılmasıdır (QEKUMADJ, 2012: II, 277).

jibek etik: Nakışlarla süslenmiş, kadınlara ait zarif bir çizme türüdür. Çizmenin boğazı ve bilek kısmı pembe-mor renkli kadife kumaştan yapılmış olup astarı keten kumaştandır (Alimbai vd., 2009: 278).

jigît tumaq: Tilki derisinden yapılan küçük kulaklı baş giyimi.

jüzik: 1. Üstüne gerçek mücevher taşı oturtulmuş takı, yüzük (Quralulu, 1997: 56); 2. Parmak çemberi, saf altın ve gümüşten yapılmış, parmağın dışa bakan yüzünde değerli taştan bir gözü olan takı, yüzük⁹³ (Şoibekov, 1991: 32); 3. Yüzüğün üstündeki göz denen taşta eskiden genel Türk dilinde ‘kaş’, Kazak yazı dilinde ‘qas’ denilir⁹⁴ (QEKUMADJ, 2012: III, 499).

kämşat bōrik: Kunduz derisinden dikilen kadınların baş giyimi.

kämşat ton: Kunduz derisinden yüz yüze getirilerek dikilen kürk.

käzekey ~ käjekey: Oymalı yakalı, qamzolden daha kısa ve pahalı kumaşlardan yapılan kolsuz bir kadın giysisidir. Käzekey, ince bir kumaş kullanılarak astar eklenip dikilir. Kolsuz käzekey genellikle yaz aylarında, ilkbahar ve sonbaharın sıcak günlerinde sabah ve akşam serinliğinde elbisenin üzerine giyilir. İki ön kısmı, bel hizasından kapatmak için tokalı bir bağlantıyla tutturulur. Yakası ve eteği nakışlarla süslenir. Käzekey halk dilinde ‘käjekey’ olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2012: III, 16).

kebenek: Çobanların soğuktan, yağmurdan ve kardan korunmak için giydiği, ince keçeden yapılmış bir dış giysisidir (Ömirbekova, 2015: 109).

kebis: 1. Mestin dışına giymek için yapılan, deriden dikilmiş galoş şeklinde olan konçsuz ayakkabı⁹⁵ (Quralulu, 1997: 77) 2. Mestin üzerinde kullanılan, genellikle deriden yapılan ve kalıpla şekillendirilmiş boğazsız ayakkabı (QEKUMADJ, 2012: 34).

⁹³ Yüzük sözlüğünün kökeni “jüz: yüz”, “buwın: eklem” anlamını bildirmektedir. V. Radloff Soyot dilinde “jüc: eklem”, Altay, Teleüt lehçelerinde “saqiyna: yüzük” şeklinde gösterilir. Yakut Türkçesinde “susä” sözcüğü “ekleme, eklemelere bölme” anlamındayken, Hakas, Tuva lehçelerinde bu sözcük “çüstük” olarak karşımıza çıkar. “Çüs” Tuva lehçesinde parmağın eklemi demektir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*.

⁹⁴ kaş. Beyaz ya da siyah renkte olan saydamımsı bir taş [ya da taşı (?)]. Bunun beyaz olanı, yıldırım düşmesine, susuzluğa ve şimşek çarpmasına karşı bir koruma sağladığı inancıyla yüzüğe takılır. (Divânü Lugatit-Türk, 2005, s.410).

⁹⁵ Kebis (Farsça - کفش deriden yapılmış hafif ayakkabı. (Mamyrbekova, 2017: 262)

kemer⁹⁶ belbev: Üzerinde altın, gümüş ve kabartmalı şekiller bulunan düz, lüks, değerli deri kemerdur (QEKUMADJ, 2012: III, 57). 2. Kızlar ve kadınlar tarafından takılan bir kemerdur (Ömirbekova, 2015: 134).

keñ avızdı kebis: Geniş ağızlı ayakkabı. Dışı siyah lake deri, içi kahverengi deriden yapılmış erkek ayakkabısı (Alimbai vd., 2009: 297).

kesteli mäsi: Kahverengi yumuşak deriden yapılmış, içi kumaş astarla kaplanmış kadın ayakkabısı.

kewdeşe ~ köwdeşe: Gövdeye giyilmek üzere tasarlanmış, astarlı ve sıcak tutan bir giysidir. Köwdeşenin eteği kısadır, yaka ve kolu bulunmaz. Kewdeşe, genellikle gömlek üzerine ve dış giysinin altına giyilir. Hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılabilir. Halk arasında kewdeşe, 'kewdelik' veya 'kökirekşe' olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2012: III, 89).

kise beldik: Çeşitli silahları, gereç ve diğer gerekli eşyaları taşımak için kullanılan bir erkek kemerdur (QEKUMADJ, 2012: III, 328). 19. yüzyılda Ş. Valihanov eserinde 'kemer' kelimesinin çanta anlamına geldiğini yazmıştır. Farsçadan Türkçeye geçen 'kise' sözcüğü Türk yazı dillerinde ve lehçelerinde 13. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Türk halklarının çoğunun dilinde kise kelimesi 'kemerin cebi', 'çanta', 'giysi cebi' anlamlarında kullanılmaktadır (QEKUMADJ, 2012: III, 329).

kiyiz baypaq: Etiğin içinen giyilen, keçeden yapılan çorap.

kiyiz börik: Keçeden yapılan bir baş giyimi çeşidi.

qiymaş börik: Tepesi dik yapılan Kazak börkünün bir türü.

kiymeşek: Ak kumaştan dikilen, göğsü ve sırtı kapatan, ön tarafı açık olan (Kazak) kadın millî baş giyimi (Quralulu, 1997: 78). Kiymeşek'in, Kazakların oymak ve boylarında farklı farklı türleri vardır. Kiymeşek'in eski türü 'orama kiymeşek'. Kuzey Kazakistan Kazakları 20. yüzyılın 20'li 30'lu yıllarına kadar bunu giymişlerdir. Dikmeden biçilen kumaş parçası başa geçirilmesiyle giyilir. Giyildiği zaman Kiymeşek'ten farklı kalmayan baş giyimi. 'Bürmeli kiymeşek', Sırderya kenarında yaşayan Kazak hanımlarının arasında yaygın olan bürmeli kiymeşek'in ön tarafı kare şeklinde açık olup, aşağı tarafı

⁹⁶kemer (Far. Kāmar) "belbey, beldik", "tepe, yamaç", "oluk, su dolu delik, vadi". Kazak Türklerinin geleneksel şiirlerinde bu üç anlam da yaygın olarak kullanılmaktadır. Modern Kazakçada ise "su kanalı veya göl kanallarının kenarı" anlamında değişken olarak da karşımıza çıkmaktadır, detaylı bilgi için bk. *Qazaq dilinin alıntı sözder sözdüğü*. (Kurmanbaiulu, 2019: 229).

göğse kadar uzun, tepesi toplanabilir, bazen de üstüne börk giyilir (QEKUMADJ, 2012: III, 96). Eve gelen konuk, askıdaki kiymeşek'e bakarak ailedeki kadının yaşını ve mertebesini anlar. Kiymeşek, başörtüsü yaygınlaşana kadar kadınların en fazla günlük hayatta kullandığı baş giyimidir. Kiymeşek'in giyilmesi, gelinin olgunlaşması, adet gereği geleneğin önünde baş eğmesidir. 'Gelin olup gelişi değil, gelin olup kalışı' anlatır. Ayrıca aileye yeni evlat getirdiği için gelinin ev halkına dâhil edilip kendine layık olan yeri göstermesi açısından da giyilir (Kaidauylkyzy, 2012: 7).

kürte ~ kürteşe: Eteği kısa ve hafif bir dış giysidir. Kürtenin içine bazen yün veya pamuk konularak bazen de buğday konularak dikilir. Kürte deri veya kumaştan üretilir. Ayrıca, iç kısmı kuzu derisinden ya da keçe, dış kısmı ise kumaştan olacak şekilde yünle dikilebilir (QEKUMADJ, 2012: III, 300).

küzen işik: Kokarca derisinden dikilen dış giyim.

könte belbav: Deri kemer, deriden yapılmış sade, basit bir düz kemerdur. (QEKUMADJ, 2012: III, 200).

köylek: Kumaştan dikilen ince, hafif giyimin adı, elbise. Köylek eteğindeki süslemeler kadının derecesi ve yaşına bağlı olarak yapılır. Halk arasında köyleğin *bürmeli* (büzgülü, fileri), *türmeli* (katlı), *tik etek* (düz etek), *qosetek* (etekleri iki katlı ve büzgülü etek), *qatırma qaptarlı üş etek* (üç kat halinde dikilen etek), *köp qatparlı* (kat kat etek) gibi çeşitli adları vardır. Etekleri işli olan 'bürmeli qosetek köylek' genç kızlar tarafından giyilirken, üç dört katlı işlenmiş 'kaptırma köylek'ler ise yeni gelinler tarafından giyilir (QEKUMADJ, 2012: III, 164).

kümpey şapan: Arasına ince ince doğranmış deve yününün kalın bir şekilde yerleştirildiği için, dikiş aralıkları yüksek, yani şişkin duran çapandır (QEKUMADJ, 2014: V, 663).

küpi: Devenin ya da koyunun yumuşak yününden yapıp, yünü içe gelecek şekilde uzunlamasına dikilen, dışı farklı kumaşlarla kaplanmış bir dış giysidir. Küpi, bol kesimli olup etekleri ayak bileklerine kadar uzanır. Kürkten farkı, rüzgar estiğinde küpi'nin rüzgarı daha çok geçirmesidir. Kazakların küpisi, ünlü bilim insanı S. Rudenko'nun görüşüne göre, 2000 yılı aşkın bir geçmişe sahip, eski bir giysi türüdür. Kadınların küpisi genellikle açık renkli kumaşlardan yapılır; yakası nakışlanır, kollarına samur eklenir ve güzelce dikilir (QEKUMADJ, 2012: III, 296).

kuläpara: 1. Su geçirmemesi için tımağın dışına giyilen baş giyim (Quralulu, 1997: 79). 2. Erkeklerin mevsimlik baş giyimi. Kuläpara, çeşitli hava koşullarında (yağmur, rüzgâr, güneşin sıcaklığı vb.) enseyi, boynu ve kulakları korumak için tımaq dışına giyilir. (QEKUMADJ, 2012: III, 269). 3. Farsça külâh pare için ‘kadınların giydikleri geniş baş giyimi’ (Mamyrbekova, 2017: 275).

qoqan börik: Geçmişte Hokand Hanlığı halklarının giydiği börk.

qoqiyma börik: Tepesi sivri, üçgen dikilen börk. Qoqiyma, kabarık anlamına gelmektedir.

goldorba: Kadınların kişisel eşyalarını koymak için kullandıkları, süslenmiş küçük bir çantadır. İçine günlük ihtiyaç duyulan takılar, ayna, tarak, makyaj malzemeleri gibi eşyalar konur (QEKUMADJ, 2012: III, 584).

qorjin: 1. Çeşitli eşyaları koymak için yünden örülen, iki taraflı bir torbadır; 2.(Far. hurjin) küçük bir torba veya çuval (Quralulu, 1997: 118; Mamyrbekova, 2017: 313)

qoramsaq: Okun taşınıp saklanması için kullanılan bir takımdır. Bu askeri takımın adı Kazakçaya Moğolcadan geçen ‘*xoromsog*’ kelimesinin değişmiş halidir. Halk edebiyatında bazen ‘*qoramsaq*’ veya ‘*qoram*’ gibi varyantları da kullanılır. (QEKUMADJ, 2012: III, 614).

qosay kebis: Ucu sivri, kahverengi deriden yapılmış kadın ayakkabısı (Ömirbekova, 2015: 147).

qoyan börik: Tavşan derisinden dikilen börk.

qulaqşın: Kışlık baş giyimi türü. Qulaqşın, dış görünüşüyle kışlık baş giyimi türü olan Malaqa’ya benzemektedir. Ama Malaqay’ın, Qulaqşın’a göre tepesi yüksek ve sivri uçlu olur. Çoğunlukla hayvan derisinden dikilen özel tımaqtan farklılığı ise kürek kemiğine kadar inen, büyük, ensesi uzun olmayan ve genelde erkekler ve gençlerin giydiği baş giyimi olmasıdır. Kışın giydikleri için çoğunlukla kuzu ve puşpak⁹⁷ derilerinden dikilir. Qulaqşın’ın iki ucunu birleştirecek bağ takılır (QEKUMADJ, 2013: IV, 60).

qunduz börik: Kunduz derisinden dikilen baş giyimi.

qurayış börik: Kenarsız, dört köşe, dik tepeli olarak kuzu derisinden yapılan, çoğunlukla askerlerin giydiği baş giyim.

⁹⁷ Puşpak: Hayvanın ayak bileği derisi.

quymalı kebis: Kahverengi deriden yapılmış, gümüş işlemeli kadın ayakkabısı (Ömirbekova, 2015: 147).

qaba şapan: Kalın bir çapandır. Kaba çapanın dış kısmı çok kalın olmayan dış giyim kumaşından yapılır. Dış kısmı ile astarı arasına ince bir şekilde pamuk ya da koyun yünü yerleştirilir. (QEKUMADJ, 2012: III, 335).

qalmarjan börik: Değerli süslü börk.

qalpaq: Keçeden yapılmış bir erkek başlığıdır. Genellikle ince beyaz keçeden yapılır. Qalpaq keçesini basmak için beyaz kuzu yünü yıkanır; katran ve kıllardan temizlenir. Temiz yünler hasırın üzerine yayılıp dürülerek kaynatılır, suyla yıkanır ve kurutulur. Kuruyan yün bir qalpaq büyüklüğünde kesilip basılır. Basılı keçe dört parça olarak biçilir ve parçalar birleştirilir. Parçaları birleştiren dikişin üzerinden ip bastırılıp paralel dikişler atılır. Qalpaqın tepesinden sarkan püskül ve onun ucuna bir saçak takılır. İçi astarlanır, astarı kara ve kırmızı kadife, fitilli kadife veya peluş ile pervazlanır. Bazen altın iplerle çeşitli işlemler de yapılır. Qalpaq'ın 'ayır qalpaq/çatalı kalpak', 'aq qalpaq' gibi çeşitleri vardır. Qalpaqın siperlik kenarlarında kıvrılmış bir yarık varsa buna 'ayır qalpaq', sivri olmayanına ise 'aq qalpaq' denir (QEKUMADJ, 2012: III, 401).

qamqa börik: Dışı ipek kumaşla kaplanan börk.

qamşat börik: Kunduz börk. Su Samuru derisinden yapılan kadın baş giyimi.

qamzol: 1. Yakası ile kolu oyuk, etek boyu diz altında, kızların giydiği bir dış giyimi. Kesim ve dikimin özelliklerine bağlı olarak, *jibek qamzol* (ipek yelek), *maqpal qamzol* (kadife yelek), *qazaqı qamzol* (Kazaklara has yelek), *kınay bel qamzol* (bel kısmı oturtulan yelek), *tirsek qamzol* (truvakar kollu yelek) olarak farklı şekillerde adlandırılır. Yerel özelliklere bağlı olarak, halk arasında *käjekey* (kolsuz, beli oturan, önü düğmeli yelek), *kewdeşe* (kalın yelek), *kürme* (önü düğmeli yelek), *kürdek* (dış giyimin içine sıcak tutması için giyilen kalın yelek), *qarkespe* (kalın, sıcak tutan yelek) gibi adlarla anılmaktadır (QEKUMADJ, 2012: III, 10). 2. Elbise veya gömleğin üstüne giyilen kolsuz veya kısa kollu beşpent (Alimbai vd., 2009: 313).

qapsırma: 1. Bir kadın giysisinin iki ön kısmını ve bir belbev'in (kemer) iki başını birleştiren, iliklemeye yarayan bir mücevher parçasıdır. Halk arasında qaptırma, bazen de qawsırma olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2012: III, 444). 2. Kadın dış giysisini her iki tarafını tutturan süslemeleri gümüş vb. düğme (Quralulu, 1997: 56).

qaptal şapan: 1. Astara pamuk ve yün konulmadığı için, sağlam kumaşlardan yapılır ve diğer çapan türlerine göre daha incedir (QEKUMADJ, 2014: V, 663). 2. Beşpent, kamzol, şalvar, içlik ve ton gibi giysilerin üzerine giyilen, geniş kesimli büyük bir şapandır (QEKUMADJ, 2012: III, 447).

qaptırma belbav: Tokalı kemer, her iki ucundan toka ile birbirine bağlanan kemerdur (Ömirbekova, 2015: 133).

qara jarğaq: Kulun derisinden yapılan giyim.

qaraköl bōrik: Kuzu derisinden dikilen baş giyimi.

qarğı/tamaqşa: Kadınların boyunlarına taktıkları takılardan biridir. Bir kişinin boğazında gezdirilebilecek şekilde yapılır (QEKUMADJ, 2012: III,471).

qarqara: Kuş tüyü ile süslenen bir kadın baş giyimi türü. Birçok gösterişli kuş tüyünün takıldığı ‘qarqara’yı toplumda yüksek yer edinmiş kadınlar ve kızlar giyer. Kuş tüylerinin güzellik verdiği, dilden ve gözden gelen nazar ve kötülüklerden koruduğu söylenir. Verilere göre bu başlığın adı, tüyleri onu süslemek için kullanılan kuşun adı ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. 13–14. yüzyılda Altın Orda’ya gelen gezgin, elçi ve tüccarların yazılarında bu başlık hakkında bilgiler bulunmaktadır. Geleneksel giyimin bu türünün adı Reşid’ed-Din’in eserinde *bughtāq*, Ata Malik Juvayni’ninkinde *boghtagq* diye belirtilmiştir. İbn Battuta ise *bughtāq*, Pian del Carpine ve Guillaume de Rubruck gibi Avrupalı yazarlar ise ‘*bokka*’ olarak ifade etmiştir (QEKUMADJ, 2012: III, 475). Ömirbekova’ya göre ise, karkara, balıkçıl kuşu ve turnaya benzeyen, uzun boyunlu, endamlı bir kuştur. Qarqara adlı başlık, bu kuş tüyü ile dikilir. Bunun da kız çocuğunu kötülükten ve nazardan koruduğuna dair batıl inançlar vardır (Ömirbekova, 2015: 73).

qarqara bōrik: Tepesi koni gibi üçgen, Kunduz puşpağı. Kenarları tilki, su samuru gibi hayvan derisi ile bezeklenir. Tepesine tüy ya da çeşitli hayvan derisinden süs, dekor eklenir. Bu türlü bōrkü kızlar ve gelinler giyer (Ömirbekova, 2015: 72-74).

qasaba: Birkaç kuş tüyü dikip, alın tarafına değerli taş, altın ve gümüş ile mineleyip, sağ şakak tarafına 5-6 kadar dökülen boncuk ve gümüş çan bağlayıp, uzun sarkıtlı yapılan kız takkesinin bir türü (Şoybekov, 1991: 49). Etnograf Özbekali Janibekov, Eski Türk (Kıpçak) başlığının temel özelliğini bünyesinde barındıran ‘qasaba’ adı için ‘altın işlemeli’ anlamını taşıdığını söyler. Ayrıca, ‘qasaba’nın çoğunlukla töre ve sultan kızlarının giydiği baş giyimi olduğu düşüncesinde bulunduğunu ifade eder (Hinayat vd., 2007:118).

qasqır bōrik: Kurt derisinden dikilen baş giyimi.

qazaqı bōrik: İçi ve dışı kumaşla, peluş gibi pahalı kumaşlarla kaplanmış, kunduz, tilki derisi, sansar gibi değerli hayvan derilerinden yapılıp, 6-8 parçalı olarak dikilen bōrkün çeşidi.

qısıq taban etik: Kıvrık tabanlı çizme. Koyu kırmızı renkli deriden dikilmiş, erkekler için yapılan bir ayakkabı veya çizme türü (Alimbai vd., 2009: 274).

laqabas kebis: Siyah deriden, dikiş makinesiyle dikilmiş, gümüş süslemeli kadın ayakkabısı (Alimbai vd., 2009: 301).

maqtalı şapan: Pamuk konularak dikilmiş kışlık giyim.

malaqay: 1. Kışın giyilen, sıcak tutan baş giyimi, kulaqşın (Quralulu, 1997: 82). 2. Bir kış başlığıdır. Malaqay'ın yüksek bir tepesi vardır, bu nedenle dış görünümü mevsimsel Kulāpara benzer. Kışlık baş giyimi kulakşından temel farkı da budur (QEKUMADJ, 2013: IV, 305).

māsi: Mest. Yumuşak deriden yapılan, ökçesiz ve hafif boğazlı bir ayakkabı. Mest genellikle evde giyilir, dışarıda ise kebis veya çizmenin içinde kullanılır. Hem erkekler hem kadınlar mest giyebilir.

mıkşıma etik: Topuğunun alt kısmı kalın, yere basan kısmı dar, burun kısmı yukarı doğru kıvrık olan, konç ve topuk kısmı köksavır deri⁹⁸ ile kaplanmış, burun kısmına sertleştirici eklenmiş ve zarif bir şekilde dikilmiş yüksek topuklu uzun konçlu çizme. Bu ayakkabı, 'mıkşıma köksavır etik' olarak da adlandırılır (Ömirbekova, 2015:148).

mıyık: Koyunun işlenmiş derisinden, yünü iç kısmında kalacak şekilde yapılan bir erkek ayakkabısı. Şiddetli soğuk havalarda hayvan sürüsünü güden çobanlar, avcılar, yardımcıları ve yolcular çizmenin dışına giyer (Alimbai vd., 2009: 287).

monşaq: Dizili hale getirilerek güzellik için boyna takılan renkli ve kadınlara ait bir süs eşyası (Quralulu, 1997: 56).

mıkşıyma kebis: Kabartmalı siyah deriden yapılmış kadın ayakkabısı (Ömirbekova, 2015:147).

muraq: 1. Geçmişte hanlar ve sultanlar ve sonrasında (19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) vezirler tarafından da giyilen süslü, özel değerli qalpaq çeşidi (QEKUMADJ,

⁹⁸ Köksavır deri: At ve keçi derisinin karışımından yapılan deri.

2013: IV, 396). 2. Kadife ve parça kumaştan (altın ve gümüş sırmalı bir tür ipek kumaş ile kaplanıp, tepesi saçaklı, kenarları geniş kıvrılan erkek baş giyimi. Dört parçadan oluşur. Parça ve süsler, tepesinden başlayıp kenarlarında, şakağa kadar işlenir, altın iple nakışlanır, değerli taşlarla süslenir (Ömirbekova, 2015: 77).

nar (örkeş) bōrik: Tepesi devenin hörgücü gibi sivriltilerek dikilen bōrk.

Noğay bōrik: Nogayların giydiği tipte dikilen bōrk.

oqalı bōrik: Sırmalı, gümüş ve altınla işlenen, yumuşak kumaşla kaplanan, kunduzla kenarları işlenen kızların süslü giyimi.

oramal: Çeşitli kumaşlardan farklı biçimde yapılan, kadınların başına örttükleri başörtüsü (Quralulu, 1997: 82). Farsçada rumal, ‘1. Bir şeyi silmek için bez. 2. Başa örtülen başörtüsü’ anlamı verilmektedir (Mamyrbekova, 2017: 445).

oyuvlu etik: İşlemeli çizme. Kara deriden yapılmış, düz boğazlı ve tabanı kıvrımlı kadın çizmesi (Alimbai vd, 2009: 278).

ōñirjiyek: 1. Boyna takılan ve göğüsten sarkıtılan metal bir kolye (QEKUMADJ, 2014: V, 46). 2. Elbisenin dışına ya da yeleğin önüne, göğsüne takılan tahtalı, kopçalı, zincirli, sarkıtılan gümüş ya da altına batırılmış aksesuar, kolye (Şoibekov, 1991: 65). Öñirjiyek’in bir diğer adı ‘şubırtpa’dır. Bu, değerli taşlardan dizilerek yapılan boncuk, kolye sarkıtılan Öñirjiyek’in eski adıdır (QEKUMADJ, 2014: V, 725).

pima: Yünden yapılmış ayakkabı (Quralulu, 1997:82).

puşpaq bōrik: Derisi hayvanların ayak derisinden yapılan bōrk.

saqiyna: Parmağa takılan yuvarlak şekilli bir mücevher parçasıdır. Yüzüğü som altın ve gümüşten yapılmıştır. Bazen bakır ve bronz da kullanılmıştır. Bu nedenle, ‘saqiyna’yı ‘altın saqiyna’ (saf altından basılmış bir saqiyna), ‘bakır saqiyna’ (bakırdan yapılmış bir saqiyna türü) ve ‘gümüş saqiyna’ (saf gümüşten yapılmış bir saqiyna) şeklinde isimlendirirler (QEKUMADJ, 2014: V, 133).

sal şapan: Çok değerli kumaştan dikilip, süslenen pahalı dış giyim.

sanaş: Torba (Egwebay, 1997: 415). (Kökeni hakkında bir bilgiye ulaşılammıştır).

saptama etik: Kazakların erkekler tarafından giyilen, geniş konçlu, dizi kapatan, içine kırmızı astar konulup, pahalı deriden çift köseleyle dikilen kışlık ayak giyimi türü. Kara deriden dikilmiş, düz tabanlı erkek çizmesidir. Konç kısmı uzundur ve genellikle keçe

‘baypak’ (çorap) ile birlikte, pantolon paçaları içine sokularak giyilir (Ömirbekova, 2015:152).

sävkele: 1. Geleneğe göre Kazak kızlarını evlendirirken gelin kızın düğünde giydiği süslerle işlenmiş baş giyimi (Quralulu, 1997: 83). 2. Nişanlı kızın düğünde, genç gelinlerin çocuk doğurana kadar geçen sürede giydiği çok pahalı, süslerle işlemeli baş giyimi. Sävkelenin uzunluğu 1 buçuk 2 karış kadar olur (Şoybekov, 1991: 68). 3. Sävkele eski tarihlerden beri gelen geleneksel baş giyimi. Genç gelinler bu baş giyimini evlendikten sonra 4-5 yıl kadar giyerler. Evlendikten bir yıldan sonra sevkelenin yerine başlarına ‘Jelek’ adlı başlık giyerler. Sävkele ak keçeden biçilip, dışı kızıl çuha ve ipek kumaşla kaplanmış bir başlıktır. Nişanlı olan kızın evden çıkarken giydiği baş giyimini önceden hazırlarlar. Sävkele’yi hazırlamak için kuyumcular ve nakış ustaları bir yıldan daha uzun bir süre çalışırlar. Önceden altın, gümüş ve pahalı taşlarla süslenen sävkele 100 bin at değerindedir (Ömirbekova, 2015: 89).

señseñ börik: Yünü kuzu derisinden yapılan börk.

señseñ şalbar: Kuzu derisinden dikilen, pantolon.

sım (şalvar): Kumaştan yapılmış erkek pantolonunun yerel adıdır⁹⁹ (QEKUMADJ, 2014: V, 290).

sırğa: Kadınların süs unsuru olarak kulaklarına taktıkları çeşitli değerli metallere ve değerli taşlardan yapılmış bir nesne, takı (Quralulu, 1997: 57).

sömke (Rus.sumka): Hafif nesneler, eşyalar koyulan, omuzdan üzgünca sarkan kadın çantası (Qazaq ädebiy dilinin sözlüğü, 2011: XIII, 309).

suwsar börik: Sansar derisinden yapılan börk.

suwır börik: Dağ sıçanı derisinden yapılan börk. Dağ sıçanı börkü.

şalvar: Belden aşağısına ve daha çalılıklarda iş yaparken giyilen bir dış giyim türüdür. Şalvarlar çeşitli kumaşlardan ve koyun derilerinden dikilir (Khinayat vd., 2007: 212).

şapan: Kumaştan astarlanarak, bazen içine koyun ya da devenin yünü yerleştirilip dikilen bir dış giysi türüdür. Geleneksel Kazak toplumunda şapan, dikiminde kullanılan kumaşına, modeline ve işçiliğine göre farklı isimlerle anılır. Bunlar arasında *püliš şapan* (peluş çapan), *barqıt şapan* (kadife çapan), *şuğa şapan* (yünlü kumaştan çapan), *qaba*

⁹⁹ sim [Far.] - şalvar (Mamyrbekova, 2017, s. 522)

şapan (kalın çapan), *sırmalı şapan* (astarlı çapan), *kümpey şapan* (geniş ve bol çapan), *şolaq şapan* (kısa çapan), *qaptal şapan* (kenarlı çapan) ve *qiymalı şapan* (parçalı çapan) bulunur. Ayrıca, çapanın yakasına göre de *qayıрма yakalı şapan* (katlanmış yakalı çapan), *orama jäne tik jağalı* (katlamalı ve dik yakalı çapan) olarak adlandırılır (QEKUMADJ, 2014: V, 663).

şarıq: Çarık. Deri ve kalın malzemeden yapılan, diken veya otların ayağa batmasını önlemek için kullanılan ayakkabı türü. Genelde çobanlar veya açık alanda çalışanlar tarafından giyilir (Ömirbekova, 2015: 154).

şaşbav: Saç örgülerine takmak için bağcığı olan bezekli bir nesne. Şaşbav'ı belikle beraber örüp, örgünün ucuna bağlarlar. Şaşbav'ı örgüyle birlikte bağlanır ya da örgünün ucuna bağlanır. Genellikle gümüşten yapılır ve ucu süslü mücevherler veya altın ve gümüş takılarla süslenir (QEKUMADJ, 2014: V, 681).

şaşqap: Saçı, saç örgüsünü zararlı gün ışığından ve tozdan korumak amacıyla takılan süslü başlık. Şaşqap, saçın kalınlığına ve uzunluğuna göre farklı şekillerde dikilmektedir. Şaşqap kadife, peluş, çuha gibi kumaşlardan da dikilir. Genelde Şaşqap'ı yetişkin kızlar ve gelinler takılır. Saçı ve saç beleğini güneşten ve tozdan korumak için giyilen bir aksesuardır (QEKUMADJ, 2014: V, 682).

şaştenge: 1. Altın ve gümüş tenge'den yapılmış bir saç aksesuarı. Şaştenge, şolpının diğer adıdır. Ayrıca şaşbav gibi saçın ucuna da takılır (QEKUMADJ, 2014: V, 683).

şäli: 1. Hanımların başlarını örttükleri, sıcak tutan büyük başörtüsü (Quralulu, 1997: 85).
2. Şäli Farsça şäl, sözcüğü, yünden dokunan büyük baş örtüsü (Mamyrbekova, 2017: 634).

şäñgi: Avlanırken giyilen bir çizme türü (Ömirbekova, 2015:154).

şekelik: Saça ve bazen de başlığa takılan gümüş bir takıdır. Şekelik küpenin bir çeşididir. Genellikle Mañğıstav bölgesinde bulunur. Küpeden farklı kulaklara değil, her iki taraftaki şakak saçına veya başlığın yan tarafına takılmasıdır. Bu yüzden 'samaysırğa' olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2014: V, 693).

şekpen: Devenin eğirilmiş yününden dokunan bir dış giysidir. Şekpen, sadece su ve rüzgar geçirmeme özelliğiyle kalmaz, aynı zamanda suyla temas ettiğinde deve yünü sıkışıp daha da dayanıklı hale gelir. Kumaştan yapılmamıştır. Son derece sağlam, hafif bir yapıya sahiptir, kolay kolay yıpranmaz ve uzun süre giyilir (Khinayat vd., 2007: 132).

şerkey: Evde giyilen ayak giyimi (Ömirbekova, 2015:154).

şetik mäsi: Siyah deriden ve kalın tabanlı malzemedan yapılmış ayakkabı. Şetik mest hem erkek hem kadınlar için özel olarak dikilen türleri de vardır (Ömirbekova, 2015: 147, 148).

şılavış ~ şulavış: Kulaqşın'ın dışına sarılarak kullanılan kadın baş giyiminin bir türü. Kazak yöresinde şılavış'ın saçaklı, alçak, yayvan yaparak, ak kumaştan kare biçiminde dikilen ya da kat kat sarılıp bağlanarak hazırlanan çengelli iğne ile de tutturulan ve ayrıca giyilip çıkarılan türleri de vardır (QEKUMADJ, 2014: V, 735).

şoqpıt börik: Eskimiş börk.

şolpı: Kızlar tarafından saç örgülerinin üzerine takılan bir takı. Şolpı genellikle gümüşten, iki parçalı zincirden yapılır. Üçgen, oval bir şekle sahiptir. Şolpıyı genellikle genç kızlar ve kadınlar takarlar (QEKUMADJ, 2014: V, 713).

şoñkayma etik: 1. Topuğu yüksek ve tabanı eğimli olan bir çizme türü. Çizmenin boğazı dizin altına kadar uzanır ve iki yandan yırtmaçlı olarak dikilir. Bu nedenle 'yırtmaç boğazlı' olarak da adlandırılır (QEKUMADJ, 2014: 715). 2. Ucu sivri, tabanı eğimli deri çizme; yüksek topuklu, dizden yukarı çıkmayan bir tür uzun çizme. Çizmenin boğazı dizden yukarı çıkmaz, ucu sivridir ve boğaz kısmı iki yandan yırtmaçlı şekilde dikilir (Ömirbekova, 2015: 154).

şontay: Küçük bir torba, kesecik veya çanta.

şoşaq börik: Tepesi üçgen gibi dikilen bir börk çeşidi.

şörkeli baypaq: Dışı öküz derisinden dikilen ayak giyimi, içine çorap giyilen ayak giyimi.

şulğaw: Çizme ile mestin içine, ayağı saran ipek ya da yün kumaştan yapılmış dörtgen parça (Ömirbekova, 2015:154).

taqiya: Astarlı dikilmiş yuvarlak, hafif bir baş giyimdir. Geleneksel ortamda taqiya çoğunlukla erkekler ve kızlar tarafından, bazen de küçük oğlan çocukları tarafından giyilir (QEKUMADJ, 2014: V, 331).

tebetey: Tımaq veya börk içine giyilen, erkeklerin yuvarlak biçimdeki takkesi (Quralulu, 1997: 84).

teri şalvarlar: Koyun derisinden yapılmış pantolonlardır Bazen keçi derisi gibi yüzü çok yünlü olmayan, kuru olan deriden işlenerek yapılır (Ömirbekova, 2015: 130).

tımaq/tımaq: Yılın soğuk mevsimlerinde giyilen, sığır ya da diğer hayvanların derisinden dikilmiş baş giyimi. Tepesi yüksek, alın tarafı dışarı kıvrılan, iki kulak ile kürek kemiğine kadar enseyi kapatan baş giyimi (QEKUMADJ, 2014: V, 552). Tımaq'ın *kedey tımaq (fakir)*, *jekey tımaq*¹⁰⁰, *suvsar tımaq*¹⁰¹, *jaba salma tımaq*¹⁰², *jalayır tımaq*¹⁰³, *eltiri tımaq*¹⁰⁴, *bota tımaq*¹⁰⁵ vs. türleri vardır.

tilki bōrik: Tilki derisinden yapılan bōrk.

ton: 1. İşlenmiş koyun veya av hayvanı derisinin yünü içe gelecek şekilde dikildiği, kışlık bir dış giysidir” (QEKUMADJ, 2012: V, 448); 2. Hem yetişkinler hem kadınlar hem de çocuklar tarafından giyilen ortak bir dış giysidir. Tonun uzun ve kısa çeşitleri bulunur. Yetişkinler için yapılan tonlar geniş kesimli olup eteği dizlere kadar uzanır. Genç erkekler ve kadınlar için yapılan tonlar ise hareket özgürlüğü sağlamak amacıyla biraz daha kısa etekli olarak dikilir. Tonun çeşitleri arasında şu türler bulunur: *Asıl ton* (değerli ton), *zerli ton* (işlemeli ton), *jargaq ton* (ince deri ton), *qaptama ton* (kürklü ton), *suvsar ton* (samur ton), *şolaq ton* (kısa ton), *kesteli ton* (nakışlı ton), *tulup ton* (içi astarlı ton) (Ömirbekova, 2015: 103).

torba: Eşyaları koymak için kullanılan, genellikle deri veya kumaştan yapılmış bir araçtır.

tōrtkül bōrik: Tepesi dümdüz, dört köşeli bōrk.

türme bōrik: Tepesi ipekle kaplanan, kenarları yukarı kıvrılan bōrk.

tüyme: Düğme. 1. Bir giysinin yakasına, kenarına ve kollarına birbirine iliklemek ve bağlayıp kapatmak için konulan bir nesne (QEKUMADJ, 2014: V, 536). 2. Eskiden yaşlı kadınlar tarafından süs için takılan, içinde apoleti olan, değişik büyüklükte her tür (çoğunlukla çocuk yumruğu kadar) yuvarlak bir süs nesnesi. 3. Dış giyimin kenarını tutturmak için veya süsleme olması için dokunan gümüşten, değerli taştan, pirinçten yapılan yuvarlak bir nesne (Şoibekov, 1991: 78).

¹⁰⁰ jekey tımaq: Yaz ve sonbahar aylarında giyilen, hem şık hem de hafif bir deri başlık türüdür.

¹⁰¹ suvsar tımaq: Sansar derisinden yapılan başlık.

¹⁰² jaba salmaq tımaq: Tilki veya altı aylık kuzu derisinden dikilen, büyük kulaklı, geniş başlı, alçak tepeli bir başlık.

¹⁰³ jalayır tımaq: Kazakların ulu cüzünün Jalayır boyundan olanların başlığı.

¹⁰⁴ eltiri tımaq: Kuzu kürkünden, derisinden yapılan başlık.

¹⁰⁵ bota tımaq: Yavru devenin derisinden hazırlanan başlık.

tüyreviş: Çengelli iğne. Kiymeşek, şılavış gibi şalların bağlanan yerlerinin açılmaması için takılan aksesuar (QEKUMADJ, 2014: V, 541). 2. Kadınlar için süslü tasarım aksesuarı (Quralulu, 1997: 57).

ükili börük: Tepesine tüy takılan börk.

zeren şapan: Altın, gümüş gibi tellerle yapıp, dokuma kumaştan dikilen süslü şapan.

SONUÇ

Bu çalışmada Kazak Türkçesi eserleri ve sözlüklerinden tespit edilen giyim kuşamla ilgili söz varlığı incelenmiştir. Tespit edilen sözcüklerin Türk dilinin tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki değişimi ve gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak özetle şunlar söylenebilir:

Giyim kuşamla ilgili toplam 82 sözcük madde başı olarak ele alınmıştır. Bunların 50 tanesi Türkçe kökenli sözcükler olup diğerlerinin 15'i Farsça, 5'i Moğolca, 5'i Arapça, 3'ü de Rusçadan alınmış sözcüklerdir. Kazak Türkçesinde tespit edilen giyim terimleri için birçok sözlüğe ve kaynağa bakıldığında, hâlâ kökeni belli olmayan kâzekey, sâvkele, böki, şolpı, vs. gibi sözcüklere de rastlanılmaktadır.

Erkek ve kadın giyim kuşam adları alt başlığında Eski Türkçeden itibaren tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki sözlüklere bakılmış, sözcüklerin değişimi ve farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kazak giyim kültüründe moda ve değişen eğilimler başlığında ise Kazakistan'da geleneksel giysilerin günlük yaşamdan büyük ölçüde çekildiği görülse de kültürel mirasın bir parçası olarak hâlâ değer gördüğü de fark edilmektedir. Geleneksel Kazak giysilerinin tamamen unutulması pek olası görünmemektedir. Aksine, bu giysiler, modern tasarım anlayışıyla yeniden yorumlanarak yeni nesillere aktarılmaktadır.

Giyim kuşamla ilgili söz varlığının yapı bakımından incelenmesi başlığında ele alınan sözcüklerin yapıları incelenerek şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a. Basit yapıli sözcüklerden 17 tanesi Türkçe kökenli olup basit yapıli yabancı kökenli sözcüklerin sayısı da Arapça 5, Farsça 13, Moğolca 5, Rusça 3 olarak tespit edilmiştir.

b. Türemiş yapıli sözcüklere bakıldığında 9 sözcüğün isimden isim yapım ekleri ile türetildiği, 10 sözcüğün de fiilden isim yapım ekleri ile türetildiği görülmektedir.

c. Birleşik yapıli sözcüklerden 7 tanesi isim tamlaması yapısında, 2 tanesi de sıfat tamlaması yapısındadır.

Kazak Türklerinin giyim kuşam terimleriyle Türkiye Türklerinin giyim kuşam terimleri karşılaştırıldığında 7 tane benzer sözcük tespit edilmiştir (börık~börk, qalpaq~kalpak, taqiya~takke, şekpen~cepken, ton~don, şalvar~şalvar, etik~edik).

Kazak Türkçesinden tespit edilen giyim kuşam adlarının en başta gelen özelliklerinden biri Türkçe kökenli terimler olmasıdır. Giyim kültürünün üretiminin de sağlandığı dönemlerde yapılan her tür süs eşyası, her tür giysi ana dilden bir terimle

adlandırılmış ve bugüne kadar da bu şekilde var olagelmıştır. Aslolan şey, bu kültürel yapıyı korumaktır. Bunun için de giyim kuşamda da millî üretime devam edilmesi yanında ana dilden sözcüklerin giyim kuşam öğelerine ad olarak verilmesi gerekir. Küreselleşmenin millertinin özellik ve niteliklerine sahip bireyleri tek tip insana doğru götürdüğü çağımızda “biz” kalabilmenin yolu kendi kültürünü korumaktan geçmektedir. Bu açıdan da terimlere ve onların altında saklı olan kültürel yapı, ana dili bilinci ve millî kimliğe ait unsurlara önem verilmeli ve korunmaları konusunda şahsi çalışmalar dışında resmî alanlarda çalışmalara da ağırlık verilmelidir.

Kazak giyiminde söz varlığı üzerine yapılan bu çalışmada giyim kuşam adlandırmalarının ve terimleşmenin Türk yazı dillerinde nasıl olduğu, kendi aralarındaki dil gelişim süreci ve hangi dillerin etkisiyle oluştukları ele alınmış, çağdaş Türk yazı dillerinde hangi sözcüğün günümüze kadar kullanıldığı, sözcüklerin değişimi, ortak sözcüklerin ses değişimine uğramaları gibi konular incelenmiştir. Sonuçta Türk dünyası ailesinin giyim kuşamla ilgili oldukça geniş bir söz varlığına sahip olduğu, bu terimlerin yaygın bir coğrafyada kullanıldığı, farklı dönemlerde coğrafyanın, hayat şartlarının, ekonomi ve modanın da etkisiyle yeni sözcükler türeterek, söz varlığına yenilerini ekleyip zengin bir söz dağarcığı oluşturduğu görülmektedir. Tarihi dönemlerden bugüne kadar kullanılan giyim terimlerinin bir kısmının Türk lehçeleri arasında da ortak bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

Tezin bilimsel sonuçları dışında soyut görüş kazanımları da şunlardır. Türkistan bozkırlarında Kazaklar, yüzyıllar boyunca köklü bir kültüre sahip olmuşlar ve bunu korumayı da başarmışlardır. Kadim zamanlardan beri süregelen giyim gelenekleri, yalnızca bir ihtiyacın ötesinde, ruhun bir yansıması olarak da varlığını korumaktadır.

Zaman geçse, moda değişse de, bir milletin özüne işlemiş kültürel değerler kaybolmaz. O değerler, kimi zaman bir çadırın işlemeli duvarında, kimi zaman bir annenin kızına öğrettiği el sanatlarında, kimi zaman da düğünlerde, törenlerde ve özel günlerde yaşatılan geleneklerde kendini göstermeye devam eder. Kazak Türkleri de giyim kuşam kültürleriyle, sadece bir giysi geleneğini değil, bir milletin tarihini ve ruhunu taşımaktadır. Bu ruh, bozkırın rüzgârıyla yankılanan ezgilerde, ata yurdumuzun sonsuz ufkunda ve gönüllerde varlığını sürdürecektir.

Türk Dünyası, ortak tarih bilinci ve kültürel bağlarıyla geleceğe umutla bakmaktadır. Her ne kadar farklı coğrafyalara yayılmış olsak da, bizi birleştiren değerler, geçmişten gelen mirasımız ve ortak kimliğimizdir. Bugün Kazakistan’dan Türkiye’ye, Azerbaycan’dan Kırgızistan’a kadar her Türk topluluğu, kendi kültürel mirasını

yaşatarak, ortak bir geleceğe ışık tutmaktadır. Bu mirasın en güçlü yansımalarından biri olan giyim kuşam, sadece bireysel bir kimlik değil, kolektif hafızanın, birlik ruhunun ve ortak geçmişin bir simgesi olarak varlığını koruyacaktır..

Gelenekselle modern birleştirilip de yaşatılmaya devam ederse bu değerlerimiz nesilden nesile aktarılacak, bozkır rüzgârında yankılanmaya devam edecektir.

Büyük Türk Dünyasının sonsuzluğa uzanan mirası olarak geçmiş ve bugünü birleştirebilmek, soyut kültürü işlevsel öğelerin içerisinde kullanabilmek, bu kültürün devamlılığında büyük bir öneme sahiptir.

KAYNAKLAR

- Abdinazimov, Sh. N. ve Kudiyarovna, A. (2023). *Qaraqalpaq Tiliniñ Túsindirme Sözligi (Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)*, Cilt 1-2-3-4-5-6-7, Qaraqalpaqstan Yayınları, Nukus.
- Abdurahimov, M. (2019). *O'zbekcha-Ruscha Lug'at*, Akademnashr Yayınları, Taşkent.
- Abdulla, M. (2021). *Türkche - Uyghurche Lughet (Türkçe-Uygurca Sözlük)*, Hazırlayan: M. Tyulemissov. Madi Yayınevi, Almatı.
- Ahmetyanov, R. (2015). *Etimologik Sözlüğü Tatar Tilenen Süzlege (Tatar Dilinin Etimolojik Sözlüğü)*, Magarif-Vakyt Yayınları, Kazan.
- Altaylı, S. (1994). *Azərbaycan Türkçesi sözlüğü*, Cilt 1-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Alimbai, N. vd. (2009). *Qazaqtıñ Dästürli Kiyim Keşegi (Kazakların Millî Giyim Kuşamı)*, Öner Yayınları, Almatı.
- Alimbai, N. (2011). *Qazaqtıñ Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atavlarınıñ Dästürli Jüyesi Ansiklopedisi (Kazakların Etnografik Kategorileri, Kavramları ve Adlandırmalarının Geleneksel Sistemi)*, Cilt 1, DPS, Almatı.
- Alimbai, N. (2012). *Qazaqtıñ Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atavlarınıñ Dästürli Jüyesi Ansiklopedisi*, Cilt 2, Slon Yayınları, Almatı.
- Alimbai, N. (2012). *Qazaqtıñ Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atavlarınıñ Dästürli Jüyesi Ansiklopedisi*, Cilt 3, Slon Yayınları, Almatı.
- Alimbai, N. (2013). *Qazaqtıñ Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atavlarınıñ Dästürli Jüyesi Ansiklopedisi*, Cilt 4, Slon Yayınları, Almatı.
- Alimbai, N. (2014). *Qazaqtıñ Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atavlarınıñ Dästürli Jüyesi Ansiklopedisi*, Cilt 5, Asya Arna Yayınları, Almatı.
- Ariunbolor, B. Iashar, ve A. Natsag, L. (2008). *Türkçe - Moğolca Sözlük / Moğolca Türkçe Sözlük*, Sarnai, B.(ed.), Empathy Yayınevi, Ulaanbaatar.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça - Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Arıkoğlu E., Alimova, C. Askarova, R. (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük*, Cilt 1-2, KTMU Yayınları, Bişkek.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini (Endeks)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydınğün, A. (2013, Eskişehir). "Sovyet Sonrası Kazakistan'da Toplumsal ve Siyasal Dönüşüm: Kısa Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Dergisi*, 1/53, 1009–1016.
- Arkhyamatayeva, A. (2023). *Kazak Topraklarında Sömürge ve Stalinist Sovyet Rejiminin politikası*, Bengü Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1985). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Anlara.
- Bammatov, B. G. (ed.) (1997). *Ruskiy Kumkskiy Slovar' (Rusça - Kumukça Sözlük)*, Dagestan Scientific Center RAS Yayınevi, Mahaçkale.
- Baskakov, N. A. (1964). *Ruskiy Altayskiy slovar' (Rusça - Altayca Sözlük)*, Sovyet Ansiklopedisi Yayınları, Moskova.

- Baskakov, N. A. (1967). *Ruskiy Karakalpakskiy Slovar'* (Rusça-Karakalpakça Sözlük), Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova.
- Baskakov, N. A. (1953). *Khakasskiy Ruskiy Slovar'* (Hakasça - Rusça Sözlük), Moskova.
- Baskakov, N. A. ve T. M. Tosçakova. (1999). *Altayca - Türkçe Sözlük*, Oyrotsko - Russkiy Slovar'ından genişletilmiş / Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, İzmir.
- Beylur, S. (2021). *Kazakistan: Tarih, Toplum, Ekonomi, Siyaset*, BYR yayınları, Bişkek.
- Chernykh, A.V. (2017). *Traditional costume of the peoples of the Perm region. Tatars and Bashkirs* (Perm Bölgesinin Halklarının Geleneksel Kıyafetleri. Tatarlar Ve Başkurtlar), Mamatov Yayınları, Sankt-Peterburg.
- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Clarendon Press, Oxford.
- Dubova, N. A. (2016). *Turkmens. Peoples and Cultures* (Türkmenler. Halklar ve Kültürler), Nauka Yayınları, Moskova.
- Doğru, A. ve Kaynak, İ. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Baskakov, N. A. (ed.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Dilmokhanmetov, M.I. Ishbirzin, E.F. Masytova, H.X. Nazergolov, U. F. (2002). *Dialectological dictionary of the Bashkir languages* (Başkir Dilleri Diyalektolojik Sözlüğü), Kitap, Ufa.
- Ekeev, V. A. ve N. Mayzina, K. K. Piyantinova, N. N. Tydykova, E. V. Tyuntesheva (2018). *Altay-Orus Sözlük (Altayca - Rusça Sözlük)*, Chumakaev, A.E. (ed.), Gorno-Altaysk.
- Ganiyev, F. Rahimova, A. (1998). *Törekçä – Tatarça Sözlük (Türkçe-Tatarca Sözlük)*, İnsan Yayınevi, Kazan-Moskova.
- Gadzhieva, S. Sh. (1960). *Material Culture of the Kumyks 19th-20th (Kumukların Maddi Kültürü (19.-20. Yüzyıllar))*. Dagestanskoye Knizhnoye Izdatel'stvo, Makhachkala.
- Garipov, T. M. İşbulatov, N. H. Sayargaleyev, B. S. Teregulova, R. N. Yarullina, U. M. (1964). Ahmerov, K. Z. (ed.), *Ruskiy Başkırskiy Slovar'* (Rusça - Başkir Sözlüğü), SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi, Moskova.
- Gotovtseva, L.M. "The Vocabulary of the Traditional Clothing of Sakha in the texts of Olonkho", *Kuzeydoğu İnsani Yardım Bülteni Dergisi*, Yakutsk 2016, 3(16), s.95-102.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hizmetli, S. (2011, Aralık). "Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dün, Bugün", *Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Dergisi*, ISTEM 17, 23-43.
- Hüseynov, H. (1941). *Azərbaycanca-Rusca Lüğət*, SSCB Bilimler Akademisi Azərbaycan Şubesi Yayınevi, Bakü.
- Kaşgarlı, Mahmud. (2005). *Dîvânü Lugati't-Türk*, (çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Kaydavulkızı, G. (2012). *Kiyeli Kıymeşek (Kiyeli Kıymeşek)*, Oner Yayınevi, Almatı.
- Karataş, A. (2023). "Çağatayca Sözlüklerde Yer Alan Giyim Kuşam ile İlgili Sözlük Birimler", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 1878-1926.

- Kadyrov, V. (2007). *Kırgızstan, National ornaments of the peoples of Central Asia (Kırgızistan, Orta Asya Halklarının Ulusal Süslemeleri)* Rarity Yayınevi, Bişkek.
- Kassimov, B. (2010). "Ceditçilik", *Gazi Türkiyat Dergisi*, 1/6, 335-361.
- Kalkan, İ. (2012). *Orta Asya'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822-1924)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Enstitüsü.
- Kavık, M. (2020). "XVIII. yüzyılda Kazak-Kalmuk-Cungar mücadeleleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 77-86.
- Khinayat, B. ve Suzhikova A.U. (2007). *Qazaq Halqının Ulttıq Kiyimderi (Kazak Halkının Millî Kıyafetleri)*, Almatı Yayınevi, Almatı.
- Kurmanbaiulu, Ş. (2019). *Qazaq Tilinin Kirme Sözder Sözdigi (Qazaq Dilinin Alıntı Sözder Sözdüğü)*, Ulusal Çeviri Bürosu Yayınevi, Nur-Sultan.
- Kukaeva, A.S. (2014). "Leksiko-tematik Sınıflandırma: Noğay Dilinde Kıyafet İsimleri", *Gerçek Türkoloji: Türki Halklarının Dili, Edebiyatı, Tarihi ve Kültürü Yayınları*, s. 59-61.
- Lobacheva, N.P. ve Sazonova, M.V. (1989). *Traditional Clothing of the Peoples of Central Asia and Kazakhstan*, Nauka Yayınları, Moskova.
- Mamyrbekova, G. (2017). *Qazaq Tilindegi Arab, Parsı Sözderinin Túsindirme Sözdigi (Kazakça Arapça ve Farsça Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü)*, Devlet Dilini Geliştirme Enstitüsü Yayınları, Almatı.
- Medzhitova, E. D. (1990). *Türkmen Halk Sanatı (Turkmen Folk Art)*, Türkmenistan Devlet Komitesi Yayınları, Türkmenistan-Aşkabat.
- Mikhailova, E. A. (2006). *Ukrasheniya Narodov Sibiri (Sibiry Halklarının Mücevherleri)*. MaeRan Yayınları, Petersburg.
- Montanay, E. ve Akhmetbekova A. (2023). "Kazak kültüründe geleneksel baş giyimi". *Millî Folklor Dergisi*, 18(139), 141–156.
- Mugtasimova, G. R, "Tatar Halk Atasözlerinin Etnolinguistik Özellikleri", *Gerçek Türkoloji: Türk halklarının dili edebiyatı, tarihi ve kültürü*, VII Uluslararası Türkoloji Konferansı makaleleri, Kazan, Russia.
- Mukhamedova, R. (1997). *Folk Tatar Clothes (Halk Tatar Kıyafetleri)*, Tatar Kıtıp Yayınları, Kazan.
- Nadelyayev, V. M. Nasilov, D. M. Tenishev, E. R. Shcherbak, A.M. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*, Nauka Yayınları, Leningrad.
- Necip, E.N. (1968). *Uyghurche-Rusche-Lughet (Uygur - Rusça Sözlük)*, Sovyet Ansiklopedisi Yayınları, Moskova.
- Nikolaevna, N. ve Tannagaşeva, K. ve Şükrü Haluk Akalın. (1995). *Şor Sözlüğü*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.
- Niyazova, G.N. (2010). "Sibiry Tatarlarının XIX-XX. Yüzyıllardaki Geleneksel Kıyafetlerinin Özellikleri: Dilbilimsel Açıdan", *Kazan Devlet Kültür ve Sanatlar Üniversitesi Dergisi*, Tataristan.
- Nominxanov, Ts.D., Domojakov, N.G. (1948). *Ruskiy Hakskiy slovar' (Rusça - Hakasça sözlük)*, Abakan.
- Ölmez, M. ve Tekin, T. (1995). *Türkmençe-Türkçe sözlük*, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, Ankara.
- Ömirbekova, M. (2015). *Qazaq Ulttıq Kiyiminiñ Etnomädiñi Leksikası (Kazak Ulusal Kıyafetlerinin Etnokültürel Kelime Hazinesi)*, Daur Yayınevi, Almatı.
- Quralulu, A. (1997). *Qazaq Dastürli Madeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi (Kazak Geleneksel Kültür Ansiklopedik Sözlüğü)*, Sözlük Slovar Yayınları, Almatı.

- Rassadin, V.I., Trofimova, S.M., Bold L. (2017). "Cognitive and Communicative Parameters of the Vindictive Discourse", *Sibirskiy Filologicheskiy Zhurnal* 3, 222-231.
- Shitova, N.S. (1995). *Bashkir Folk Clothing (Başkurt Halk Kıyafetleri)*, Kitap Yayınları, Ufa.
- Shaygozova, Zh. ve Naurzbayeva, A. (2023). *A Brief Encyclopedia of Signs and Symbols of Kazakh Culture*, KazRİC Yayınları, Almatı.
- Şoibekov, R.N. (1991). *Qazaq Zergerlik Öneriniñ Sözdigi (Kazak Takı Sanatı Sözlüğü)*, Bilim Yayınları, Almatı.
- Starostin, S. Dybo, A. Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages (Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü)*, Brill, Leiden Yayınları, Boston.
- Suyunçev, H., Urusbiyev, İ. (1965). *Russko-Karaçayevo-Balkarskiy Slovar (Rusça-Karaçay-Malkarca Sözlük)*, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva.
- Tatarintsev, B. (2004). *Etimologicheskiy slovar' Tuvinskogo yazıka (Tuva Dilinin Etimoloji Sözlüğü)*, Cilt 3, Nauka Yayınları, Novosibirsk.
- Tenişev, E.R. (ed.), (1968). *Tıva-Orus slovar (Tuva - Rusça Sözlük)*, Sovyet Ansiklopedisi Yayınları, Moskova.
- Toparlı, R. Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Urtegeşev, N. S. (2020). *Shor Chon-Qalığınıñ Keppteri, Umnarı (Şor Ulusal Kıyafeti, Süslemeleri)*, Al Xoorai Yayınevi, Abakan.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe - Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Vasilyeva, G. P, "Turkmenskie zhenskie ukrasheniya" (Türkmen Kadın Takıları), *Sovyet Etnografyası Dergisi*, 3, Moskova 1973, s. 90-98.
- Ysqaqov, A., Sızdıkıva, R., Sarybaev, Sh. (1966). *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi (Kazak Dilinin Kısaca Etimoloji Sözlüğü)*. Kazak SSC Bilimler Akademisi, Almatı.
- Yorulmaz, O. (2025). "Kazaklar ve Kazak Hanlığı", *Türk Dünyası Ansiklopedisi*, 1-18.
- Zeynullina, G.D. (1996). *Başkurtça-Türkçe Sözlük*, Kıtıp Yayınevi, Başkurtistan.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Göttingen.

Siteden Alıntı

- WEB_1. (2024). <https://ar.culture.ru.subject/chavaga>.
- WEB_2. (2024). <https://tyvan.ru.dictionary>.
- WEB_3. (2024). <https://izoh.uz.word.sochpopuk>.
- WEB_4. (2024). <https://school-science.ru>.
- WEB_5. (2025). <https://www.sozbaz.net>.
- WEB_6. (2025). <https://sozluk.gov.tr>.
- WEB_7. (2025). <https://old.bigenc.ru.ethnology>.
- WEB_8. (2025). <http://indigenous.ru>.
- WEB_9. (2025). <https://old.bigenc.ru>

